
TRVÁNÍ A PROMĚNY BIPOLÁRNÍHO SVĚTA V OBDOBÍ 1943–1980

Winston Churchill se ze zprávy o vstupu Spojených států do války upřímně radoval a měl k tomu dobrý důvod. Později vysvětloval, že „Hitlerův osud byl zpečetěn. Také Mussoliniho osud byl zpečetěn. Pokud jde o Japonce, budou rozprášeni. A vše, co zbývá, je pouze správné používání převahy“.¹ Takové sebevědomí se muselo během roku 1942 a ještě v první polovině roku 1943 zdát mnoha obezřetným lidem zcela nemístné. Celých šest měsíců po Pearl Harboru útočily japonské síly v Tichomoří a jihovýchodní Asii, drtily evropské koloniální říše, obklíčily z jihu Čínu a ohrožovaly Indii, Austrálii a Havaj. Jakmile skončila zima 1941–1942, obnovil wehrmacht na ruské frontě brutální ofenzivu ve směru na Kavkaz a téměř ve stejné době se v severní Africe mnohem menší německé síly pod Rommelovým velením probojovaly na devadesát kilometrů od Alexandrie. Ponorkové útoky na spojenecké konvoje byly ničivější než dříve a na jaře 1943 bylo také potopeno nejvíce obchodních lodí. Anglo-americká „protiblokáda“ německé ekonomiky cestou strategického bombardování se dosud mýjela účinkem a působila veliké ztráty posádkám letadel. Pokud skutečně byl osud mocností Osy po prosinci 1941 zpečetěn, nezdálo se, že by si toho byly vědomy.

„Správné používání převahy“

Přesto však byl základní Churchillův předpoklad správný. Rozšíření evropského konfliktu do skutečné světové války sice zřejmě

zkomplikovalo britské strategické rozhodování – a podle mnohých historiků byla ztráta Singapuru způsobena koncentrací britského letectva a vycvičených divizí na středomořské bojiště² – ale jakmile se nově bojující státy plně mobilizovaly, úplně se změnila rovnováha sil. Mezitím sice německá i japonská válečná mašinerie pokračovala ve výbojích, ale čím dále pronikaly, tím méně byly schopné připravovaným spojeneckým protiofenzivám čelit.

První z nich začala v Tichomoří, kde Nimitzovy vzdušné útoky z letadlových lodí zastavily japonský vpád do Korálového moře (v květnu 1942) a na Midwajské ostrovy (v červnu 1942) a ukázaly, jak životně důležité bylo v tomto rozsáhlém tichomořském prostoru námořní letectvo. Koncem tohoto roku byly japonské jednotky vyhnány z oblasti Guadalcanalu a australsko-americké síly postupovaly na Nové Guineji. Když začala koncem roku 1943 protiofenziva ve středním Tichomoří, kryly Gilbertovu invazi dvě mohutné americké bitevní flotily a samy byly chráněny čtyřmi rychlými operačními svazy letadlových lodí (celkem dvanáct lodí), s drtivou převahou ve vzduchu.³ Ještě větší nerovnováha sil umožnila divizím Britského impéria, aby v říjnu 1942 pronikly německými pozicemi u el-Alamejnu a hnaly Rommelův sbor zpátky k Tunisu. Když Montgomery velel k útoku, měl šestkrát víc tanků a třikrát víc vojáků než nepřítel a prakticky neomezenou vládu ve vzduchu. Příští měsíc se ve francouzské severní Africe vylodila Eisenhowerova anglo-americká armáda o síle 100 000 mužů a začala od západu s „klešťovým obchvatem“ německo-italských sil, který v květnu 1943 vyvrcholil jejich hromadnou kapitulací.⁴ Tehdy byl rovněž Dönitz přinucen stáhnout své ponorkové vlčí smečky ze severního Atlantiku, kde utrpěly těžké ztráty při útocích na spojenecké konvoje, které teď ochraňovaly bombardéry Liberator s velice dalekým doletem, doprovodné letadlové lodě a skupiny doprovodných ponorek vybavených nejmodernějšími radary a hloubkovými náložemi. Nepřátelské ponorky také ohrožoval dekódovací systém „Ultra“, který dokázal odhalit jejich pohyby.⁵ Spojencům se delší dobu nedařilo opanovat vzdušný prostor nad Evropou, a tak dovršit převahu na moři, ale později bylo nalezeno řešení v nasazení stíhaček Mustang s dlouhým doletem, které doprovázely bombardéry amerických vzdušných sil poprvé v prosinci 1943. Během několika dalších měsíců byla schopnost luftwaffe bránit vzdušný prostor nad armádou, továrnami a civilním obyvatelstvem Třetí říše nenapravitelně oslabena.⁶

Ještě zlověstnější byla pro vrchní velení wehrmachtu měnící se rovnováha sil na východní frontě. Už v srpnu 1941, kdy se mnoho pozorovatelů domnívalo, že je s ruským velmocenským postavením pomalu konec, svěřil generál Halder deníku válečného štábu své chmury:

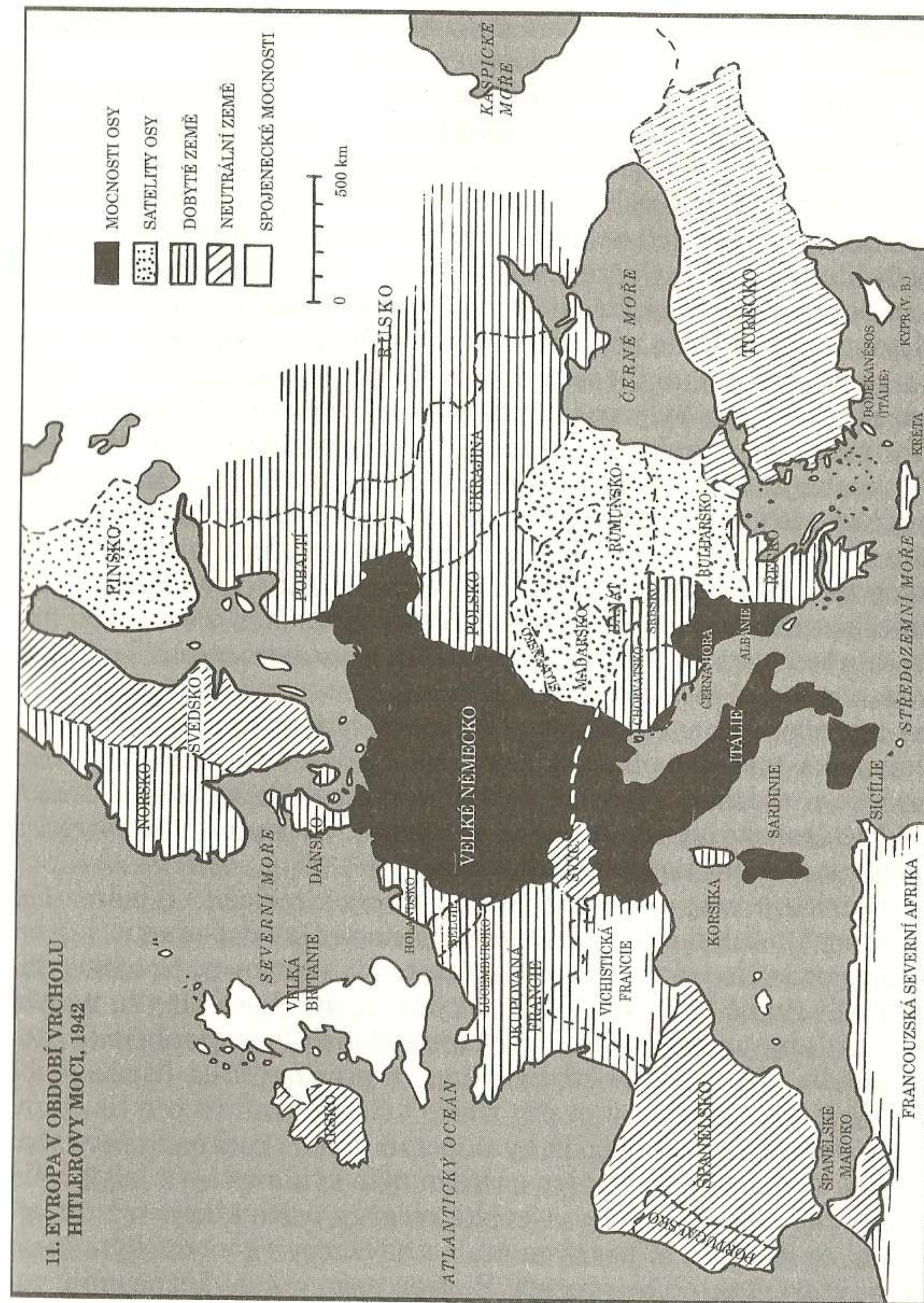
Počítali jsme asi s dvěma sty nepřátelskými divizemi. Už teď jsme jich však napočítali tři sta šedesát... výzbrojí ani výbavou sice neodpovídají našim standardům a jejich taktické vedení bývá často bídné. Ale... když jich tučet zničíme, Rusové je prostě nahradí dalším tuctem... Čas... je na jejich straně, neboť jsou blízko vlastních zdrojů, kteřto my se našim vzdalujeme čím dál tím víc.⁷

Před ztrátami z takových obřích, nelítostných a surových bojů bledla i krveprolití první světové války. Němci se chlubili, že v prvních pěti měsících války zabili, zranili nebo zajali hodně přes 3 000 000 Rusů.⁸ A přesto měla Rudá armáda v době, kdy Stalin a sovětské vrchní velení připravovali první protiofenzivu u Moskvy, v poli stále 4 200 000 mužů a počtem tanků a letadel Němce převyšovala.⁹ Je jasné, že nedosahovala německých profesionálních kvalit ani na zemi, ani ve vzduchu. Dokonce ještě v roce 1944 ztráceli Rusové v poměru k jednomu německému vojáku pět až šest mužů.¹⁰ A když skončila strašlivá zima 1941–1942, mohla Hitlerova válečná mašinerie znovu vyrazit do ofenzivy, tentokrát vstříc Stalingradu a katastrofě. Po Stalingradu se wehrmacht v létě 1943 pokusil o ofenzivu znovu a shromáždil neuvěřitelných sedmnáct pancéřových divizí, aby obklíčil Kursk. Tak došlo k zdaleka největší tankové bitvě druhé světové války, kdy Rudá armáda čelila útoku čtyřiatřiceti pancéřovými divizemi a proti 2 700 německým tankům nasadila asi 4 000 vlastních. Rusové sice přišli během týdne o více než polovinu svých tanků, ale v bitvě zničili větší část Hitlerovy pancéřové armády a byli teď připraveni pustit se do nelítostné protiofenzivy směrem na Berlín. V tuto chvíli zprávy o spojeneckém vylodění v Itálii poskytly Hitlerovi záminku k tomu, aby z naprosté katastrofy vycouval, a také potvrdily, jak dalece nepřátelé Říše uzavírali kruh.¹¹

Bylo toto všechno pouze „správným používáním převahy“? Je jasné, že ekonomická moc nebyla nikdy jediným prvkem, který ovlivňoval vojenskou účinnost, a to dokonce ani v mechanizované

totální válce z let 1939–1945. Použijeme-li parafrázi Clausewitzova výroku, byla ekonomie k válce přibližně ve stejném postavení jako dovednost mečiče k umění šermovat. Po roce 1941 existovalo příliš mnoho příkladů, kdy se německé a japonské vedení dopustilo krutých politických nebo strategických omylů, které je pak přišly draho. V německém případě to sahalo od poměrně nevýznamných rozhodnutí, jako bylo třeba vyslání posil do severní Afriky na počátku roku 1943 přesně v době, kdy je nemohlo čekat nic jiného než zajetí, až po zcela nesmyslné, ba zločinné zacházení s Ukrajinci a dalšími neruskými menšinami v Sovětském svazu, které dokud nenarazily na nacistickou krutost, byly šťastné, že unikly ze Stalinovy náruče. Mezi chyby patřilo také arogantní tvrzení, že německé tajné kódy jsou nerozluštitelné, nebo ideologické předsudky proti zaměstnávání německých žen v muničních továrnách, zatímco všichni nepřátelé Německa tuto obrovskou a dosud nevyužitou pracovní sílu ochotně zaměstnávali. Dále se k nim řadila řevnivost mezi skupinami vyšších důstojníků armády, která posléze ochromovala jejich vzdorování Hitlerovým šíleným požadavkům na přemrštěné ofenzivy, např. u Stalingradu nebo Kurska. A vrcholem všeho bylo to, co odborníci označují jako „polykratický chaos“ soupeřících ministerstev a dalších složek (jako byla např. armáda, SS, gauleiterové, ekonomické ministerstvo), který bránil jakémukoli souvislému hodnocení situace a směřování prostředků, nemluvě o tvorbě toho, co se jinde dalo označovat jako „velmocenská strategie“. Toto rozhodně nebyl zodpovědný způsob vedení války.¹²

Japonské strategické chyby sice nebyly tak do nebe volající a kontraproduktivní, ale byly neméně zarážející. Protože Japonsko se drželo „kontinentální“ strategie, ve které převládal vliv armády, byly jeho operace v Tichomoří a jihovýchodní Asii doprovázeny armádou pouze omezeně – jenom jedenácti divizemi ve srovnání s třinácti, které operovaly v Mandžusku a dvaadvaceti v Číně. A dokonce i když už byla americká protiofenziva ve středním Tichomoří v plném proudu, přicházely japonské jednotky a letecké posily do této oblasti se značným zpožděním a v příliš malém počtu, zvláště porovnáme-li je s prostředky, které shromáždili Japonci na mohutnou ofenzivu v Číně v letech 1943–1944. Ba ještě když počátkem roku 1945 obkličovaly Nimitzovy síly Japonsko a jejich města byla drcena leteckými nálety, byl v Číně stále asi 1 000 000 vojáků

a přibližně dalších 780 000 v Mandžusku. Ty však teď nebylo možno kvůli účinné americké ponorkové válce odvelet zpět.

Svůj díl viny neslo však i císařské japonské námořnictvo. Operační řízení bylo v klíčových bitvách jako u Midwajských ostrovů plné omylů, a i poté, co se prokázalo, že jsou letadlové lodi nejsilnější zbraní tichomořské války, bylo mnoho japonských admirálů po Jamamotově smrti zahleděno do bitevních lodí a stále čekalo na příležitost k druhé Cušimě. To ukázala v roce 1944 operace v zátoce ostrova Leyte a ještě symboličtěji sebevražedný výlet křižníku *Jamato* bez nároku na návrat. Místo aby japonské ponorky vyzbrojené obávanými torpédy operovaly na nepřátelských komunikačních trasách, byly zneužívány jako výzvědné lodě bitevní flotily nebo zásobovaly obležené ostrovní posádky. A třebaže bylo Japonsko ještě více než Británie závislé na dováženém materiálu, nedokázalo válečné námořnictvo ochraňovat vlastní obchodní flotilu a zaostávalo v rozvíjení konvojového systému, protiponorkových technik, doprovodných plavidel a ponorkových svazů.¹³ Pro tuto posedlost bitevním loďstvem bylo příznačné, že zatímco námořnictvu byly přidělovány prostředky na stavbu obřích lodí typu *Jamato*, nebyl v období 1941 až 1943 postaven jediný doprovodný torpédoborec – v protikladu k americkým tři sta jednatřiceti.¹⁴ Japonsko také na plné čáře prohrálo válku výzvědných služeb, kódování a dešifrování.¹⁵ To všechno přispělo k zachování „velké východoasijské oblasti společné prosperity“ asi stejně jako německé chyby k udržení tisícileté Třetí říše.

Neexistuje zřejmě způsob, jak tyto omyly rozložit na jednotlivé „faktory“, a tak zjistit, jak mohly mocnosti Osy dopadnout, kdyby se jim podařilo tyto chyby eliminovat. Ale i kdyby se Spojenci dopouštěli stejně hrubých strategických a politických omylů, nebylo možné, aby jejich výrobní nadřazenost nakonec dlouhodobě nepřevládla. Je jasné, že kdyby Němci v prosinci 1941 úspěšně obsadili Moskvu, bylo by to pro ruské válečné úsilí (a pro Stalinův režim) zhoubné. Ale cožpak by se potom mohlo ruské obyvatelstvo vzdát, když by jeho jediným osudem bylo vyhlazení – a když mělo stále obrovské výrobní a vojenské rezervy tisíce kilometrů na východ? Je důležité si povšimnout, že navzdory ekonomickým ztrátám, které způsobila operace Barbarossa – např. těžba uhlí poklesla o sedmapadesát procent, výroba surového železa o osmašedesát procent atd.¹⁶ – vyrobilo Rusko v roce 1941 o 4000 letadel více než Německo a v roce 1942 už o 10 000 více. Navíc Rusko ope-

rovalo pouze na jediné frontě, zatímco Německo na třech.¹⁷ Vzhledem k této rostoucí převaze v počtu mužů, tanků, děl a letadel si Rudá armáda ve druhém válečném roce mohla skutečně dovolit ztráty v poměru pěti nebo šesti ku jedné (byť za úžasnou cenu životů vlastních vojáků) a stále se hrnula vpřed proti slábnoucím Němcům. Na počátku roku 1945 byla jenom na běloruské a ukrajinské frontě „sovětská převaha nad Němci absolutní a zdrcující díky pětinasobku vojáků a pancéřových jednotek, sedminásobku děl a měla sedmnáctinásobnou převahou ve vzduchu“.¹⁸

Vzhledem k tomu, že se o pár měsíců dříve těšily anglo-americké síly ve Francii „faktické převaze dvacet ku jedné v počtu tanků a pětadvacet ku jedné v počtu letadel“,¹⁹ je zarážející, že Němci si tak dlouho vedli tak dobře. Dokonce ještě na sklonku roku 1944, stejně jako v září 1918, se stále drželi na daleko větším území, než které ohraničovaly říšské hranice při vypuknutí války. Na tuto otázku odpovídají vojenští historikové naprosto jednoznačně. Německá operační doktrína, zdůrazňující flexibilitu a decentralizované rozhodování během bitvy, se ukázala jako mnohem lepší než opatrná, detailně propracovaná taktika Britů, celoplošné frontální útoky Rusů a nebo nadšené, ale neprofesionálně prováděné zteče Američanů. Rovněž německé zkušenosti s kombinováním jednotlivých součástí armády byly lepší než u kohokoli jiného a stejně tak kvalita i výcvik štábních důstojníků a poddůstojníků byly na mimořádně vysoké úrovni, a to dokonce i v posledním roce války.

Přesto by náš soudobý obdiv pro německé operační výkony, který, jak se zdá, roste knihu od knihy,²⁰ neměl opomíjet zjevnou skutečnost, že se jak Berlín, tak Tokio strategicky přecenily. Generál Jodl v listopadu 1943 odhadoval, že se na východní frontě pokouší 3 900 000 Němců (s pouhými 283 000 vojáků spojeneckých zemí Osy) zadržet 5 500 000 Rusů. A dalších 177 000 německých vojáků bylo vázáno ve Finsku, zatímco v norských a dánských posádkách bylo na 486 000 mužů. Ve Francii a Belgii byl 1 370 000 německých okupantů. „Dalších 612 000 mužů bylo vázáno na Balkáně a v Itálii jich bylo 412 000... Hitlerovy armády byly rozptýleny křížem krážem po Evropě a na žádné frontě neměly převahu co do počtu vojáků i výbroje.“²¹ To samé se dalo říci o japonských divizích, které byly řídce rozptýleny na Dálném východě od Barmy po Aleutské ostrovy.

Dokonce i v těch taženích, která podle všeho „změnila průběh války“, by případné vítězství Osy namísto Spojenců konečný vý-

sledek války pouze oddálilo. Kdyby třeba Nimitz ztratil u Midwajských ostrovů více než jednu letadlovou loď, byly by v témže roce nahrazeny třemi novými letadlovými loděmi, třemi lehkými letadlovými loděmi a patnácti doprovodnými plavidly, v roce 1943 už pěti letadlovými loděmi, šesti lehkými letadlovými loděmi a pětadvaceti doprovodnými plavidly a v roce 1944 devíti letadlovými loděmi a pětatřiceti doprovodnými plavidly.²² Podobně v klíčových letech bitvy o Atlantik ztratili Spojenci celkem 8 300 000 tun lodní tonáže v roce 1942 a 4 000 000 tun v roce 1943, ale tyto děsivé ztráty byly vzápětí vyváženy, neboť spustili v příslušných letech na vodu nové obchodní lodě s tonáží 7 000 000 tun a 9 000 000 tun. To bylo umožněno hlavně fantastickým rozmachem amerického lodního průmyslu, který už v polovině roku 1942 dokázal spouštět na vodu lodě takovým tempem, že je ponorky už nestačily potápět. Proto jedna významná autorita dospěla k závěru, že „ve druhé světové válce mohla německá ponorková ofenziva výsledek války pouze odložit, nikoli však změnit“.²³ Pokud šlo o pozemní výzbroj – a v Evropě byla druhá světová válka především ve znamení soubojů děl a tankových posádek – byla německá výroba děl, motorizovaných děl a tanků podstatně nižší než ruská, natož pak všech Spojenců dohromady (viz tabulku 33).

Tabulka 33: Výroba tanků v roce 1944²⁴

Německo	17 800	
Rusko	29 000	
Británie	5 000	
Spojené státy	17 500	(v roce 1943 pak 29 500)

Avšak daleko nejnázornější jsou statistické údaje týkající se výroby letadel (tabulka 34), které jasně potvrzují, že bez ovládnutí vzdušného prostoru nebylo možné, aby pozemní vojska a námořnictvo účinně operovala. Převaha ve vzduchu umožňovala nejenom vítězit na frontách, ale také zasazovala těžké rány válečné ekonomice nepřátel.

Tabulka 34: Výroba letadel jednotlivých mocností v období 1939–1945²⁵

	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Spojené státy	5 856	12 804	26 277	47 836	85 898	96 318	49 761
SSSR	10 382	10 565	15 735	25 436	34 900	40 300	20 900
Británie	7 940	15 049	20 094	23 672	26 263	26 461	12 070
Britské společ. národů	250	1 100	2 600	4 575	4 700	4 575	2 075
SPOJENCI							
CELKEM	24 178	39 518	64 706	101 519	151 761	167 654	85 806
Německo	8 295	10 247	11 776	15 409	24 807	39 807	7 540
Japonsko	4 467	4 768	5 088	8 861	16 693	28 180	11 066
Itálie	1 800	1 800	2 400	2 400	1 600	–	–
OSA CELKEM	14 562	16 815	19 264	26 670	43 100	67 987	18 606

Tyto údaje však skrývají skutečnost, že v anglických a amerických ukazatelích jsou zahrnuta značná množství těžkých čtyřmotorových bombardérů, takže porovnáváme-li počet motorů nebo hmotnost spojeneckých letadel s obdobnými údaji Osy, projeví se převaha Spojenců ještě výrazněji.²⁶ Zde tedy tkvěl základní důvod, proč navzdory mimořádnému úsilí Němců udržet nadvládu ve vzduchu²⁷ byly jejich města, továrny a železniční tratě stále více a více ničeny, podobně, ale ještě ve větší míře, jako na téměř nechráněných japonských ostrovech. Zde také nalézáme vysvětlení, proč se Dönitzovy ponorky musely držet pod hladinou, proč Slimovu barmskou armádu mohl posílit Imphál, proč mohly americké letadlové lodi podnikat opakované útoky na japonské základny v celém západním Tichomoří a proč mohli spojenečtí vojáci, kdykoli narazili na houževnatou německou obranu, povolát letectvo, aby nepřítel zničil a ofenziva mohla pokračovat. Stojí za zmínku, že v samotný „Den D“ (6. června 1944) mohli Němci na západní frontě proti spojeneckým 12 837 letadlům soustředit 319 vlastních. Obrátíme-li Clausewitzovo rčení, pak umění šermovat (jako způsob válčení) vyžaduje skutečně zručnost a zkušenost, ale tyto schopnosti jsou válečníkovi pramálo platné, pokud vyčerpal svou zásobu mečů. V bitvě mečířů vyhráli Spojenci na celé čáře.

Tak byly ekonomické a výrobní síly, kterými obě válčící strany disponovaly, dokonce i po rozšíření německého a japonského impéria mnohem nevyváženější než v první světové válce. Podle hru-

bých odhadů, se kterými jsme se seznámili už dříve,²⁸ se roku 1938 podíl zvětšeného Německa na objemu světové průmyslové výroby i jeho „relativní válečný potenciál“ rovnal britskému a francouzskému dohromady. Za spojenými celkovými zdroji a válečným potenciálem britského i francouzského impéria Německo zřejmě pokulhávalo. Avšak na počátku války nebyla žádná z těchto dvou zemí zmobilizována na německou úroveň, a jak už jsme uvedli dříve, Spojenci se Němcům nemohli ani zdaleka rovnat v životně důležité otázce operačního mistrovství. Územní zábory z roku 1939 a (především) z roku 1940 Německo oproti izolované a poněkud zhmožděné Británii, jejíž řízení převzal Churchill, velice zvýhodnily. Po pádu Francie a vstupu Itálie do války tak muselo Britské impérium čelit seskupení vojenských sil, které podle válečného potenciálu byly pravděpodobně dvojnásobné. Z hlediska vojenského byla Osa Berlín – Řím nepřemožitelná na zemi, trvale slabší na moři a zhruba stejně silná ve vzduchu, a proto dávali Britové přednost bojům v severní Africe před Evropou. V počátečních fázích útoku na SSSR se nezdálo, že by se měla tato rovnováha změnit v neprospěch Německa, zvláště když došlo k ohromným ztrátám v Rudé armádě, následnému obsazení sovětského území a průmyslových podniků.

Ale klíčové události z prosince 1941 tuto rovnováhu výrazně narušily. Ruská protiofenziva u Moskvy ukázala, že se město obětí bleskové války nestane a vstup Japonska a Spojených států do konfliktu, který se již změnil ve světový, vytvořil „velkou alianci“ s nezměrnou průmyslovou a výrobní kapacitou. To sice nemohlo bezprostředně ovlivnit průběh vojenských operací, protože Německo bylo ještě natolik silné, že v létě 1942 obnovilo ofenzivu v Rusku, a Japonsko se prvních šest měsíců mohlo těšit ze snadných vítězství nad nepřipravenými silami Spojených států, Holandska a Britského impéria. Přesto se nedala ignorovat skutečnost, že Spojenci oplývali dvakrát větší průmyslovou silou (užijeme-li zkreslených údajů z roku 1938, které americký podíl snižují), měly třikrát větší „válečný potenciál“ a třikrát větší národní důchod než mocnosti Osy, a to i tehdy, když se k německým výsledkům přidaly podíly francouzské.²⁹ V letech 1942 a 1943 byly tyto ukazatele potenciální síly převedeny do nesmlouvavé řeči letadel, děl, tanků a lodí a v období 1943–1944 jenom samotné Spojené státy vyráběly jednu loď denně a každých pět minut jedno letadlo! Navíc Spojenci vyráběli mnoho novějších typů zbraní („lé-

tající pevnosti“, mustangy, lehké letadlové lodi) ve velkém množství, zatímco mocnosti Osy dokázaly vyrábět modernější zbraně (trysková letadla, ponorky typu 23) pouze v relativně omezeném počtu.

Nejlépe je tento klíčový posun rovnováhy patrný z Wagenführových ukazatelů celkové zbrojní výroby hlavních válčících států (viz tabulka 35).

A tak sice britská zbrojní výroba v roce 1940 za německou výrazně zaostávala, ale stále rychle narůstala, takže měla v následujícím roce, jenž byl posledním, ve kterém německá ekonomika fungovala relativně bez potíží, nepatrnou převahu. Dvojí vojenský šok u Stalingradu a v severní Africe spolu se Speerovým nástupem na ministerstvo hospodářství vedly v roce 1943 k nesmírnému navýšení německé zbrojní výroby³⁰ a rovněž Japonsko svoji výrobu více než zdvojnásobilo. Přesto se však zvýšení jak britské, tak sovětské výroby v těchto dvou letech vyrovnalo vzrůstu objemu výroby Osy (nárůst Osy činil 9,8 miliard dolarů, nárůst Velké Británie a Sovětského svazu ve stejném období 1941–1943 10 miliard dolarů) a obě země společně si udržely převahu ve zbrojní výrobě.

Ale nejvýraznější změna přišla s více než osminásobným nárůstem americké zbrojní výroby v období 1941 až 1943, což znamenalo, že v roce 1943 byly spojenecké ukazatele oproti nepřátelským více než trojnásobné. Tak se konečně projevila nerovnost ve „válečném potenciálu“ a národním důchodu, která v zárodečné formě existovala už na samém počátku konfliktu. Bez ohledu na chytře prováděné taktické protiútoky wehrmachtu jak na západní frontě, tak na východní frontě, které neutichly takřka do posledních měsíců války, bylo Německo odsouzeno ke konečné porážce pouhou drtivou převahou spojenecké palebné síly. Tisíce anglo-amerických bombardérů, které v roce 1945 rozrývaly každodenně Třetí říši, a stovky divizí Rudé armády probíjející se k Berlínu a Vídni byly jen různými projevy téhož strohého faktu. A tak opět jednou zvítězily ve vleklé a v každém ohledu koaliční válce země s plnějším měšcem.

To samé platilo také o porážce Japonska ve válce v Tichomoří. Dnes je jasné, že svržení atomových bomb v roce 1945 bylo výrazným předělem ve světové vojenské historii a to, že velmocenská válka sáhla po těchto zbraních, zpochybnilo samo přežití lidstva.

Tabulka 35: Zbrojní výroba jednotlivých mocností v období 1940–1943³¹ (v miliardách dolarů z roku 1944)

	1940	1941	1943
Británie	3,5	6,5	11,1
Sovětský svaz	(5,0)	8,5	13,9
Spojené státy	(1,5)	4,5	37,5
<i>válčící</i> Spojenci celkem	3,5	19,5	62,5
Německo	6,0	6,0	13,8
Japonsko	(1,0)	2,0	4,5
Itálie	0,75	1,0	–
<i>válčící</i> státy Osy celkem	6,75	9,0	18,3

Ale v bojích v roce 1945 to byl pouze jeden z řady vojenských nástrojů, které Spojené státy nasadily, aby Japonce přinutily ke kapitulaci. Úspěšná americká ponorková válka hrozila, že Japonsko vyhladoví, letky bombardérů B-29 proměňovaly japonská města a velkoměsta v popel (např. „ohnivému náletu“ na Tokio z 9. března 1945 padlo za oběť přibližně 185 000 lidí a 267 000 budov) a američtí stratégové a jejich spojenci připravovali mohutnou invazi na japonské domovské ostrovy.

Až dodnes je stále přetřásána směsice pohnutek, které navzdory jistým výhradám rozhodly o svržení bomby. Mezi nimi bylo přání ušetřit Spojence dalších ztrát, touha vyslat varovný signál Stalini i potřeba ospravedlnit ohromné náklady na atomový projekt.³² Zde se spokojíme s konstatováním, že samotné Spojené státy měly v oné době produktivní a technické prostředky nejenom na vedení dvou rozsáhlých konvenčních válek, ale také na to, aby platily vědce, suroviny a vložily peníze (asi 2 miliardy dolarů) do vývoje nové zbraně, která mohla, ale také nemusela fungovat. Zkáza, která postihla Hirošimu, a pád Berlína do rukou Rudé armády symbolizovaly konec jedné války, ale také předznamenaly počátek nového světového řádu.

Nové strategické uspořádání

Hlavní zásady tohoto nového řádu byly americkými strategy popsány už v době, kdy válka vrcholila. V jednom jejich politickém dokumentu stojí:

Po úspěšném zakončení války proti našim současným nepřátelům bude svět hluboce proměněn relativní vojenskou silou jednotlivých států. Tato změna bude srovnatelná spíše s onou proměnou, kterou vyvolal pád Říma, než s jakoukoli jinou, jež se odehrála během následujících patnácti století... Po porážce Japonska zůstanou Spojené státy a Sovětský svaz jedinými vojenskými mocnostmi první velikosti. To je v obou případech důsledkem spojení zeměpisné polohy a rozlohy s ohromným zbrojním potenciálem.³³

Historikové snad mohli uvedené tvrzení, že se v průběhu posledních patnácti století nic srovnatelného s touto událostí neobjevilo, zpochybňovat. Nicméně bylo stále zjevnější, že po skončení války bude světová mocenská rovnováha zcela odlišná od předchozího stavu. Francie a Itálie své dřívější velmocenské postavení ztratily. Německý pokus o ovládnutí Evropy zkrachoval, stejně jako pokus Japonska na Dálném východě a v Tichomoří. Británie navzdory Churchillovi chřadla. Konečně se zrodil bipolární svět, tolikrát předpovídaný během devatenáctého a počátkem dvacátého století. Mezinárodní řád se teď podle DePorta přesunul „od jednoho systému k druhému“.³⁴ Zřejmě pouze Spojené státy a Sovětský svaz neztratily svoje postavení a z těchto dvou zemí to byla „supervelmoc“ americká, která měla značnou převahu.

Protože se většina okolního světa buď vyčerpala válkou, nebo se ještě nacházela ve stavu koloniální „nerozvinutosti“, byla americká síla v roce 1945 z nedostatku jiného omezení uměle zvětšená, podobně jako třeba britská v roce 1815. Nicméně skutečné dimenze americké moci byly v absolutních číslech nevídané. Hrubý národní produkt země (udáváný v nezměněném kursu dolaru z roku 1939), který byl podněcován mohutnou vlnou válečných výdajů, vzrostl z 88,6 miliard dolarů (1939) na 135 miliard dolarů (1945), což v přepočtu na současné dolary představuje částku mnohem vyšší (220 miliard dolarů). A tak byla tatam i ona „ochablost“ ekonomiky, se kterou si „nový úděl“ nedokázal poradit, a nevyužití zdroje a lid-

ský potenciál byly správně upotřebeny. „Během války vzrostla v zemi velikost průmyslových závodů přibližně o padesát procent a skutečný objem zboží o více než padesát procent.“³⁵ V období 1940 až 1944 probíhal průmyslový růst ve Spojených státech rozhodně mnohem rychlejším tempem – přes patnáct procent ročně – než kdykoli dříve nebo později. Ačkoli na tomto růstu měla značný podíl zbrojní výroba (která vylétla ze dvou procent celkového objemu výroby v roce 1939 na čtyřicet procent v roce 1943), vzrostla i výroba „neválečného“ zboží, neboť zde nedošlo k zásahům do civilního sektoru ekonomiky jako v ostatních válčících státech. Životní úroveň ve Spojených státech byla vyšší než v kterékoli jiné zemi a nejinak tomu bylo s výrobou na obyvatele. Spojené státy byly také jedinou velmocí, která válkou nezchudla, ale naopak z ní vyšla bohatší, a to podstatným způsobem. Na jejím konci vlastnil Washington zlaté rezervy ve výši 20 miliard dolarů, což byly takřka dvě třetiny z celkových světových zásob zlata o hodnotě 33 miliard dolarů.³⁶ A dále „...se ve Spojených státech soustřeďovala více než polovina světové průmyslové výroby, která ve skutečnosti chrlila třetinu veškeré světové výroby zboží všeho druhu.“³⁷ Proto se koncem války staly daleko největším vývozcem zboží a ještě o pár let později se na světovém exportu podílely celou jednou třetinou. V důsledku mohutného rozmachu lodního průmyslu nyní zajišťovaly polovinu světové lodní přepravy. Ekonomicky vzato měly k dispozici celý svět.

Ekonomická síla se promítala do vojenské moci Spojených států, které měly koncem války ve zbraní ve všech složkách 12 500 000 mužů, z toho v zámoří 7 500 000. V době míru tento počet samozřejmě poklesl (v roce 1948 byla velikost armády ve srovnání se stavem před čtyřmi lety pouhou devítinou), což však zrcadlilo pouze politické rozhodnutí, nikoli skutečný vojenský potenciál. Vzhledem k prvotním poválečným předpokladům o omezené úloze Spojených států v zámoří jsou lepším ukazatelem jejich síly údaje o počtu moderních zbraní. V tomto období bylo americké válečné námořnictvo nepochybně nepřekonatelné. Jeho flotila čítala dvanáct set větších válečných lodí (soustředěných spíše kolem desítek letadlových než bitevních lodí), a stala se tak výrazně větší než královské loďstvo, přičemž už zde žádná jiná významná námořní mocnost nebyla. Jak námořní letectvo, tak divize námořní pěchoty hojnou měrou dokazovaly, že Spojené státy jsou schopny přenést svou sílu do jakékoli oblasti světa, která je dosažitelná z moře. Ještě úchvat-

nější byla americká „vláda ve vzduchu“. Dva tisíce supertěžkých bombardérů, které drtily Hitlerovu Evropu, a tisíc bombardérů B-29 s velmi dlouhým doletem, jež srovnaly mnoho japonských měst se zemí, doplňovaly ještě mocnější tryskové strategické bombardéry typu B-36. K završení všeho se Spojené státy staly monopolními vlastníky atomových bomb, které nevěstily nic jiného, než že v boji s jakýmkoli budoucím nepřítelem rozpoutají peklo stejně úděsné a kruté, jaké zažila Hirošima a Nagasaki.³⁸ Pozdější analýzy ukazují, že tehdejší americká vojenská síla byla zřejmě ve skutečnosti menší, než za jakou se považovala (k dispozici bylo velice málo atomových bomb a jejich svržení by mělo nedozírné politické důsledky), a sotva bylo možné ovlivňovat jejím prostřednictvím chování země tak vzdálené, nevyzpytatelné a podezřavé, jako byl Sovětský svaz. Přesto se však představa nepřekonatelné vojenské převahy Spojených států zachovala až do války v Koreji a žádosti celé řady národů o půjčky, zbraně a přísliby vojenské podpory ji ještě posilovaly.

Vzhledem k mimořádně příznivému ekonomickému a strategickému postavení Spojených států nemohlo nikoho, kdo byl obeznámen s historií mezinárodní politiky, překvapit jejich pronikání do okolního světa. Protože tradiční velmoci odumíraly, vyplňovaly Spojené státy plynule vakuum, které se zde vytvářelo. Tak se měnily v šampiona, kterého už nemohly omezovat vlastní břehy, ba dokonce ani vlastní polokoule. Na počátku tohoto rozšiřování americké moci a vlivu do světa stála válka. Proto například v roce 1945 měly Spojené státy devětašedesát divizí v Evropě, šestadvacet v Asii a v Tichomoří a žádnou ve své domovině na americkém kontinentu.³⁹ Byly „tam“ zkrátka proto, že se politicky zavázaly nově uspořádat poměry v Japonsku a Německu (a Rakousku). A protože válčily na tichomořských souostrovích a v severní Africe, Itálii a západní Evropě, měly vojska i v těchto oblastech. Mnoho Američanů (především mezi vojáky) však očekávalo, že se budou moci ze zámoří brzy vrátit domů a že americké ozbrojené síly zaujmou svá postavení z doby před rokem 1941. Tato představa sice politiky Churchillova typu znepokojovala a izolacionistické republikány lákala, ale ukázalo se, že čas už nejde vrátit zpátky. Podobně jako Britové po roce 1815, i Američané se změnou své politiky přetvářeli neformální vliv v různých zemích v přístup mnohem oficiálnější – a také spletitější. A i to měli společné s Brity, že kdykoli chtěli vymezit sféry svého

vlivu, narazili na „nové hranice nejistoty“. Nastala doba „amerického míru“.⁴⁰

Ekonomické aspekty tohoto nového uspořádání se daly více méně očekávat. Internacionalisté jako Cordell Hull během války v podstatě oprávněně dokazovali, že světová krize z třicátých let dvacátého století byla valnou měrou způsobena špatným fungováním mezinárodní ekonomiky: ochrannými cly, nekalou ekonomickou soutěží, omezeným přístupem k surovinám a vládní politikou sledující hospodářskou soběstačnost. Toto dvě stě let staré osvícenské přesvědčení, že „svobodný obchod se kryje s mírem“,⁴¹ bylo doprovázeno tlaky, které vyvíjela průmyslová odvětví orientovaná na export, jež se obávala, že nebudou-li otevřeny nové zámořské trhy, které by pohltily výrobky rostoucí americké produktivity, mohl by pokles amerických vládních výdajů vyvolat poválečný hospodářský útlum. K tomu se připojovalo rozhodné, a snad i nepřiměřené naléhání ozbrojených sil, aby byla zajištěna americká kontrola strategicky důležitých surovin, to znamená ropy, kaučuku a kovových rud (nebo volný přístup k nim).⁴² Všechny tyto důvody přiměly Spojené státy, aby se angažovaly při zrodu nového světového uspořádání, které bude vyhovovat potřebám západních kapitalistických států a samozřejmě onomu, který vzkvétal nejvíce – nicméně s dalekosáhlou důvěrou v Adama Smithe, že „čím účinnější distribuce prostředků je svobodným obchodem vyvolána, tím více poroste všeobecná produktivita, a tak se i zvýší veškerá kupní síla“.⁴³ Proto vznikl mezi lety 1942 až 1946 onen balík mezinárodních dohod – ustavení Mezinárodního měnového fondu, Mezinárodní banky pro obnovu a rozvoj a později Všeobecné dohody o clech a obchodu (GATT). Tak země, které si přály získat z nového ekonomického režimu podíl na penězích určených na obnovu a rozvoj, zjišťovaly, že se musí buď přizpůsobit americkým požadavkům volné směnitelnosti měn a svobodné soutěže (jak to navzdory úsilí uchovat imperiální preference učinili Britové)⁴⁴ – nebo jednoznačně celý systém odmítnout (což učinili Rusové, když si uvědomili, že je neslučitelný se socialistickým způsobem řízení).

Praktické nedostatky těchto úmluv spočívaly za prvé v tom, že celková dostupná částka prostě nepostačovala k tomu, aby napravila všechnu škodu způsobenou šesti lety totální války, a za druhé ve skutečnosti, že systém fungující na zásadách laissez-faire nevyhnutelně upřednostňuje zemi s největší schopností konkurovat – a tou v tomto případě byly neponičené, hyperproduktivní Spo-

jené státy – a naopak poškozují země konkurence méně schopné – tj. státy válkou pošramocené, se změněnými hranicemi, spoustou uprchlíků, s vybombardovanými obydleními, zničeným strojírenstvím, s hrozivými dluhy a se ztracenými trhy. Až když si Američané později uvědomili nebezpečí rostoucí sociální nespokojenosti v Evropě a silícího sovětského vlivu, došlo prostřednictvím Marshallova plánu k uvolnění prostředků pro výraznou průmyslovou obnovu „svobodného světa“. V té době však bylo rozšiřování amerického ekonomického vlivu doprovázeno zřizováním celé řady vojenských základen a uzavíráním bezpečnostních smluv po celém světě (viz dále str. 471–472). I zde nalezneme mnoho paralel s britským budováním základen a smluvních vztahů po roce 1815. Nejvýraznější rozdíl však spočíval ve skutečnosti, že se Británie dokázala vyhnout oné změti trvalých a závazných smluv s ostatními suverénními státy, které teď Spojené státy na sebe uvalovaly. Je sice pravda, že téměř všechny tyto americké smlouvy byly jen „odpovědí na situaci“⁴⁵ vzniklou postupem studené války, ale bez ohledu na takové ospravedlnění zůstávalo faktem, že zatížily Spojené státy odpovědností prakticky po celém světě, což bylo v jejich historii naprosto nevídané.

Přesto se zdálo, že tyto problémy politiky v roce 1945 příliš neznepekovovaly, neboť mnozí měli zřejmě za to, že se zde nejenom uskutečňuje „zjevný osud“, ale také se jim naskýtá jedinečná příležitost napravit to, co se dřívějším velmocem podařilo zpackat. „Americká zkušenost,“ jásal Henry Luce v časopisu *Life*, „je klíčem k budoucnosti... Amerika musí být starším bratrem ostatních národů v bratrství lidstva.“⁴⁶ Nejenom Čína, do které byly vkládány mimořádně veliké naděje, ale také další země, které se měly brzy začít označovat jako rozvojové, byly vyzývány k tomu, aby si osvojily americké ideály svépomoci, podnikatelství, volného obchodu a demokracie. „Veškeré tyto zásady a postupy působí blahodárně na smysl pro právo a spravedlnost a přispívají k blahobytu svobodných lidí kdekoli na světě,“ prorokoval Hull, „takže by celá mezinárodní mašinerie mohla během několika málo let docela obstojně fungovat.“⁴⁷ Ten, kdo byl tak zaslepený, že si nechtěl tento fakt připustit – ať už se jednalo o staromódní britské a holandské imperialisty, levicově orientované evropské politické strany nebo zlověstně se tvářícího Molotova – mohl být přesvědčen o správnosti směru metodou cukru a biče. Jak jistý americký úředník dovozoval, „teď jsme na řadě my, abychom zjednali v Asii pořádek“,⁴⁸ a měl dodat, že také skoro všude jinde.

Jediná sféra, která si mohla být téměř jista, že do ní americký vliv nepronikne, byla oblast ovládaná Sovětským svazem, jenž v roce 1945 (a dokonce i dříve) prohlašoval, že je skutečným vítězem v boji proti fašismu. Podle statistik Rudé armády zničili Rusové celkem pět set šest německých divizí a z celkového počtu 13 600 000 Němců zabitých a zajatých během druhé světové války jich celých 10 000 000 potkalo svůj osud na východní frontě.⁴⁹ Dokonce ještě před zhroucením Třetí říše přesunul Stalin na Dálný východ desítky divizí, aby zde byly připraveny k boji s nekrytou kwantungskou armádou v Mandžusku, až uzraje čas. Nikoho zřejmě nepřekvapilo, že uzrál tři dny po Hirošimě. Rozsáhlé boje na západní frontě katastrofálně pokleslé postavení Ruska v Evropě po roce 1917 více než napravily. V podstatě mu navrátily pozici, kterou zaujímal v letech 1814–1848, kdy byla obrovská ruská armáda četníkem střední a východní Evropy. Hranice ruského území se posunuly na severu na účet Finska, uprostřed Evropy na úkor Polska a na jihu byla od Rumunska získána zpět Besarábie. K Rusku byly dále znovu připojeny pobaltské státy Estonsko, Lotyšsko a Litva. Rusové také zabrali část Východního Pruska a rovněž uvážlivě připojili východní cíp Československa (Podkarpatskou Rus neboli Zakarpatskou Ukrajinu), takže získali přístup k Maďarsku. Na západě a jihozápadě takto zvětšeného Ruska ležel nový *cordon sanitaire* satelitních států Polska, východního Německa, Československa, Maďarska, Rumunska, Bulharska a také Jugoslávie a Albánie (dokud se nevymanily). Mezi nimi a Západem byla spuštěna pověstná „železná opona“. Za touto oponou kádry komunistické strany a tajná policie rozhodly, že se celá tato oblast bude řídit zásadami naprosto odlišnými od těch, do kterých vkládal naděje Cordell Hull. To samé se událo i na Dálném východě, kde se Rusové rychlou okupací Mandžuska, severní Koreje a Sachalinu nejenom pomstili za válku z let 1904–1905, ale také navázali spojení s Maovými čínskými komunisty, od kterých se rovněž nedalo očekávat, že by vyznávali evangelium kapitalismu *laissez-faire*.

Ale jakkoli působil tento růst sovětského vlivu impozantně, jeho ekonomická základna byla na rozdíl od ničím nerušeného průmyslového rozmachu Spojených států válkou těžce poškozena. Ztráty ruského obyvatelstva byly děsivé: o život přišlo 7 500 000 vojáků, dále bylo Němci zabito 6 000 000 až 8 000 000 civilistů a navíc došlo k „nepřímým“ válečným ztrátám, které byly způsobeny sniže-

ním přidělů potravin, nucenou prací a velice prodlouženou pracovní dobou, takže „celkově v období 1941–1945 zemřelo předčasnou smrtí 20 000 000 až 25 000 000 sovětských občanů“.⁵⁰ Protože ztráty se týkaly především mužů, následný nepoměr mezi mužskou a ženskou populací silně ovlivnil demografickou strukturu země a vyvolal prudký pokles porodnosti. Materiální škody, ke kterým došlo na Němci okupované části evropského Ruska, na Ukrajině a v Bělorusku, byly tak ohromné, že se vymykají všem představám:

Z celkového počtu 11 600 000 koní nalézajících se na okupovaném území jich bylo 7 000 000 zabito nebo zabaveno a stejně bylo naloženo s 20 000 000 prasat z celkového počtu 23 000 000. Bylo zničeno 137 000 traktorů, 49 000 kombajnů a obrovská množství kravínů a ostatních zemědělských budov. Na okupovaném území byla také velice narušena doprava, neboť došlo ke zničení 65 000 kilometrů železničních tratí, ztrátě nebo poškození 15 800 lokomotiv, 428 000 nákladních vagonů, 4280 říčních lodí a poloviny všech železničních mostů. Bylo zde rovněž zničeno téměř padesát procent veškeré městské obytné plochy, celkem 1 200 000 domů, stejně jako 3 500 000 obydlí v zemědělských oblastech.

Mnoho měst leželo v ruinách. Tisíce vesnic byly smeteny. Lidé žili v jamách v zemi.⁵¹

Stěží proto překvapilo, že když Rusové vtáhli do své německé „okupační zóny“, pokusili se zabavit veškerý movitý majetek, rozebrat a odvézt továrny, železniční tratě atd., stejně jako si vynutili na ostatních východoevropských územích odškodnění (rumunskou naftu, finské dříví, polské uhlí).

Pravdou bylo, že Sovětský svaz sice porazil velkoněmeckou říši v závodech ve zbrojení i na frontě, ale bylo toho dosaženo neuvěřitelně cílevědomou koncentrací na vojensko-průmyslovou výrobu a drastickým omezením všech ostatních sektorů – spotřebního zboží, maloobchodu a zemědělského zásobování (ačkoli pokles ve výrobě potravin byl způsoben hlavně německým drancováním).⁵² V podstatě však bylo Rusko v roce 1945 vojenským obrem a současně ekonomicky chudou, strádající a nevyváženou zemí. Protože vypršela smlouva o půjčce a pronájmu a později nabízená americká finanční pomoc byla odmítnuta kvůli politickým podmínkám, které

se na ni vázaly, navrátil se Sovětský svaz k programu vynuceného ekonomického růstu z vlastních zdrojů z období po roce 1928 – se stejně silným důrazem na výrobní statky (těžký průmysl, uhlí, elektřinu, cement) a dopravu na úkor spotřebního zboží a zemědělství. Přirozeně došlo ke snížení vojenských výdajů z jejich válečné úrovně. Po počátečních potížích se dostavil výsledek v podobě „menšího ekonomického zázraku“⁵³ v oblasti těžkého průmyslu, kde v období 1945 až 1950 došlo takřka ke zdvojení výroby. Protože byl stalinistický režim posedlý potřebou obnovit zdroje národní síly, nespatořoval v dosahování takových hrubých cílů nebo ve snížení životní úrovně většiny Rusů na předrevoluční úroveň žádný problém. Přesto je však třeba poznamenat, že stejně jako v období růstu po roce 1922 spočívala velká část „obnovené“ průmyslové výroby prostě v tom, že se navrátila na předválečnou úroveň. Tak bylo například na Ukrajině dosaženo kolem roku 1950 úrovně metalurgické výroby a výroby elektřiny z roku 1940, popřípadě byla tato úroveň lehce překročena. A tak byl opět v důsledku války ruský ekonomický růst přibližně na jedno desetiletí zastaven. Ale mnohem závažnější byl nakonec pokračující úpadek životně důležitého zemědělského sektoru. V důsledku zrušení mimořádných válečných opatření pro povzbuzení produktivity a naprosto nedostatečných (a nesprávně použitých) investic zemědělství chřadlo a výroba potravin klesala. Až do své smrti se Stalin hořce mstil za to, že rolníci upřednostňovali hospodaření na drobných soukromých pozemcích, a tak se postaral o to, že tradiční nízká produktivita a obrovská vysoká neefektivnost ruského zemědělství pokračovala.⁵⁴

V protikladu k tomu se Stalin samozřejmě snažil udržet v poválečném světě vysoký stupeň vojenské bezpečnosti země. Vzhledem k potřebě přebudovat ekonomiku nebylo žádným překvapením, že po roce 1945 došlo ke snížení ohromných stavů Rudé armády o dvě třetiny, tzn. na stále velice značný počet 175 divizí, podporovaných 25 000 útočnými tanky a 19 000 letadly. Tak Sovětský svaz i nadále vydržoval největší obrannou mašinerii na světě a tento fakt byl ospravedlňován (přinejmenším Sověty) jednak potřebou zastrašit budoucí agresory, jednak potřebou daleko prozaičtější, totiž udržet vládu nad nově připojenými evropskými satelity i nad dobytými územími na Dálném východě. Ačkoli tato síla byla naprosto mimořádná, z mnoha jejích divizí už existoval pouhý stín nebo se prostě jednalo o posádkové jednotky.⁵⁵ Těmto

ozbrojeným silám navíc hrozilo nebezpečí, že budou v důsledku vojenského vývoje rostoucí měrou zaostávat, obdobně jako ohromná ruská armáda zaostávala v desetiletích po roce 1815. Tomu bylo třeba čelit nejenom podstatnou reorganizací a modernizací vojenských divizí,⁵⁶ ale také zapřažením ekonomických a vědeckých zdrojů sovětského státu do rozvoje nových systémů zbraní. V letech 1947–1948 došlo k nasazení obávaných stíhaček MiG-15 a podle britského a amerického vzoru byly také budovány strategické vzdušné síly dalekého doletu.

Zajatí němečtí vědci a technici byli využíváni k rozvoji celé řady řízených střel. Prostředky pro vývoj sovětské atomové bomby byly shromažďovány dokonce i během války. Rovněž se modernizovalo ruské válečné námořnictvo, které bylo v boji proti Německu zbraní toliko podružnou. Nyní bylo dovybaveno novými těžkými křižníky a výkonnějšími ponorkami. Mnoho z těchto zbraní bylo sice nepůvodních a podle západních norem i nedokonalých, ale sovětské rozhodnutí nezůstat pozadu bylo nezpochybnitelné.⁵⁷

Třetím klíčovým prvkem při posilování ruské moci byl Stalinův důraz na obnovení vnitřní disciplíny a absolutního přizpůsobení z konce třicátých let. Těžko říci, zda to bylo způsobeno jeho rostoucí paranoiou, nebo pečlivě promyšlenou řadou kroků k posílení vlastní diktátorské pozice, či směsicí obojího, ale události hovořily samy za sebe.⁵⁸ Každý, kdo měl kontakty se zahraničím, byl podezřelý. Navrátilci z válečného zajetí byli postříleni. Vznik izraelského státu, a potažmo špatně směřované loajality ruských židů, vyvolal v Sovětském svazu obnovu antisemitských opatření. Došlo k velkým čistkám v armádním vedení a uznávaný maršál Žukov byl v roce 1946 zbaven velení sovětských pozemních sil. V samotné komunistické straně byla zpevněna disciplína a zpřísněno bylo i přijímání nových členů. V roce 1948 proběhly čistky v celém leningradském vedení strany (které Stalin odjakživa nenáviděl). Byla utužena cenzura, a to nejenom literatury a uměleckých děl, ale také přírodních věd, biologie a lingvistiky. Celkovému „utažení“ systému samozřejmě odpovídala už dříve zmiňovaná zesílená kolektivizace zemědělství a nárůst tlaků studené války. Bylo také samozřejmé, že podobný proces ideologického utužování a budování totalitní vlády probíhal ve státech východní Evropy, které ovládal Sovětský svaz a kde se na pořad dne dostala likvidace opozičních stran, veřejné soudní procesy, potlačování osobních svobod a omezování soukromého vlastnictví. Toto všechno a především potlačení

demokracie v Polsku a (v roce 1948) v Československu vedlo k výraznému úbytku západního nadšení pro sovětský systém. A opět není jasné, zda byla tato opatření výsledkem pečlivé úvahy – neboť v touze sovětské elity izolovat své satelity i vlastní národy od idejí a bohatství Západu vždy existovala a stále ještě existuje krutá logika – nebo zda prostě odrážela Stalinovu rostoucí paranoiu posledních let jeho života. Ať už tomu bylo jakkoli, jednalo se o ohromné území, které bylo vůči vlivům nějakého „pax americana“ naprosto imunní, a navíc nabízelo vlastní alternativu.

Tento růst sovětského impéria zřejmě potvrzoval geopolitické předpovědi Mackindera a dalších, které hlásaly, že gigantická vojenská moc ovládne zdroje „osrdí“ Euroasie a že další pronikání tohoto státu do okrajových nebo pomezních území vždy narazí na velké námořní státy, pokud ovšem budou s to uchovat globální rovnováhu sil.⁵⁹ Přesto mělo uplynout ještě několik dalších let, než se americké vlády otřesené korejskou válkou zcela oprostily od svých dřívějších představ „jednoho světa“ a nahradily je myšlenkou nemilosrdného boje supervelmocí prakticky na celé zeměkouli. A přece už poměry v roce 1945 do značné míry naznačovaly, že právě Spojené státy a Sovětský svaz, jak kdysi prorokoval de Tocqueville, se stanou jedinými zeměmi, které budou schopné rozhodovat o osudech poloviny světa, a že také oba budou obětí „globálního“ myšlení. „Sovětský svaz je nyní jednou z nejmocnějších zemí světa. Bez Sovětského svazu teď nelze rozhodnout žádný z vážných problémů mezinárodních vztahů...“ To hlásal Molotov v roce 1946⁶⁰ v odpověď na dřívější americké upozorňování Moskvy (když se zdálo, že by Churchill a Stalin mohli dospět k soukromé dohodě o východní Evropě), že „v této světové válce skutečně neexistuje žádná otázka, ať už politická nebo vojenská, ve které by Spojené státy nebyly zainteresovány“.⁶¹ Ostrý střet zájmů byl nevyhnutelný.

Ale co ony bývalé velmoci, které nyní poklesly na úroveň průměrně silných zemí a jejichž zhroucení bylo rubem vzestupu supervelmocí? Nejprve je třeba říci, že v období bezprostředně po roce 1945 se poražené fašistické státy Německo, Japonsko a Itálie ocitly ve zcela jiném postavení než Velká Británie a zřejmě také Francie. Když válka skončila, začali Spojenci prosazovat plány, které měly zajistit, aby ani Německo, ani Japonsko nemohly znovu ohrozit mezinárodní uspořádání. To zahrnovalo nejenom dlouhodobou vojenskou okupaci obou zemí, ale v případě

Německa i jeho rozdělení do čtyř okupačních zón a posléze do dvou oddělených německých států. Japonsko bylo připraveno o své zámořské zisky (stejně jako Itálie v roce 1943), Německo o zisky evropské a o východní území nabytá v minulosti (Slezsko, Východní Prusko atd.). Škody napáchané strategickým bombardováním, přetížený dopravní systém, úbytek obytných domů, nedostatek surovin a ztráta vývozních trhů šly ruku v ruce se spojeneckou kontrolou průmyslu – a s demontováním průmyslových zařízení v Německu. V roce 1946 představoval německý národní důchod a objem výroby méně než jednu třetinu hodnot z roku 1938, což byl pokles opravdu propastný.⁶² V Japonsku došlo k obdobnému ekonomickému propadu. Reálný národní důchod činil v roce 1946 pouhých padesát sedm procent hodnoty z období 1934–1936 a reálné mzdy ve zpracovatelském průmyslu poklesly na pouhých třicet procent mezd z téhož období. Japonský zahraniční obchod byl naprosto zanedbatelný, takže ještě o dva roky později představoval vývoz pouhých osm procent a dovoz osmnáct procent obdobných hodnot z let 1934–1936. Japonská námořní doprava byla válkou zničena, počet metrů bavlněné příze poklesl ze 169 000 000 na 28 000 000, těžba uhlí klesla na polovinu atd.⁶³ Z hlediska ekonomického i vojenského se zdálo, že dny německé i japonské slávy jsou tytam.

Ačkoli Itálie přehodila v roce 1943 výhybku, byl její ekonomický osud skoro stejně trpký. Po dva roky v zemi válčily spojenecké síly a leteckými útoky si klestily cestu poloostrovem, a tak jenom ke škodám, které svými strategickými výstřednostmi napáchal Mussolini, připojily svůj krutý díl. „V roce 1945... se italský hrubý národní produkt zhroutil na úroveň z roku 1911 a jeho reálná hodnota se ve srovnání s rokem 1938 snížila asi o čtyřicet procent. Obyvatelstva, navzdory válečným ztrátám, prudce přibýlo, neboť se mnoho Italů navrátilo z bývalých kolonií a byla zastavena emigrace. Životní úroveň znepokojivě poklesla a nebyť zahraniční pomoci, především ze Spojených států, zemřela by řada obyvatel hladu.“⁶⁴ Reálné italské mzdy klesly v roce 1945 na úroveň, která činila 26,7 procent hodnoty mezd z roku 1913.⁶⁵ Ve skutečnosti byly všechny tři země v tomto období zoufale závislé na americké pomoci, a jako takové nebyly o moc více než ekonomickými satelity.

Je těžké postihnout rozdíly v ekonomickém postavení Francie a Německa. Po čtyřech letech německého rabování následovaly měsíce rozsáhlých bojů v roce 1944. „Většina vodních toků a přístavů

byla zablokována, zničena byla také většina mostů, spousta železničních tratí byla dočasně nepoužitelná.⁶⁶ Fohlenovy ukazatele francouzského importu a exportu klesly v období 1944–1945 prakticky na nulu a francouzský národní důchod tehdy představoval pouze polovinu hodnoty z roku 1938, což nebyl zrovna úspěšný rok.⁶⁷ Francie postrádala zásoby cizí měny a frank nebyl jako valuta přijímán. Jeho hodnota, která byla v roce 1944 stanovena v poměru k dolaru na 50 : 1, byla „naprosto fiktivní“⁶⁸ a během roku poklesla na poměr 119 : 1. V roce 1949, kdy se zdálo, že se už situace poněkud stabilizovala, byl poměr 420 : 1. S těmito ryze ekonomickými problémy poválečné obnovy, znárodnování a inflace zřejmě souvisela francouzská stranická politika a zejména úloha komunistické strany.

Na druhé straně byli Svobodní Francouzi členem „velké aliance“ proti fašismu, účastnili se mnoha důležitých válečných operací a vítězili v „občanské“ válce proti vichistickým silám v západní Africe, Levantě a Alžírsku. Kvůli německé okupaci Francie a rozdělení francouzského národa v době války byla de Gaullova organizace silně závislá na anglo-americké pomoci, kterou generál přijímal s nelibostí, i když jí žádal víc a víc. Ale Britové toužili vybudovat z Francie opět silnou evropskou mocnost, která by spíše než zhroutené Německo posloužila jako nárazník proti Rusku, a tak mohla Francie požadovat veškeré atributy velmocenského statutu: okupační zónu v Německu, stálé členství v Radě bezpečnosti Organizace spojených národů a tak dále. Ačkoli nemohla získat zpět svá dřívější mandátní území v Sýrii a Libanonu, snažila se znovu prosadit v Indočíně a v protektorátech v Tunisu a Maroku a dále ve svých zámořských departmentech a teritoriích. Stále vlastnila druhou největší koloniální říši světa a byla rozhodnuta ji udržet.⁶⁹ Pro mnoho vnějších pozorovatelů, především Američanů, nebyl tento pokus Francie získat navzdory zoufale slabé ekonomice a závislosti na americké finanční podpoře zpět atributy velmocenského statutu ničím víc než *folie des grandeurs*. A tak tomu do značné míry i bylo. Jejím hlavním důsledkem zřejmě byla snaha zamaskovat přinejmenším na několik dalších let rozsah změn, které zapříčinila na strategické mapě světa válka.

Rovněž udržování zdání, že britský národ a jeho impérium je stále jednou ze světových velmocí, jen zakrývalo novou strategickou rovnováhu – přičemž toto vyjádření by mnoho Britů v roce 1945 pobouřilo. Stejně tak bylo pro londýnské vládní činitele psy-

chologicky obtížné přizpůsobit se politice úpadku. Britské impérium bylo jediným velkým státem, který v druhé světové válce bojoval od počátku až do konce. Pod Churchillovým vedením bylo bezpochyby jedním z členů „velké trojky“. Britské vojenské výkony, ať už na moři, ve vzduchu nebo na souši, byly mnohem lepší než za první světové války. V srpnu 1945 už byly veškeré královské a imperiální državy včetně Honkongu zpátky v britských rukou. Na britské jednotky a letecké základny jsme mohli narazit v severní Africe, Itálii, Německu i v jihovýchodní Asii. Navzdory těžkým ztrátám mělo královské námořnictvo přes tisíc bitevních lodí, téměř tři tisíce menších válečných plavidel a téměř pět a půl tisíce vylodovacích plavidel. Bombardovací perutě královského letectva byly druhou nejmočnější strategickou silou světa (a před dalšími měly značný náskok). A přesto, jak Correlli Barnett energicky zdůrazňoval,

neznamenalo vítězství automaticky zachování britské moci. Porážka Německa [a jeho spojenců] byla pouze jedním faktorem, i když velice důležitým, pro její zachování. Neboť Německo mohlo být poraženo, a přesto mohla britská síla dále klesat. Rozhodující nebylo ani tak „vítězství“ samotné, ale okolnosti vítězství, a to především ty okolnosti, ve kterých se ocitla sama Anglie...⁷⁰

Neboť Británie, aby zajistila pozitivní výsledek války, se velice vyčerpala, její zásoby zlata a dolarů poklesly, její strojírenství se opotřebovalo. Aby mohla dále bojovat, stávala se (navzdory mimořádné mobilizaci vlastních zdrojů a obyvatelstva) více a více závislá na americkém válečném materiálu, lodní dopravě, potravinách a ostatních druzích dodávek. Zatímco britská potřeba takového importu rok od roku vzrůstala, zahraniční obchod skomíral. Např. v roce 1944 činil pouhých jedenatřicet procent hodnoty z roku 1938. Když v červenci 1945 nastoupila do úřadu labouristická vláda, jedním z prvních dokumentů, který musela číst, bylo Keynesovo děsivé memorandum o „finančním Dunkerque“, kterému byla země vystavena. Obrovský obchodní schodek, chřadnoucí průmyslová základna, nesmírné zámořské državy a provoz s nimi spojený společně naznačovaly, že Británie zoufale potřebuje americkou pomoc, která by nahradila bývalou smlouvu o půjčce a pronájmu. Bez této pomoci by rozhodně „muselo následovat zavedení ještě přísnějších

úsporných opatření, než jaká jsme zažili během války...“⁷¹ A stejně jako po první světové válce bylo třeba i nyní pozměnit válečný příslib slušného domova pro hrdiny. Ale tentokrát už nebylo možné dál věřit, že Británie zůstává politickým středem světa.

A přesto iluze o velmocenském postavení stále přežívala, dokonce mezi labouristickými ministry, kteří se zaměřili na vytvoření „státu blahobytu“. Historie několika příštích let kráčela ve znamení seriózního britského pokusu vypořádat se s určitými neřešitelnými problémy, mezi něž patřilo zvýšení domácí životní úrovně, přechod ke „smíšené ekonomice“, vyrovnání obchodního schodku a současně podpora spousty značně odlehlých zámořských základů, rozprostřených od Německa přes Střední východ až po Indii, i vydržování ohromných ozbrojených sil s ohledem na zhoršující se vztahy s Ruskem. Jak podrobné studie o období Attleeho vlády ukazují,⁷² bylo toto úsilí v mnoha ohledech pozoruhodně úspěšné: rostla produktivita průmyslu, obchodní schodek se zmenšoval, byly uzákoněny sociální reformy a evropská politická scéna se stabilizovala. Labouristická vláda také poznala, že bude moudré stáhnout se z Indie, vybědnout ze zmatků v Palestině a ukončit bezpečnostní záruky pro Řecko a Turecko, a tak si odlehčit alespoň od nejtíživějších zámořských břemen. Nicméně tuto ekonomickou obnovu umožnila ohromná půjčka, kterou Keynes vyjednal v roce 1945 ve Washingtonu, další vydatná pomoc v podobě Marshallova plánu a stále ještě zubožený stav většiny britských obchodních soupeřů. Z toho vyplývá, že se jednalo o ekonomické oživení velice křehké a navíc podmíněné. Z dlouhodobějšího hlediska byl stejně pochybený úspěch britského ústupu z kolonií v roce 1947. Británie se dozajista zbavila nesnesitelných břemen, ale tento svérázný strategický taneček byl založen na předpokladu, že po vyklizení jistých oblastí může přemístit své základny tak, aby lépe odpovídaly jejím skutečným imperiálním zájmům. Raději by ovládala Suezský průplav než Palestinu a arabská nafta je lepší než držení Indie. Za daných poměrů Whitehall určitě nezamýšlel vzdát se zbytku závislého impéria, které bylo pro Británii z ekonomického hlediska mnohem důležitější než kdykoli dříve.⁷³ Pouze další šoky a rostoucí náklady na jeho vydržování si mohly později vynutit nové přehodnocení britského postavení ve světě. Mezitím však zůstávalo přetíženou, ale stále mocnou strategickou jednotkou, která z hlediska bezpečnosti závisela na Spojených státech a zároveň byla také jejich nejužitečnějším spojencem – a důleži-

tým strategickým partnerem – ve světě rozděleném do dvou velkých mocenských bloků.⁷⁴

Navzdory všemožnému úsilí francouzské a britské vlády však nebylo pochyb, že „evropský věk odeznívá“. Zatímco hrubý národní produkt Spojených států vzrostl za války v reálných číslech o více než padesát procent, poklesl evropský celkový produkt (ale bez Sovětského svazu) o pětadvacet procent.⁷⁵ Podíl Evropy na celkovém objemu světové průmyslové výroby byl nižší než kdykoli od počátku devatenáctého století a ještě v roce 1953, kdy už byla napravena většina válečných škod, se na světovém objemu výroby podílela pouhými šestadvaceti procenty (ve srovnání se 44,7 procenty Spojených států).⁷⁶ Její populace nyní tvořila jenom asi patnáct až šestnáct procent celkového počtu obyvatel světa. V roce 1950 činil evropský hrubý národní produkt na obyvatele přibližně pouhou polovinu amerického a Sovětský svaz by tento rozdíl ještě výrazně prohloubil. Pokud jde o celkový hrubý národní produkt jednotlivých mocností, lze ho vyčíst z tabulky 36.

Tabulka 36: Celkový hrubý národní produkt a hrubý národní produkt na obyvatele jednotlivých mocností v roce 1950⁷⁷ (v dolarech z roku 1964)

	<i>Celkový hrubý národní produkt (v miliardách)</i>	<i>Hrubý národní produkt na obyvatele</i>
Spojené státy	381	2536
Sovětský svaz	126	699
Spojené království	71	1393 (1951)
Francie	50	1172
Západní Německo	48	1001
Japonsko	32	382
Itálie	29	626 (1951)

Tento úpadek evropských mocností byl ještě patrnější ve stavech ozbrojených sil a výdajích na ně. V roce 1950 vydaly např. Spojené státy na obranu 14,5 miliard dolarů a měly celkem 1 380 000 vojáků, zatímco SSSR vydal o něco více (15,5 miliard dolarů) na mnohem větší ozbrojené síly čítající 4 300 000 mužů. V obou ohledech předčily supervelmoci výrazně Británii (2,3 miliardy dolarů,

680 000 vojáků), Francii (1,4 miliardy dolarů, 590 000 vojáků) a Itálii (0,5 miliardy dolarů, 230 000 vojáků), přičemž Německo s Japonskem byly stále ještě demilitarizovány. Napětí spojené s korejskou válkou v roce 1951 způsobilo, že středně silné evropské mocnosti výdaje na obranu podstatně zvýšily, ale vydané částky byly zcela zastíněny výdaji, které určily na obranu Spojené státy (33,3 miliard dolarů) a Sovětský svaz (20,1 miliard dolarů). V tomto roce tvořily celkové britské, francouzské a italské společné výdaje méně než jednu pětinu výdajů Spojených států a méně než jednu třetinu výdajů sovětských. Jejich celkový společný počet vojáků tvořil jednu polovinu vojenského stavu Spojených států a jednu třetinu stavu sovětského.⁷⁸ Tak byly evropské státy výrazně zastíněny jak v relativní ekonomické síle, tak v síle vojenské.

Tento dojem byl ještě posílen nástupem jaderných zbraní a systémů dalekonosných raket. Existují svědectví, že mnozí vědci, kteří pracovali na výrobě atomové bomby, si velice jasně uvědomovali, že v historii válčení, zbrojních systémů a lidské schopnosti ničit dospěli k předělu. Úspěšná zkouška u Alamogordo z 16. července 1945 pozorovatelům potvrdila, že „se zde odehrálo cosi převratného a neznámého, cosi, co by se mohlo ukázat jako nesrovnatelně důležitější než vynález elektřiny nebo jakékoli jiné velké objevy, které ovlivnily naši existenci“. Když se „silný, vytrvalý a strašlivý rachot, který připomínal soudný den“,⁷⁹ ozval opět při zkáze Hirošimy a Nagasaki, nemohlo už být o síle této nové zbraně pochyb. Její vynález vyvolal mnoho praktických důsledků, se kterými se museli američtí politikové v příštích letech potýkat. Jaký bude její skutečný vliv na konvenční válčení? Má být tato zbraň použita bezprostředně po vypuknutí války, nebo až v jejím konci jako východisko z nouze? Jaké budou důsledky a účinnost silnějších jaderných zbraní (vodíkových bomb), na nichž se právě pracovalo, a jaké naopak menších (taktických) druhů? Mohou být tyto vědomosti sdíleny s ostatními?⁸⁰ Tyto okolnosti také nepochybně silně urychlily vývoj sovětských jaderných zbraní, neboť Stalin hned den po Hirošimě jmenoval obávaného šéfa bezpečnosti Beriju do čela ruského atomového programu.⁸¹ Ačkoli Rusové v oné době viditelně zaostávali ve výrobě, a to jak samotné bomby, tak systémů nosičů, pokračovali mnohem rychleji, než Američané očekávali. Několik let po roce 1945 se zdálo tvrzení, že jaderný monopol pomáhá Spojeným státům „vyrovnávat“ ruskou převahu v konvenčních zbraních, oprávněné. Ale z hlediska historie mezinárodních vztahů ne-

trvalo Moskvě zase až tak dlouho, než tento náskok dohnala a dokázala své tvrzení, že výsadní vlastnictví jaderných zbraní Spojenými státy bylo pouze pomíjivou etapou.⁸²

Příchod atomových zbraní zcela proměnil „strategickou mapu“, neboť jakýkoli stát, který je vlastnil, byl schopen hromadného celoplošného vyhlazování, ba dokonce likvidace samotného lidstva. Daleko intenzivněji a bezprostředněji zapůsobil nástup této nové úrovně zbrojní technologie na tradiční evropské státy, které nutil k tomu, aby náskok dohnaly, nebo uznaly, že skutečně poklesly mezi druhořadé mocnosti. Samozřejmě že Německo a Japonsko ani ekonomicky a technicky oslabená Itálie naději na vstup do jaderného klubu neměly. Ale pro londýnskou vládu, dokonce i když v jejím čele namísto Churchilla stanul Attlee, bylo nemyslitelné, že by země neměla tyto zbraně vlastnit. Jednak jako zstrašovací prostředek, jednak proto, aby „demonstrovaly vědeckou a technickou nadřazenost, na které musí britská síla, tak nedostatečná, pokud je poměřována pouhým počtem vojáků, spočívat“.⁸³ Jinými slovy na ně bylo pohlíženo jako na relativně levný prostředek k udržení nezávislého velmocenského vlivu – což byla myšlenka, která se vbrzku zalíbila i Francii.⁸⁴ Jakkoli lákavě tato úvaha vypadala, oslabovaly ji faktory praktické. Jednak si žádný stát nemohl jaderné zbraně a systémy nosičů pořídit okamžitě, a jednak zde existovalo nebezpečí, že jeho jaderný arzenál bude ve srovnání s velmocemi mnohem menší a s dalším technickým pokrokem bude zřejmě zastarávat. Proto připomínalo úsilí Londýna a Paříže po roce 1945 (a později i Číny) o vstup do jaderného klubu rakousko-uherské a italské snahy z doby před rokem 1914 vlastnit křižníky typu *Dreadnought*. Jinak řečeno, bylo spíše odrazem slabosti než síly.

Zdá se, že poslední skutečností, která zdůrazňovala, že svět je nyní třeba začít vnímat jak ze strategického, tak politického hlediska bipolárně a vzdát se tradičního multipolárního pohledu, byla rostoucí role *ideologie*. Je samozřejmé, že i v období klasické diplomacie devatenáctého století hrály v politice svoji roli ideologické faktory, jak ostatně bohatě dosvědčují činy Metternicha, Mikuláše I., Bismarcka či Gladstona. Ty zřejmě v meziválečných letech ještě zesílily vznikem „radikální pravice“ a „radikální levice“, které se postavily proti dominantním představám politiky „buržoazně-liberálního středu“. Avšak celková dynamika multipolárních nepřátelství koncem třicátých let dvacátého století (kdy britští toryové jako Churchill byli nakloněni spojení s komunistickým Rus-

kem proti nacistickému Německu, a liberální Američané chtěli podporovat anglo-francouzskou diplomacii v Evropě, ale současně rozložit jejich impérium mimo Evropu) veškeré pokusy vysvětlit světové záležitosti ideologickými pojmy ztěžovala. Během války samotné byly navíc rozdíly v politických a sociálních zásadách překryty provořadým úkolem porazit fašismus. Stalinovo potlačení Komunistické internacionály v roce 1943 a západní obdiv k ruskému odporu při operaci Barbarossa zřejmě také rozptýlily dřívější podezření, a to především ve Spojených státech, kde časopis *Life* v roce 1943 plytce prohlašoval, že Rusové „vypadají jako Američané, šatí se jako Američané a myslí jako Američané“, a deník *New York Times* o rok později sděloval, že „marxistické myšlení v sovětském Rusku už patří minulosti“.⁸⁵ Takové názory, jakkoli naivní, pomáhají vysvětlit, proč se Američané tak těžce smířovali s faktem, že se poválečný svět nevytvářel podle jejich představ mezinárodní harmonie, a z tohoto hlediska je i například pochopitelná jejich dotčená a hněvivá odezva na slavnou Churchillovu řeč o „železné oponě“ z března 1946.⁸⁶

Během dalšího roku nebo dvou však začínala být ideologická povaha toho, co vcházelo ve známost jako studená válka mezi Ruskem a Západem, jasná až přespříliš. Mnozí se náznačky, že Rusové nebudou ochotni připustit ve východní Evropě parlamentní demokracii, sama velikost ruských ozbrojených sil, občanská válka zuřící mezi komunisty a jejich odpůrci v Řecku, Číně a na dalších místech světa a nakonec, ale o to významnější růst obav z „rudého nebezpečí“, vyzvědačských skupin a vnitřní diverze ve vlasti vedly k výraznému posunu amerického smýšlení, na což Trumanova administrativa pohotově odpověděla. Ve své řeči z března 1947, kde vyhlásil „Trumanovu doktrínu“ a která byla vyvolána obavou, že by Rusko mohlo vyplnit mocenské vakuum vzniklé stažením britských záruk pro Řecko a Turecko, zobrazil prezident svět, který stojí před volbou mezi dvěma odlišnými soubory ideologických principů:

Jeden životní styl je založen na vůli většiny a vyznačuje se svobodnými institucemi v čele s vládou, svobodnými volbami, zárukami osobní svobody, svobody slova a náboženského vyznání a svobody politického smýšlení. Druhý životní styl je založen na vůli menšiny, která je násilím vnucována většině. Opírá se o teror a utlačování, cenzuru tisku, nesvobodné volby a omezování osobních svobod.⁸⁷

Politika Spojených států, pokračoval Truman, „bude pomáhat svobodným národům budovat jejich instituce a bránit jejich integritu proti agresivním tlakům, které se na ně snaží vyvíjet totalitní režimy“. Napříště budou mezinárodní záležitosti nazývány ještě emocionálnějšími výrazy, jako např. manichejský boj. Podle Eisenhowera „jsou síly dobra a zla obrovské, ozbrojené a nepřátelské tak jako sotva kdy předtím v historii. Svoboda se pustila do boje s otroctvím, světlo se postavilo proti temnotám“.⁸⁸

Mnoho z této rétoriky bylo bezpochyby určeno pro domácí potřebu. Nejenom ve Spojených státech, ale také v Británii, Itálii, Francii i jinde se konzervativním silám hodila silná slova k diskreditaci soupeřů nebo k obviňování vlastních vlád z „měkkosti vůči komunistům“. Bylo také pravda, že se tak prohlubovalo Stalinovo podezření vůči Západu. To se rychle promítlo do sovětského tisku, kde se psalo o potřebě uhájit ruskou „sféru vlivu“ ve východní Evropě, o obkličování Sovětského svazu novými nepřáteli, o budování předstunutých základů, o podporování reakčních režimů proti jakémukoli komunistickému vlivu a o promyšleném „opevňování“ Organizace spojených národů prozápadními stoupenci. „Nový kurz americké zahraniční politiky,“ prohlašovala Moskva, „představuje jen návrat ke starému protisovětskému kurzu, vyznačujícímu se válečným štváním a násilným zaváděním světovlády Británie a Spojených států.“⁸⁹ Tento výklad zase napomohl sovětskému režimu ospravedlnit likvidaci domácích odpůrců, hermetické uzavření východní Evropy, násilnou industrializaci a obrovské výdaje na zbrojení. A tak se s odvoláním na ideologické principy zahraniční a domácí požadavky studené války vzájemně podporovaly a doplňovaly. Jak liberalismus, tak komunismus byly univerzální ideje, které se „vzájemně vylučovaly“,⁹⁰ a to umožňovalo, aby každá strana svět chápala jako arénu, ve které nelze oddělovat ideologické šarvátky od mocenskopolitického postupu, a také ho tak zobrazovala. Každý se musel zařadit buď do bloku vedeného Američany, nebo do bloku sovětského. Střední cesty nebylo a ve věku Stalina a Joe McCarthyho by bylo také pošetilé se domnívat, že by nějaká taková mohla existovat. Toto byla nová strategická realita, které se musely přizpůsobit nejenom národy rozdělené Evropy, ale také národy v Asii, na Středním východě, v Africe, Latinské Americe a prakticky kdekoli.

Jak se ukázalo, charakterizovalo značnou část mezinárodních politických aktivit následujících dvou desetiletí úsilí přizpůsobit se tomuto sovětsko-americkému soupeření a posléze ho částečně odmítnout. Nejprve se studená válka soustředila na přeměnu evropských hranic. Pod povrchem těchto snah se trvale skrýval „německý problém“, neboť jeho vyřešení mohlo naopak stanovit míru vlivu, který budou mít vítězové z roku 1945 nad Evropou. V první polovině dvacátého století byli Rusové zasaženi německou agresí nepochybně mnohem víc než jakýkoli jiný národ. Tento důvod ve spojení se Stalinovými paranoidními požadavky bezpečnosti přispěl k rozhodnutí její opakování v druhé polovině století nepřipustit. Druhým zájmem byla podpora světové komunistické revoluce, což souviselo s prvním úsilím, neboť se mělo za to, že ruské strategické a politické postavení bude s největší pravděpodobností posíleno, pokud se podaří vytvořit další státy vedené marxistickými stranami, které se budou obracet na Moskvu jako na svého vůdce. Toto byly úvahy, které určovaly sovětskou zahraniční politiku po roce 1945 mnohem více než několik století stará strategie výpadů proti přístavům v jižních vodách, byť nechávaly detailní řešení různých problémů otevřené. Na prvním místě bylo rozhodnutí zrušit úpravy hranic z let 1918–1922 a vlastní území ze strategických důvodů „zaokrouhlit“. To znamenalo, jak už jsme poznamenali dříve, obnovu ruské vlády nad pobaltskými státy, posunutí polsko-ruské hranice na západ, likvidaci Východního Pruska a územní zisky na úkor Finska, Maďarska a Rumunska. Jen málo z toho Západ opravdu znepokojovalo, ostatně mnohé už bylo dohodnuto během války. Daleko znepokojivější však byly náznaky Stalinových metod, kterými se snažil v původně nezávislých státech střední a východní Evropy ustavit promoskevské režimy.

V tomto ohledu předznamenával osud Polska události, ke kterým mělo dojít i jinde, i když byl tento případ daleko palčivější už kvůli britskému rozhodnutí z roku 1939 bojovat za polskou územní celistvost a také kvůli tomu, že polské oddíly (a exilová vláda) byly součástí Západu. Objev hromadného hrobu polských důstojníků v Katynu, ruské odmítnutí varšavského povstání, Stalinovo naléhání na změnu polských hranic a vystoupení promoskevské polské kliky v Lublinu způsobilo, že se Churchill stal vůči ruským zámě-

rům obzvláště podezřivý. Během několika příštích let se toto podezření naplnilo, neboť v zemi došlo k ustavení loutkové vlády a odsunutí všech prozápadně orientovaných Poláků z mocenských pozic.⁹¹

Moskevské řešení polské otázky souviselo těsně s „německým problémem“. Západní úpravou hranic Polska se nejenom zmenšila velikost německých zemí (stejně jako k tomu přispělo pohlcení Východního Pruska), ale také se jejím prostřednictvím dosáhlo toho, že Poláci nemohli připustit jakoukoli budoucí německou revizi hranic na Odře a Nise. Ze strategického hlediska trvali Rusové na tom, aby z Polska vznikla bezpečná nárazníková zóna, a tak se vyloučila možnost, že by se opakoval německý útok z roku 1941. Bylo proto logické, že Moskva rovněž naléhala, aby bylo rozhodnuto i o osudu německého národa. Z politického hlediska byla podpora „lublinských“ Poláků provázena přípravou německých exilových komunistů na obdobnou úlohu, které by se měli zhostit po návratu do vlasti. Z ekonomického hlediska bylo ruské vykořisťování Polska a dalších východoevropských sousedů předzvěstí drancování německého majetku. Když však Moskva pochopila, že si nemůže získat přízeň německého národa, bude-li ho systematicky ožebračovat, rabování ustalo a Molotovův tón se stal mnohem povzbudivější. Ale tyto taktické posuny byly méně důležité než jasný signál, že Rusko zamýšlí mít významné slovo (pokud ne slovo jediné) v rozhodování o budoucnosti Německa.⁹²

Jak v polském, tak v německém případě vedla ruská politika ke střetu s politikou Západu. V politickém a ekonomickém ohledu toužili Američané, Britové i Francouzi po tom, aby se myšlenky svobodného trhu a demokratických voleb staly normami platnými v celé Evropě (ačkoli Londýn i Paříž si nepochybně přály větší úlohu státu, než kterou mu přisuzovali Američané vyznávající zásady laissez-faire). Ze strategického hlediska byl Západ, stejně jako Moskva, rozhodnut zabránit jakékoli obnově německého militarismu, přičemž především Francie se této obnovy obávala až do poloviny padesátých let. Žádná ze západních zemí si však nepřála dožít se chvíle, že by nadvláda wehrmachtu nad Evropou byla pouze nahrazena nadvládou Rudé armády. A třebaže ve francouzské a italské vládě byli po roce 1945 komunisté, byly všude marxistické strany silně podezřívány z toho, že se budou snažit zmocnit vlády – a toto podezření bylo potvrzováno postupnou likvidací nekomunistických stran ve východní Evropě. Ačkoli se stále ozývaly hlasy

doufající v usmíření mezi Ruskem a Západem, cíle obou stran byly ve skutečnosti v každém ohledu protichůdné. Pokud byl program jedné strany úspěšný, cítila se druhá ohrožena. A tak přinejmenším z tohoto hlediska se zdála studená válka nevyhnutelná, neboť žádný ze soupeřů nebyl ochoten ze svých univerzalistických požadavků slevit.

V naší analýze rozvíjející se dynamiky světové moci se vyhneme podrobnému popisu eskalace napětí mezi oběma stranami,⁹³ protože má pro naše účely asi stejnou důležitost, jako by měl řekněme detailní popis Metternichovy diplomacie v kapitole předchozí. Hlavní rysy studené války po roce 1945 však za zkoumání stojí, neboť ovlivňují vývoj mezinárodních vztahů prakticky až do dnešních dnů.

Prvním z nich bylo prohlubování „rozkolu“ mezi oběma bloky v Evropě. Bylo pochopitelné, že k tomuto rozštěpení nedošlo hned v roce 1945, neboť tehdy čekaly na spojenecké okupační síly a na „nástupnické“ politické strany, které se vynořily z podzemí a exilu, jakmile byli nacisté poraženi, naléhavé administrativní úkoly, jako bylo např. obnovení komunikací a veřejných služeb, zásobování měst potravinami, ubytování uprchlíků a zatýkání válečných zločinců. Při řešení mnohých z těchto úkolů ustupovaly ideologické postoje do pozadí. V německých okupačních zónách se Američané handrkovali s Francouzi stejně jako s Rusy, v národních shromážděních a vládách, které vznikaly po celé Evropě, stanuli na Východě socialisté vedle komunistů a na Západě komunisté vedle křesťanských demokratů. Ale koncem roku 1946 a na počátku roku 1947 se trhlina začala rozšiřovat a stávala se stále zjevnější. Různé plebiscity a regionální volby v německých zónách ukazovaly „politickou tvářnost západního Německa..., které se počínalo výrazně odlišovat od tvářnosti Německa východního“.⁹⁴ Trvalé vylučování všech nekomunistických struktur v Polsku, Bulharsku a Rumunsku se promítlo do vnitropolitické krize ve Francii v dubnu 1947, kdy byli komunisté přinuceni opustit vládu. O měsíc později se to samé opakovalo v Itálii. V Jugoslávii byla Titova politická samovláda (namísto spojeneckých válečných dohod o rozdělení moci) Západem interpretována jako další krok podle moskevského scénáře. Tyto rozpory spolu s neochotou Sovětského svazu připojit se k Mezinárodnímu měnovému fondu a Mezinárodní bance rozčilovaly především ty Američany, kteří doufali, že zachovají s Moskvou dobré vztahy i po válce.

A odtud byl už jenom krůček k tomu, aby Západ pojal podezření, že Stalin plánuje opanovat také *západní a jižní* Evropu, jakmile poměry uzrají, a že navíc tomuto zranění napomáhá. Bylo nepravděpodobné, že by k tomu použil přímé vojenské síly, ačkoli rostoucí ruský tlak na Turecko byl znepokojivý a přiměl Washington k tomu, aby v roce 1946 umístil do východního Středomoří svoje námořní operační svazy. Snáze však mohl Stalin svého cíle dosáhnout prostřednictvím činnorodých přísluhovačů Moskvy, kteří dokázali těžit z pokračujících ekonomických zmatků a politického soupeření vyvolaného válkou. Povstání řeckých komunistů bylo pokládáno za jeden z takových pokusů a komunisty podporované stávkové akce ve Francii za další. Podezřelá byla rovněž ruská snaha předcházet si německé veřejné mínění, a pokud si někdo chtěl opravdu dělat starosti, tak také do nebe volající síla komunistů v severní Itálii. Historikové zabývající se těmito aktivitami jsou dnes daleko skeptičtější v odpovědi na otázku, jak dalece mohly všechny tyto akce probíhat podle moskevského scénáře. Řečí komunisté, Tito a Mao Ce-tung se starali především o své omezené cíle a ne o komunistickou světovládu. Vůdcové komunistických stran a odboroví předáci na Západě museli zase v první řadě reagovat na nálady svých stoupenců. Samozřejmě že vítězství komunismu v kterékoli ze západních zemí by Rusko nepochybně uvítalo, zvláště když by si bylo jisté, že nevyvolá žádnou významnější válku. Pak také snadno porozumíme, proč se tehdy dopřávalo sluchu sovětologům, jako byl třeba George Kennan, když uváděli argumenty pro politiku „zadržování“ Sovětského svazu.

Mezi všemi proměnlivými prvky této rychle se vyvíjející „strategie zadržování“⁹⁵ jsou nejdůležitější dva. První, který považoval Kennan v podstatě za negativní, ačkoli byl v čím dál větší oblibě u vojenských velitelů, neboť nabízel mnohem pevnější záruky stability, spočíval v tom, že bylo třeba Moskvě o určitých oblastech světa naznačit, že Spojené státy „nemohou připustit..., aby padly do nepřátelských rukou“.⁹⁶ Takové státy je třeba vojensky podporovat, aby si vybudovaly vlastní obranné mechanismy, a sovětský útok na ně bude skutečně považován za *casus belli*. Druhý prvek byl mnohem pozitivnější, a sice spočíval v americkém zjištění, že odpor vůči ruskému podvracení byl oslaben „hlubokým vyčerpáním fyzických sil a duchovní energie“ v důsledku druhé světové války.⁹⁷ Klíčovou složkou každé dlouhodobé politiky zadržování se proto měl stát důkladný program americké ekonomické pomoci,

který by umožnil obnovu zničených průmyslových závodů, zemědělských usedlostí a měst v Evropě a Japonsku. Pak totiž bude nejenom daleko méně pravděpodobné, že se národy v uvedených oblastech nechají zlákat komunistickými doktrínami o třídním boji a revoluci, ale rovněž se tak napomůže úpravě mocenské rovnováhy v americký prospěch. Podle Kennanova velice přijatelného geopolitického tvrzení existovalo pouze „pět center průmyslové a vojenské moci ve světě, která jsou pro nás z hlediska národní bezpečnosti důležitá“⁹⁸ – Spojené státy samy, jejich soupeř Sovětský svaz, Velká Británie, Německo a střední Evropa a Japonsko. Z toho vyplývalo, že udrželi-li se tři posledně jmenované oblasti v západním táboře a upevnili-li se jejich moc, pak výsledná „korelace sil“ zajistí, aby byl Sovětský svaz trvale slabší. Bylo rovněž zřejmé, že Stalinovo Rusko bude tuto strategii sledovat s hlubokým podezřením, zvláště když její součástí bude i obnova Německa a Japonska, jeho dvou nedávných nepřátel.

I tentokrát je přesná chronologie různých kroků, které obě strany během „předělového roku“ 1947 a po něm podnikly, méně důležitá než celkové důsledky. Americké převzetí britských záruk vůči Řecku a Turecku ospravedlnil Truman „doktrínou“, která neměla žádná regionální omezení.⁹⁹ Tento čin symbolicky naznačoval, že se zodpovědnost z jednoho světového policisty přesunula na nově nastupujícího, stejně jako přebíral Washington i část uvažování Londýna. V evropském kontextu však zřejmá americká ochota „pomoci svobodným národům vybudovat vlastní instituce“ vedla k vážným diskusím, které se týkaly toho, jak se vypořádat s problémy, které kontinent postihly a k nimž patřil rozsáhlý ekonomický úpadek, nedostatek potravin a mizivé zásoby uhlí. Řešení americké vlády – takzvaný Marshallův plán, který měl vydatně pomoci „postavit Evropu ekonomicky na vlastní nohy“ – bylo po zralé úvaze prezentováno jako nabídka všem evropským státům, lhostejno zda komunistickým nebo nekomunistickým. Ačkoli získání takové pomoci mohlo být pro Moskvu velice lákavé, zahrnovalo těsnou spolupráci se západní Evropou, a to právě v době, kdy se sovětská ekonomika navrátila k těm nejpřísnějším formám socializace a kolektivizace. Současně nemusel být člověk zvláštní génius, aby nahlédl, že *raison d'être* plánu bylo přesvědčit Evropany z jakékoli země o tom, že soukromé podnikání je mnohem větší zárukou blahobytu než komunismus. Odchod Molotova z pařížských jednání o tomto plánu a ruský nátlak na Polsko a Československo, aby nabízenou pomoc

odřekly, způsobil, že se Evropa rozdělila mnohem více než dosud. V její západní části došlo díky miliardám dolarů z americké pomoci (určené především velkým státům Británii, Francii, Itálii a západnímu Německu) k prudkému ekonomickému růstu, zapojenému do severoatlantického obchodního rámce. Ve východní Evropě byla utužována komunistická vláda. V roce 1947 došlo k založení Kominformy, což byla vlastně obnovená a jenom napůl zastřená Komunistická internacionála. Komunistický puč ukončil v roce 1948 pluralistický režim v Praze. Zatímco se Titova Jugoslávie pokoušela vymanit ze Stalinova klaustrofobického sevření, ostatní satelitní země se staly obětí čistek a v roce 1949 byly nuceny vstoupit do RVHP (Rady vzájemné hospodářské pomoci), která se nikterak neblížila sovětské obdobě Marshallova plánu, ale byla „prostě novou součástí mašinerie na ždímání satelitů“.¹⁰⁰ Churchillova vize rozdělené Evropy v jeho projevu o „železné oponě“ se v roce 1946 mohla zdát poněkud unáhlená, ale o dva roky později se jeho slova naplnila.

Zesílené ekonomické soupeření mezi Východem a Západem bylo doplněno i rivalitou v rovině vojenské a Německo se opět stalo jáblkem sváru. V březnu 1947 podepsali Britové a Francouzi smlouvu v Dunkerque, kde se obě strany zavázaly k naprosté vzájemné vojenské podpoře v případě německého útoku (i když londýnské ministerstvo zahraničí tvrdilo, že tato eventualita je „poněkud akademická“ a že se smlouva spíše zabývá vnitřními slabostmi západní Evropy). V březnu 1948 byla tato smlouva rozšířena bruselským paktem o země Beneluxu. Tato další smlouva už Německo nejmenovala, ale je třeba říci, že mnozí západoevropští politikové (především francouzští) byli „německým problémem“ posedlí stále.¹⁰¹ Prastará povaha jejich zaujetí měla být vyburcována během roku 1948. Ve stejném měsíci, kdy došlo k podepsání bruselského paktu, opustili Rusové kontrolní radu čtyř velmocí nad Německem. Svůj odchod odůvodnili nesmiřitelnými rozpory se Západem ohledně ekonomické a politické budoucnosti této země. O tři měsíce později, ve snaze ukončit černý trh a měnový chaos v Německu, oznámily tři západní kontrolní mocnosti vytvoření nové německé marky. Ruskou odpovědí na tuto jednostrannou akci nebylo pouze vyloučení západoněmeckých bankovek ze sovětské zóny, ale také zablokování přístupu do Berlína, onoho ostrova západního vlivu stovky kilometrů hluboko v jejich sféře.

A byla to právě berlínská krize z období 1948–1949,¹⁰² která vzá-

jemné rozpory vyhrotila. Tehdy již vládní úředníci ve Washingtonu a Londýně začali zvažovat různé varianty seskupení evropských zemí, dominií a Spojených států, která by dokázala společně čelit případnému nepřátelství s Ruskem. Ačkoli si Američané – jako v případě Marshallova plánu – přáli, aby to byly evropské státy, jež jako první předstoupí se svými návrhy vojenské bezpečnosti, v dané situaci nebylo pochyb o tom, jak vážně Spojené státy komunistické ohrožení vnímají. Rozsáhlá domácí „rudá hysterie“ byla doplněna důslednějšími akcemi v zahraničí. V březnu 1948 se Truman dokonce obrátil na Kongres, aby obnovil odvodní povinnost, a jeho požadavku bylo vyhověno zákonem o povinné vojenské službě v červnu téhož roku. Všechny tyto kroky byly rozdmýchávány sovětskou blokadou pozemních přístupových komunikací do Berlína. Američané a Britové sice mohli ve věku letadel na Stalinovo zastrašování odpovědět leteckým zásobováním Berlína, které trvalo jedenáct měsíců, dokud nedošlo k obnovení pozemních komunikací, ale bylo i nemálo těch, kteří požadovali vyslání vojenského konvoje, jenž by si cestu do města vynutil. Dnes je těžké uvěřit, že taková akce nevyústila do války. Vždyť Spojené státy v souladu s novou smlouvou přemístily letku svých bombardérů B-29 na britská letiště, aby tak daly najevo, že celou situaci berou vážně.

Za těchto okolností byli dokonce izolacionističtí senátoři nuceni podporovat návrhy na vytvoření organizace, kterou se stala Severoatlantická obranná aliance (NATO) s plným americkým členstvím, jejímž hlavním strategickým úkolem bylo poskytnout pomoc evropským státům v případě ruské agrese. Ve svém počátečním období tato aliance více odrážela politické zájmy než konkrétní vojenské úvahy, a tak také symbolizovala historický posun v amerických diplomatických tradicích, neboť Spojené státy tak po Británii převzaly úlohu vedoucí západní „okrajové“ mocnosti střežící zachování evropské rovnováhy. Podle názoru americké a britské vlády bylo hlavním úkolem aliance připojit Spojené státy a Kanadu k signatářům bruselského paktu a rozšířit slib vzájemné podpory na země jako Norsko a Itálie, které se cítily rovněž ohrožené. Onoho dne, kdy byl Severoatlantický pakt podepsán, měla armáda Spojených států ve skutečnosti v západní Evropě pouhých 100 000 vojáků (ve srovnání s 3 000 000 v roce 1945) a bylo zde rozmístěno jenom dvanáct divizí (sedm francouzských, dvě britské, dvě americké a jedna belgická), které měly vzdorovat případnému sovětskému útoku. Ačkoli ruské síly nebyly v tomto období zdaleka tak

velké nebo výkonné, jak se zpanikařený Západ domníval, byl nepoměr v počtu vojáků obou bloků znepokojivý. O něco později se tyto obavy ještě zvětšily, když si Západ uvědomil, že by se komunisté mohli přehnat severoněmeckými rovinami stejně rychle, jako za korejské války překročili řeku Jalu. To znamenalo, že ačkoli se strategie NATO stále více opírala o „drtivou odvetu“ amerických bombardérů s dalekým doletem, která by byla odpovědí na sovětskou invazi, vyvstala i nutnost vybudovat mohutné konvenční ozbrojené síly. A to zase vedlo k tomu, že se všechny tři západní „okrajové“ mocnosti – Spojené státy, Kanada a Británie – zavázaly k trvalé vojenské pomoci na evropském kontinentě do takové míry, že by se jejich přední strategové z třicátých let dvacátého století nestačili divit.¹⁰³

Atlantická aliance provedla ve vojenské rovině to, co Marshalův plán vykonal v rovině ekonomické. Prohloubila rozdělení Evropy z roku 1945 na dva tábory a pouze tradičně neutrální státy (Švýcarsko, Švédsko), Frankovo Španělsko a několik výjimek (Finsko, Rakousko, Jugoslávie) stály mimo a nebyly ani v jednom z bloků. Odpovědí druhé strany bylo ustavení Varšavského paktu. Toto prohlubující se rozdělení ještě snížilo vyhlídky na znovusjednocení Německa. Navzdory francouzským obavám začalo západní Německo koncem padesátých let v rámci struktur NATO budovat vlastní ozbrojené síly, což bylo naprosto logické, chtěl-li Západ doopravdy vyrovnat schodek v celkovém počtu vojáků.¹⁰⁴ Ale to zase zcela zákonitě přimělo Sovětský svaz, aby budoval armádu i ve východním Německu, třebaže pod zvláštní kontrolou. Protože teď byly oba německé státy zapojeny do příslušných vojenských aliancí, bylo jasné, že jakýkoli budoucí německý pokus o neutrální statut by oba bloky sledovaly se znepokojením a podezřením a pokládaly by ho za ohrožení vlastní bezpečnosti. Rusko navíc ještě zastávalo názor, a to dokonce i po Stalinově smrti v roce 1953, že žádné zemi, která se stane komunistickou, nesmí být povoleno, aby se svého kréda vzdala (později bylo toto dogma známo jako „Brežněvova doktrína“). V říjnu 1953 Národní bezpečnostní rada Spojených států neoficiálně přiznala, že východoevropské satelitní státy „může vysvobodit pouze rozsáhlá válka, nebo Rusové sami“. K tomu Bartlett úsečně poznamenává, že „nic z toho nepřicházelo v úvahu“.¹⁰⁵ V roce 1953 bylo také rychle rozdraceno povstání ve východním Německu. V roce 1956 Rusové, znepokojení rozhodnutím Budapešti opustit Varšavský pakt, vtrhli se svými divizemi znovu do Maďar-

ska a potlačili jeho nezávislost. V roce 1961 nařídil Chruščov vybudovat berlínskou zeď, aby zabránil úniku mozků na Západ, čímž vlastně doznal svoji porážku. V roce 1968 potkal Československo stejný osud jako Maďary před dvanácti lety, pouze krve bylo méně. Každé z těchto opatření svědčilo o tom, že sovětské vedení není schopno (navzdory oficiální propagandě) čelit ani myšlenkové, ani ekonomické výzvě Západu jinak, než prohlubováním propasti mezi oběma bloky.¹⁰⁶

Druhý hlavní rys studené války, který spočíval v jejím *trvalém šíření* z Evropy do zbývajících světa, byl v logice věci. Po valnou část světové války se ruská energie takřka jednoznačně soustřeďovala na vyřešení německé hrozby, ale to neznamenovalo, že by se Moskva přestala zajímat o budoucnost Turecka, Persie a Dálného východu, jak se ostatně ukázalo v srpnu 1945. Bylo proto vysoce nepravděpodobné, že by ruské spory se Západem kvůli evropským problémům zůstaly zeměpisně omezeny pouze na tento kontinent, a to především proto, že sporné principy, jako je samospráva versus národní bezpečnost, ekonomický liberalismus versus socialistické plánování a mnohé další, měly univerzální platnost. Mnohem důležitější však bylo, že válka vyvolala nesmírné sociální a politické zmatky, od Balkánu po Východní Indii, a dokonce i v zemích, které nebyly přímo okupovány cizími armádami (např. Indie nebo Egypt), vedla mobilizace lidského potenciálu, zdrojů a *myšlenek* k převratným změnám. Tradiční společenské pořádky se hroutily, koloniální režimy ztrácely na důvěryhodnosti, podzemní nacionalistické strany bujely a hnutí odporu narůstala, přičemž se nezaměřovala pouze na vojenské vítězství, ale také na politickou transformaci.¹⁰⁷ Tak byl svět v roce 1945 politicky značně neklidný, což mohlo ohrozit úsilí velmocí o co nejrychlejší obnovu mírové stability. Ale také to mohlo poskytnout příležitost oběma supervelmocem, které byly prodchnuty svými univerzalistickými teoriemi, aby nabídly pomoc rozsáhlému zástupu národů, jež se vynořovaly ze sutin starého pořádku. Během války pomáhali Spojenci všemožným odbojovým skupinám, válčícím proti svým německým a japonským vládcům, a bylo přirozené, že tyto skupiny očekávaly, že bude pomoc pokračovat i po roce 1945, když se zapojily do mocenského boje proti svým soupeřům. Protože některé z těchto partyzánských skupin byly komunistické a jiné zase zavile antikomunistické, bylo v dané situaci pro politiky Moskvy i Washingtonu mnohem obtížnější oddělit tyto místní rozbroje od vlastních glo-

bálních zájmů. Řecko a Jugoslávie už předvedly, jak může omezený domácí konflikt rychle získat mezinárodní význam.

První z mimoevropských sporů mezi Ruskem a Západem byly zhusta dědictvím válečných ujednání *ad hoc*. Tak se např. Írán v letech 1941–1943 dostal pod trojí vojenskou ochranu, jednak proto, aby bylo zajištěno, že zůstane ve spojeneckém táboře, jednak proto, aby nemohl některý ze spojenců vyvíjet na teheránský režim nenáležitý ekonomický tlak.¹⁰⁸ Když Moskva počátkem roku 1946 své jednotky z Íránu nestáhla a naopak zřejmě podporovala separatistické prokomunistické hnutí na severu země, zmnožily se tradiční britské námitky vůči nepatřičnému ruskému vlivu v této části světa a posléze byly ještě přehlušeny energickými protesty Trumanovy vlády. Po stažení ruských vojsk brzy následoval zásah íránské armády v severních oblastech země a potlačení strany Túde (komunistické). To bylo dostatečným zadostiučiněním pro Washington, neboť se tak potvrdilo Trumanovo přesvědčení o účinnosti „nesmlouvavého postupu“ vůči Sovětům. Celý případ podle Ulama ukázal „důležitost politiky „zadržování“ ještě dříve, než byla vlastně doktrína vyhlášena“,¹⁰⁹ a psychologicky připravil Washington na to, aby podobně reagoval na zprávy o ruských aktivitách kdekoli ve světě. A tak pokračující občanská válka v Řecku, moskevský tlak na Turecko kvůli výsadám v Dardanelách, na Bosporu a v karské pohraniční oblasti, spolu s prohlášením britské vlády z roku 1947, že už nemůže déle dostát svým závazkům vůči těmto dvěma zemím, byly bezprostředními příčinami oficiální americké odpovědi (ve formě „Trumanovy doktríny“), která už existovala v zárodečné formě. Už v dubnu 1946 ministerstvo zahraničí USA zdůrazňovalo potřebu podpory „Spojeného království a komunikací Britského společenství národů“.¹¹⁰ Rostoucí přitakávání těmto názorům a způsob, jakým začal Washington propojovat různé krize podél „severního pásu“ oněch zemí, které bránily ruskému pronikání do východního Středomoří a na Střední východ, ukazuje, jak rychle byly idealistické proudy americké zahraniční politiky propojeny s geopolitickými úvahami, pokud jimi nebyly zcela nahrazeny.

Rovněž tak změny, které se odehrávaly na Dálném východě, vnímaly západní mocnosti se zřetelem na *globální* postup komunismu. Holanďané, kteří byli brzy vyhnáni Sukarnovým široce podporovaným nacionalistickým hnutím z „Východní Indie“, Francouzi, kteří se rychle zapletli do ozbrojených srážek s Ho Či Minovým Vietnamem, nebo Britové, již se záhy pustili do potlačování vzpoury

v Malajsii, by zřejmě – jako představitelé starých koloniálních mocností – odpověděli stejně, i kdyby na východ od Suezů neexistoval jediný komunist. ¹¹¹ (Koncem čtyřicátých let našeho století se ovšem těm, kdo chtěli získat sympatie Washingtonu či francouzskou vojenskou pomoc vyplatilo prohlásit, že vzpoury byly řízeny Moskvou.) Avšak „ztráta“ Číny byla nakonec pro Spojené státy krutějším šokem než všechny tyto tahanice na vzdálenějším jihu. Již od dob amerických misionářských výprav v devatenáctém století investovaly Spojené státy do této obrovské a lidnaté země nesmírný kulturní a psychologický (méně už finanční) kapitál. Během války se zájem o Čínu ještě rozrostl tiskovým zpravodajstvím o Čankajškově vládě. Američané ve smyslu zdaleka ne jen náboženském cítili, že vykonávají v Číně „misijní činnost“. ¹¹² A tak zatímco si jak profesionálové na ministerstvu zahraničí, tak vojáci stále více uvědomovali rozklad a nevykonnost Kuomintangu, veřejné mínění mělo jiný názor, především republikánská pravice, která začala koncem čtyřicátých let světovou politiku vnímat strnule černobílou optikou.

Politický neklid a nejistota, které Orient v těchto letech opanovaly, strhávaly Washington do opětovných trýznivých problémů. Pro demokratické Spojené státy nebylo únosné, aby podporovaly zkorumpované režimy rozvojových zemí nebo upadajících koloniálních říší, ale také nechtěly, aby se „revoluční síly“ rozšiřovaly, neboť (jak se tvrdilo) by to posilovalo vliv Moskvy. Podniknout Brity k opuštění Indie v roce 1947 bylo relativně snadné, neboť v zemi se dal poměrně lehce uvést v život parlamentní demokratický režim vedený Néhrúem. Obdobně bylo možné přinutit Holanďany, aby v roce 1949 opustili Indonésii, třebaže se Washington obával, že by se v zemi mohla rozhořet komunistická vzpoura, jako tomu bylo na Filipínách (které získaly nezávislost v roce 1946). Ale všude jinde projevovali Američané značnou „rozkolísanost“. Například namísto realizace dřívějších představ rozsáhlé společenské transformace a demilitarizace japonské společnosti se washingtonští politici vytrvale zaobírali myšlenkami přestavby japonské ekonomiky prostřednictvím obřích firem (*zaibatsu*) a dokonce chtěli vybídnout Japonce k tomu, aby vybudovali vlastní ozbrojené síly. Tím by se jednak odlehčilo ekonomickému a vojenskému břemeni Spojených států, jednak by to přispělo k japonské proměně v antikomunistickou baštu Asie. ¹¹³

Toto přitvrzení politiky Washingtonu v roce 1950 mělo dvě příčiny. Prvním důvodem byly rostoucí útoky na Trumanovu a Ache-

sonovu pružnější politiku „zadržování“, které přicházely nejenom ze strany republikánských kritiků a náhle povstalého „lovce komunistů“ Joe McCarthyho, ale také od novějších „jestřábů“ v samotné administrativě, jako byli Louis Johnson, John Foster Dulles, Dean Rusk a Paul Nitze. Jejich přičiněním se Truman v obavě před ztrátou domácího politického postavení vydal cestou mnohem důraznější politické linie. Druhou příčinou byl severokorejský útok za osmatřicátou rovnoběžku v červnu 1950, který byl Spojenými státy traktován jako součást agresivního dobytelského plánu řízeného Moskvou. Tyto dvě příčiny uvolnily ve Washingtonu ruce těm, kdo požadovali mnohem aktivnější politiku vůči tomuto moru, která by se nevyhýbala ani válce. „Rychle ztrácíme Asii,“ napsal vlivný novinář Stewart Alsop a navodil důvěrně známý obraz hry v kuželky, ve které byl Kreml agresivním, ambiciózním hráčem.

První kuželkou byla Čína. Už leží na zemi. Dvě kuželky ve druhé řadě jsou Barma a Indočína. Pokud padnou, pak jistě dojde na tři kuželky v další řadě, Siam, Malajsie a Indonésie. A co se zbytku Asie týče, výsledný psychologický, politický a ekonomický magnetismus určitě svalí i čtyři kuželky ze čtvrté řady, Indii, Pákistán, Japonsko a Filipíny. ¹¹⁴

Důsledky této změny v myšlení ovlivnily americkou politiku v celé východní Asii. Jejím nejvýznamnějším projevem byla rychle se zvyšující podpora jižní Koreje, nechutného a represivního režimu, který nepochybně nesl svůj díl viny na celém konfliktu, ale tehdy byl považován za nevinnou oběť. Počáteční americká letecká a námořní podpora byla brzy posílena divizemi pozemního vojska a námořní pěchoty, které MacArthurovi umožnily provést impozantní útok (Inčchon), jenže postup sil OSN na sever zase vyprovokoval na přelomu října a listopadu 1950 k intervenci Čínu. Když Američané odmítli použít atomovou bombu, museli se uchýlit k bojům, které připomínaly zákopovou válku z let 1914–1918. ¹¹⁵ Do června 1953, kdy bylo dosaženo příměří, vydaly Spojené státy na tuto válku na 50 000 000 dolarů, poslaly do oblasti bojů více jak 2 000 000 vojáků a ztratily jich více než 54 000. I když se podařilo severní Koreu zadržet, vzaly na sebe Spojené státy vůči jižní Koreji dlouhodobý a obtížný vojenský závazek, ze kterého se mohly jen velice obtížně vyvázat.

Tyto boje vedly k významným změnám v americké politice prakticky v celé Asii. V roce 1949 se mnozí lidé v Trumanově administrativě znechuceně odvrátili od Čankajška, s opovržením hleděli na „zbytkovou“ vládu na Tchaj-wanu a přemýšleli, zda by neměli následovat Brity a také uznat Maův komunistický režim. Ale než se rok s rokem sešel, Tchaj-wan podporovala a ochraňovala severoamerická flotila a Čína samotná byla pokládána za zvilého nepřítele, jehož agresivitu by (přinejmenším podle MacArthurova názoru) bylo třeba zlomit atomovými zbraněmi. V Indonésii, která byla pro své suroviny a dodávky potravin nesmírně důležitá, se dostalo podpory její nové vládě v boji proti komunistickým povstalcům, v Malajsku byli Britové vybídnuti, aby činili totéž. Zatímco Američané trvale naléhali na Francouze, aby v Indočíně ustavili mnohem demokratičtější formu vlády, chystali dodávky zbraní a peněz pro boj s Vietminhem.¹¹⁶ Spojené státy se už zcela vzdaly přesvědčení, že pouhá morální a kulturní přitažlivost americké civilizace zabrání šíření komunismu, a hlavně poté, co se Dulles stal ministrem zahraničí, začaly rychle poskytovat vojenské a územní záruky.¹¹⁷ Smlouva ze srpna 1951 obnovila americká práva na letecké a námořní základny na Filipínách a americké závazky k ochraně těchto ostrovů. O několik dní později podepsal Washington trojstrannou bezpečnostní smlouvu s Austrálií a Novým Zélandem. O týden později došlo konečně k uzavření mírové smlouvy s Japonskem, která právně ukončila válku v Tichomoří a obnovovala suverenitu japonského státu – ale téhož dne byla podepsána i smlouva bezpečnostní, která umožňovala, aby americké síly setrvaly jak na domovských ostrovech, tak na Okinawě. Vůči komunistické Číně zůstávala politika Washingtonu zarytě nepřátelská a vůči Tchaj-wanu postupovala čím dál vstřícněji, třeba i kvůli takovým předsunutým hlídkám, jakými byly ostrůvky Ťin-men a Ma-cu.

Třetím hlavním rysem studené války byl rostoucí závod ve zbrojení mezi oběma bloky, doprovázený vznikem obranných vojenských aliancí. Z hlediska vydaných peněz nebyl tento trend nikterak vyrovnaný, jak ostatně ukazuje tabulka 37.

Nebývalý nárůst amerických výdajů na obranu v několika letech po roce 1950 nesporně odráží náklady na korejskou válku a přesvědčení Washingtonu, že ve světě plném hrozeb je potřeba se pře-

Tabulka 37: Výdaje na obranu jednotlivých mocností v období 1948–1970¹¹⁸ (v miliardách dolarů)

Rok	USA	SSSR	SRN	Francie	SK	Itálie	Japonsko	Čína
1948	10,9	13,1		0,9	3,4	0,4		
1949	13,5	13,4		1,2	3,1	0,5		2,0
1950	14,5	15,5		1,4	2,3	0,5		2,5
1951	33,3	20,1		2,1	3,2	0,7		3,0
1952	47,8	21,9		3,0	4,3	0,8		2,7
1953	49,6	25,5		3,4	4,5	0,7	0,3	2,5
1954	42,7	28,0		3,6	4,4	0,8	0,4	2,5
1955	40,5	29,5	1,7	2,9	4,3	0,8	0,4	2,5
1956	41,7	26,7	1,7	3,6	4,5	0,9	0,4	5,5
1957	44,5	27,6	2,1	3,6	4,3	0,9	0,4	6,2
1958	45,5	30,2	1,2	3,6	4,4	1,0	0,4	5,8
1959	46,6	34,4	2,6	3,6	4,4	1,0	0,4	6,6
1960	45,3	36,9	2,9	3,8	4,6	1,1	0,4	6,7
1961	47,8	43,6	3,1	4,1	4,7	1,2	0,4	7,9
1962	52,3	49,9	4,3	4,5	5,0	1,3	0,5	9,3
1963	52,2	54,7	4,9	4,6	5,2	1,6	0,4	10,9
1964	51,2	48,7	4,9	4,9	5,5	1,7	0,6	12,8
1965	51,8	62,3	5,0	5,1	5,8	1,9	0,8	13,7
1966	67,5	69,7	5,0	5,4	6,0	2,1	0,9	15,9
1967	75,4	80,9	5,3	5,8	6,3	2,2	1,0	16,3
1968	80,7	85,4	4,8	5,8	5,6	2,2	1,1	17,8
1969	81,4	89,8	5,3	5,7	5,4	2,2	1,3	20,2
1970	77,8	72,0	6,1	5,9	5,8	2,4	1,3	23,7

zbrojit. Jejich pokles po roce 1953 byl vyvolán Eisenhowerovým pokusem ovládnout „vojensko-průmyslový komplex“ dříve, než poškodí jak společnost, tak ekonomiku. Nové americké navýšení v letech 1961–1962 odráží výstavbu berlínské zdi a kubánskou raketovou krizi a prudký nárůst po roce 1965 zase poukazuje na rostoucí americké závazky v jihovýchodní Asii.¹¹⁹ Ačkoli jsou sovětské údaje přesné méně a politika Moskvy byla vždy zahalena tajemstvím, lze zřejmě vyvozovat, že vzestup jejich zbrojních výdajů v období 1950–1955 byl vyvolán obavami, že pokud by nebyl podstatně

navýšen počet sovětských letadel a raket, mohla by válka se Západem vést ke zničujícím leteckým útokům na ruskou domovinu. Podobně odráží jejich snížení v období 1955–1957 Chruščovovu diplomacii zmírňování a snahu uvolnit kapitál na spotřební zboží. Za velice strmým vzestupem výdajů po letech 1959–1960 se skrývají zhoršující se vztahy se Západem, pokoreň Sovětského svazu v důsledku kubánské krize a rozhodnutí být silným ve všech ozbrojených složkách.¹²⁰ Mnohem mírnější vzestup nákladů na zbrojení komunistické Číny odrážel spíše vlastní ekonomický růst než cokoli jiného, ale zvýšení výdajů v šedesátých letech naznačovalo, že Peking byl ochoten za svůj rozchod s Moskvou zaplatit. Pokud se jedná o západoevropské státy, údaje v tabulce ukazují, že v době korejské války došlo ke značnému nárůstu jak britských, tak francouzských výdajů na obranu. Francouzské výdaje však stoupaly ještě déle, až do roku 1954, v důsledku zmatků v Indočíně. Později však jak tyto dvě mocnosti, tak západní Německo, Itálie a Japonsko zvyšovaly obranné výdaje jen mírně (a příležitostně je i snižovaly). Ponecháme-li stranou růst čínských ukazatelů zbrojních výdajů, které jsou rovněž velice nepřesné, svědčí tato čísla z let padesátých a šedesátých stále ještě o existenci bipolárního světa.

Avšak mnohoúrovňový a mnohostranný charakter tohoto zbrojního závodu byl možná ještě významnější než samotné tyto ukazatele. Ačkoli Spojené státy šokovalo, že se Rusům v roce 1949 podařilo vyrobit vlastní atomovou bombu, byly přesvědčeny, že mohou při jaderné „výměně“ způsobit Sovětskému svazu mnohem větší škody než on jim. Ale jinak, jak dokládá přísně ideologické memorandum Národní bezpečnostní rady 68 z ledna 1950, bylo nezbytné „co nejrychleji zvětšit naši celkovou sílu ve vzduchu, na zemi a na moři a sílu našich spojenců zaměřit tam, kde nejsme vojensky tak silně závislí na atomových zbraních“.¹²¹ Tak se v období 1950 až 1953 americké pozemní síly ztrojnásobily, a třebaže se na tomto zvýšení valnou měrou podílely zálohy povolávané do války v Koreji, přispělo k němu také rozhodnutí přeměnit NATO ze souboru obecných vojenských závazků do *jasně vymezené* aliance, jejímž úkolem bude zabránit sovětskému vpádu do západní Evropy, čehož se tehdy zřejmě obávali jak američtí, tak britští politikové.¹²² Třebaže nebylo reálné postavit fantastických devadesát spojeneckých divizí podle směrnic lisabonské smlouvy z roku 1952, angažovanost americké armády v Evropě výrazně stoupla, z jedné americké divize na pět v roce 1953. Britové souhlasili s umístěním čtyř

divizí v Německu. Tak bylo v polovině padesátých let, kdy došlo ke zvětšení západoněmecké armády, aby se vyvážilo snížení stavů britských a francouzských sil, dosaženo přiměřené rovnováhy. A navíc došlo k nesmírnému navýšení spojeneckých výdajů na vzdušné síly, takže v roce 1953 disponovalo NATO zhruba 5200 letadly. O vývoji sovětské armády a vzdušných sil v tomto období toho víme sice mnohem méně, ale je jasné, že se Žukov po Stalinově smrti pustil do významné reorganizace. Zbavil se spousty nedostatečně vybavených oddílů, zesílil bojeschopnost, mobilitu a soudržnost jednotek, nahradil dělostřelectvo raketami. Tím zvýšil celkovou výkonnost armády a její schopnost ofenzivních akcí, takže byla v lepším stavu než v období 1950–1951, kdy se Západ obával útoku nejvíce. Je jasné, že v té době i ruské defenzivní a ofenzivní vzdušné síly získaly největší díl navýšených rozpočtů.¹²³

Druhá a zcela nová oblast závodu ve zbrojení mezi Východem a Západem se otevřela na moři, i když ani zde neprobíhal nikterak vyváženě. Americké válečné námořnictvo slavně ukončilo válku v Tichomoří díky impozantním výkonům pohotového námořního letectva a ponorkové flotily; a také královské námořnictvo cítilo, že má za sebou „úspěšnou válku“ a že bojovalo na moři mnohem důrazněji než v patovém konfliktu z období 1914–1918.¹²⁴ Ale příchod atomových bomb (jak ukázaly pokusy na Bikini zaměřené na různé válečné lodě), které mohly být přepravovány strategickými bombardéry dlouhého doletu nebo balistickými střelami, zřejmě zpochybňovaly budoucnost tradičních zbraní používaných při válčení na moři, a dokonce i letadlových lodí samotných. V období po roce 1945, kdy byly výdaje na obranu omezeny a došlo k „racionalizaci“, neboť jednotlivé ozbrojené složky byly podřízeny sjednocenému ministerstvu obrany, bylo i námořnictvo vystaveno těžkým tlakům. Námořní síly zachránila, alespoň do určité míry, teprve korejská válka, která byla novým svědkem obojživelného vyloďování, leteckých útoků podnikaných z letadlových lodí a inteligentního využívání západní námořní moci. Také americké námořnictvo bylo schopno vstoupit do jaderného spolku. Opravňovala ho k tomu nově postavená řada ohromných letadlových lodí s útočnými bombardéry, které byly vybaveny atomovými zbraněmi, a koncem padesátých let také plánovaná konstrukce ponorek na jaderný pohon, jež budou schopny odpalovat balistické střely dlouhého doletu. Britové, kteří si mohli moderní letadlové lodě dovolit pouze v omezeném množství, si však ponechali konvertované „úder-

né“ letadlové lodě, které byly určeny pro lokální války, a podobně jako Francouzi se snažili vybudovat pro zastrašení ponorkovou flotilu. I když všechna západní válečná loďstva byla v roce 1965 složena z menšího počtu lodí a posádek než v roce 1945, měla rozhodně mnohem větší údernou sílu.¹²⁵

Ale největším stimulem pro další výdaje na budování loďstev byla výstavba sovětské flotily. Během samotné druhé světové války se ruské námořnictvo příliš neblýsklo, navzdory ohromným ponorkovým silám, a většina jeho mužstva se účastnila pozemních bojů (nebo pomáhala vojskům při překračování řek). Po roce 1945 dal Stalin souhlas k výstavbě mnoha dalších ponorek, které vycházely z vynikajících německých typů a pravděpodobně měly za úkol ochraňovat rozsáhlé pobřeží. Rovněž podporoval výstavbu ohromného hladinového loďstva, včetně bitevních a letadlových lodí. Chruščov tento ctižádostivý plán rychle zastavil, neboť mu připadalo nesmyslné stavět ve věku jaderných střel obrovské a nákladné válečné lodě. V tom s ním bylo mnoho západních politiků a velitelů letectva zajedno. Tímto předpokladem však otřáslы opakované příklady užití povrchové námořní síly ze strany států, které se nejspíše mohly stát nepřáteli Ruska. Mezi takové události patřil z moře podniknutý anglo-francouzský útok na Suez v roce 1956, vylovení amerických sil v Libanonu v roce 1958 (které zastavilo Syřany, podporované Rusy) a především *cordon sanitaire*, který americké válečné lodi vytvořily kolem Kuby při silové konfrontaci za raketové krize v roce 1962. Kreml si z těchto incidentů (na naléhání vlivného admirála Gorškova) vzal poučení, že dokud nebudou mít Rusové silné námořnictvo, budou i nadále při světových mocenských kláních ve značné nevýhodě. Toto rozhodnutí podpořilo také americké válečné námořnictvo, které se počátkem šedesátých let rychle přeorientovalo na ponorky vybavené střelami Polaris. Tak došlo k mohutnému rozvoji skutečně všech druhů plavidel sovětského námořnictva – křižníků, torpédoborců, ponorek všech typů, hybridních letadlových lodí – i k jejich nebývalému rozšíření do zámoří, což ohrozilo námořní nadvládu Západu například ve Středoziemním moři nebo v Indickém oceánu v takové míře, o jaké se Stalinovi ani nesnilo.¹²⁶

Pokud by se však na tento druh námořního soupeření pohlíželo tradičním způsobem, což vyplývá z mnoha srovnání mezi budováním loďstva admirálem Gorškovem a Tirpitzovým úsilím o čtyřicet let dříve, trvalo by Sovětskému svazu celá desetiletí, než by se

svou silou vyrovnal (pokud vůbec) mimořádně nákladným operačním svazům letadlových lodí amerického námořnictva, a to i přesto, že se zřejmě na nový „závod na moři“ zaměřil. Skutečně *revoluční* aspekt závodu ve zbrojení však tkvěl po roce 1945 jinde, a sice v oblasti jaderných zbraní a střel dalekého doletu. Navzdory obrovským ztrátám na životech, které postihly Hirošimu a Nagasaki, existovala stále spousta lidí, kteří v atomových zbraních spatřovali „jenom jinou bombu“, nikoli předěl v historii lidské schopnosti ničit. Kromě toho po neúspěchu Baruchova plánu z roku 1946 na internacionalizaci atomového výzkumu existovalo uklidňující pomyšlení, že Spojeným státům přísluší jaderný monopol a že bombardéry strategického vzdušného velení vyvažují značnou sovětskou převahu v pozemních silách (a jsou schopny Sověty zastrašit).¹²⁷ Západoevropské státy rozhodně nevyklučovaly, že odpovědí na ruskou vojenskou invazi bude americké (a později britské) letecké bombardování jadernými zbraněmi.

Technické inovace a především sovětský pokrok reálné poměry zcela proměnily. Úspěšné dovršení vývoje ruských atomových zbraní v roce 1949 (mnohem dříve než se na Západě odhadovalo) ukončilo americký monopol. A přesto ještě znepokojivější byla výstavba ruských bombardérů dalekého doletu, především typu Bison, o kterých se v polovině padesátých let nejenom mělo za to, že jsou schopny dosáhnout Spojených států, ale také se (mylně) předpokládalo, že jich existuje taková spousta, že se zrodila nebezpečná „propast v bombardérech“. Následný spor sice odrážel jak obtíže při získávání přesných informací o ruských kapacitách, tak sklon amerických vzdušných sil k přehánění,¹²⁸ ale ve skutečnosti jen o málo předešel dobu, kdy skončila americká nezranitelnost. V roce 1949 přistoupil Washington na výrobu nové „superbomby“ (vodíkové bomby), která měla mít neporovnatelně větší ničivou sílu. Ta by zřejmě Spojeným státům opět navrátila rozhodující náskok. V první polovině padesátých let existovalo jak v poplašných projevech Foster Dullese, tak v samotných plánech vzdušných sil odhodlání namířit v případě příští války proti Rusku nebo Číně „drtivou odvetu“.¹²⁹ I když samotná tato doktrína vyvolávala v Trumanově i Eisenhowerově administrativě značné osobní spory, neboť by vedla k budování konvenčních sil a taktických (tj. „bitevních“) jaderných zbraní jako alternativy k rozpoutanému armagedonu. Ale rozhodující ránu této strategii zasadilo Rusko. V roce 1953, pouhých devět měsíců po americké zkoušce, provedli pokus s vodíkovou bom-

bou i Sověti. A navíc sovětská vláda věnovala značné prostředky na využití německé raketové techniky vyvinuté v době války. V roce 1955 vyráběl Sovětský svaz ve velkém množství balistické střely středního doletu (SS-3), v roce 1957 odpálil interkontinentální balistickou střelu na vzdálenost větší než 8000 kilometrů a použil k tomu stejného raketového motoru, který v říjnu téhož roku vynesl na oběžnou dráhu *Sputnik*, první umělou družici Země.

Washington, který byl těmito ruskými úspěchy šokován, neboť v jejich důsledku mohly být jak americká velkoměsta, tak bombardovací síly ohroženy náhlým sovětským útokem, uvolnil nesmírné prostředky na vlastní mezikontinentální balistické střely, aby zacelil to, co bylo příznačně pojmenováno „propastí ve střelách“. ¹³⁰ Ale jaderný zbrojný závod se neomezil jen na tyto systémy. Počínaje rokem 1960 řešily obě strany urychleně problém jak odpalovat balistické střely z ponorek a rovněž tehdy vznikla celá řada bitevních jaderných zbraní a raket kratšího doletu. Veškeré toto úsilí bylo doprovázeno intelektuálním zápolem strategů i civilních analytiků „v mozkových centrech“, které se týkalo zvládnutí různých etap válečné eskalace a v němž vznikala strategie „pružné odpovědi“. Ať se navrhovala řešení sebedůvtipnější, žádné z nich se nedokázalo vyhnout tomu, že bude krajně obtížné, a zřejmě zcela nemožné, začlenit jaderné zbraně do tradičního válčení konvenčními zbraněmi (např. si všichni brzy uvědomili, že bitevní „atomovky“ by rozmetaly většinu Německa). A kdyby se v nouzi odpálily vysoce účinné vodíkové bomby na ruské, respektive americké území, byly by oboustranné ztráty a škody nepředstavitelné. Uvěznění v tom, co Churchill pojmenoval vzájemná rovnováha teroru, a neschopni ukončit vynalézání zbraní hromadného ničení, promrhávaly Washington a Moskva na techniku jaderného válečnictví stále víc a více prostředků. ¹³¹ A přestože jak Británie, tak Francie pokračovaly během padesátých let ve vývoji vlastních atomových bomb a nosičů, i nadále se zdálo – podle všech soudobých součtů letecké, střel i samotných jaderných bomb – že také v této oblasti padají na váhu pouze supervelmoci. Posledním důležitým prvkem této rivality bylo vytvoření proruských a prozápadních aliancí na celém světě, které bylo provázeno bojem o nové partnery, nebo alespoň snahou zabránit rozvojem zemím, aby se přidaly na stranu opačnou. V prvních poválečných letech převažovala aktivita Spojených států, což pramenilo jednak z jejich výhodného postavení v roce 1945, jednak ze skutečnosti, že už měly mimo zá-

padní polokouli hodně posádek a leteckých základen, a v nemalé míře i z toho, že spousta zemí požadovala po Washingtonu ekonomickou a někdy i vojenskou pomoc. Sovětský svaz naopak zoufale usiloval o obnovu země a hlavním jeho zahraničním zájmem byla co nejvýhodnější úprava vlastních hranic a jejich stabilizace. Na to, aby dál expandoval, neměl ani ekonomické, ani vojenské mocenské nástroje. Navzdory územním ziskům v Pobaltí, severním Finsku a na Dálném východě bylo Rusko v porovnání s ostatními mocnostmi stále uzavřenou supervelmocí omezenou na pevninu. Navíc se ukazovalo, že Stalinovo vnímání vnějšího světa bylo velice výrazně zatíženo opatrností a podezíravostí, a to jednak vůči Západu, jenž nebude, jak se obával, zjevné komunistické zisky tolerovat (např. v Řecku v roce 1947), jednak vůči komunistickým vůdcům, jako byli Tito a Mao, kteří se nestali „sovětskými loutkami“. ¹³² Založení Kominformy v roce 1947 a silná propagandistická podpora zahraničních revolucionářů připomínala třicátá léta (a ještě více období 1918–1921), ale přesto se zdálo, že se Moskva v této době zapletení do cizích záležitostí vyhýbá.

Washington se naopak domníval, jak už jsme uvedli dříve, že se plán komunistů na světovládu krok za krokem uskutečňuje a že musí být „zadrženo“. Poskytnuté záruky Řecku a Turecku v roce 1947 byly prvními známkami změny kurzu a Severoatlantický pakt z roku 1949 byl toho ukázkou nejokázalejší. Když se v padesátých letech k NATO připojily další země, znamenalo to, že se Spojené státy zavázaly „ochraňovat většinu Evropy a dokonce i části Středního východu – od Špicberk po berlínskou zeď a na druhou stranu až k asijským hranicím Turecka“. ¹³³ Ale to byl pouze počátek amerického rozpínání. Smlouva s Ríem a speciální dohoda s Kanadou způsobily, že se Spojené státy staly odpovědnými za ochranu celé západní polokoule. Smlouva ANZUS (vojensko-politický pakt Austrálie, Nového Zélandu a Spojených států) dala vzniknout závazkům v jihozápadním Tichomoří. Konfrontace ve východní Asii na počátku let padesátých vedly k podepsání různých dvoustranných smluv, čímž Spojené státy přistoupily na pomoc zemím podél „tichomořského okraje“ – Japonsku, jižní Koreji a Tchaj-wanu a také Filipínám. Tato pomoc byla v roce 1954 ještě stvrzena založením SEATO (bezpečnostní aliance zemí jihovýchodní Asie), jejímž prostřednictvím se Spojené státy, Británie, Francie, Austrálie, Nový Zéland, Filipíny, Pákistán a Thajsko zavázaly k vzájemné podpoře v boji proti agresii

v této rozsáhlé oblasti. Na Středním východě byly Spojené státy hlavním patronem dalšího regionálního seskupení, tzv. bagdádského paktu z roku 1955 (později CENTO), ve které se spojily Británie, Turecko, Irák, Írán a Pákistán proti vnitřnímu podvracení a útoku. V jiných oblastech Středního východu Spojené státy podepsaly nebo se chystaly podepsat speciální smlouvy s Izraelem, Saudskou Arábií a Jordánskem, ať už kvůli silným židovsko-americkým svazkům, nebo v důsledku „Eisenhowerovy doktríny“ z roku 1957, která nabízela americkou pomoc arabským státům. Na počátku roku 1970 jeden pozorovatel poznamenal, že

Spojené státy měly více než milion vojáků ve třiceti zemích, byly členem čtyř oblastních obranných aliancí a aktivně vystupovaly v páté, měly vzájemné obranné smlouvy s dvaadvaceti zeměmi, byly členem třiapadesáti mezinárodních organizací a poskytovaly vojenskou nebo ekonomickou pomoc téměř stovce zemí celého světa.¹³⁴

To byla taková spousta závazků, ze kterých by Ludvík XIV. nebo Palmerston byli poněkud nervózní. Přesto ve světě, jehož velikost se zdála čím dál menší a jednotlivé části čím dál propojenější, měly veškeré tyto pozvolna narůstající závazky svoji logiku. Mohl Washington v tomto bipolárním světě vůbec vyznačit nějaké hranice, a to zvláště poté, co byl obviňován, že se jeho dřívější prohlášení o tom, že Korea není životně důležitá, stalo v následujícím roce pozvánkou ke komunistickému útoku?¹³⁵ „Tak se stala naše planeta velice malou,“ tvrdil Dean Rusk v květnu 1965. „Musíme se jí zabývat se vším všudy, se všemi jejími zeměmi, vodami, atmosférou i vesmírem, který ji obklopuje.“¹³⁶

Promítání sovětské moci a vlivu do vnějšího světa nebylo sice tak rozsáhlé, nicméně v letech po Stalinově smrti došlo k pozoruhodnému pokroku. Je jasné, že Chruščov chtěl, aby byl Sovětský svaz spíše obdivován, ba dokonce milován, než aby naháněl strach, ale chtěl také přeměrovat prostředky z investic vojenských do zemědělských a rovněž do spotřebního zboží. Jeho celkové zahraničněpolitické představy odrážely jeho víru v „tání“ studené války. Zbavil se Molotova, stáhl sovětské jednotky z Rakouska, navrátil námořní základnu Porkkala Finsku a Port Arthur Číně, vylepšil vztahy s Jugoslávií s odůvodněním, že „k socialismu vedou různé cesty“ (tento postoj rozčilil spoustu soudruhů z politbyra a stejně

tak Mao Ce-tunga). Ačkoli byl v roce 1955 ustaven oficiálně Varšavský pakt jako odezva na začlenění západního Německa do NATO, usiloval Chruščov o navázání diplomatických styků s Bonnem. Toužil rovněž vylepšit vztahy se Spojenými státy, ale jeho vrtkavost spolu s chronickou nedůvěrou, se kterou už teď Washington každý ruský krok sledoval, skutečnou politiku zmírňování napětí vyloučily. V témže roce navštívil Chruščov Indii, Barmu a Afghánistán. Jak stále více afrických a asijských států získávalo nezávislost, začal brát Sovětský svaz rozvojové země vážně.¹³⁷

Ale jen málo ze sovětských aktivit bylo korunováno úspěchem nebo se obešlo bez komplikací, jak by si temperamentní Chruščov přál. V dubnu 1956 byla rozpuštěna Kominforma, nástroj stalinistické kontroly. Jen o dva měsíce později bylo se stalinistickou neurvalostí rozdrceno maďarské povstání – jako „různá cesta“ (nikoli *k*, ale *od* socialismu). Narůstaly spory s Čínou, které vytvářely hlubokou trhlinu v komunistickém světě (a o nichž se zmíníme ještě později). Politika zmírňování napětí ztroskotala na incidentu se špionážním letadlem U-2 (1960), berlínské zdi (1961) a posléze na konfrontaci se Spojenými státy ohledně sovětských raket na Kubě (1962). Nic z toho však nemohlo Rusko odradit od dalšího pronikání do světové politiky, neboť už pouhé navazování diplomatických styků s nově vznikajícími státy a kontakt s jejich zástupci v Organizaci spojených národů nevyhnutelně vedly k růstu sovětských vazeb k okolnímu světu. Nadto touha Chruščova demonstrovat přirozenou nadřazenost sovětského systému nad kapitalismem ho nutila vyhledávat v zahraničí další přátele. Jeho mnohem pragmatičtější nástupci se po roce 1964 snažili prolomit kordon, který kolem Sovětského svazu vytvořili Američané, a usilovali omezit čínský vliv. A dále zde byla spousta rozvojových zemí, které se toužily vymanit z postavení, jež nazývaly „neokolonialismem“, a ve své ekonomické orientaci dávaly přednost plánovanému hospodářství před zásadami laissez-faire – a tato jejich volba zpravidla vedla k zastavení západní pomoci. To vše dohromady dodávalo ruské zahraniční politice výraznou „údernou sílu“.

Tento nápor začal velice rozhodným způsobem v prosinci 1953, kdy byla podepsána obchodní dohoda s Indií (příhodně ve stejnou dobu jako Dillí navštívil viceprezident Nixon), v roce 1955 následovala nabídka na výstavbu ocelárny v Bhilai a dále vydatná vojenská pomoc. Tak došlo ke spojení s nejdůležitější mocností rozvojového světa, což znepokojilo Američany i Číňany současně a při-

mělo Pákistán ke vstupu do bagdádského paktu. Prakticky ve stejném období, v letech 1955 až 1956, začaly Sovětský svaz a Československo pomáhat Egyptu, a tak nahradily Washington při budování Asuánské přehrady. Sovětské půjčky šly také do Iráku, Afghánistánu a severního Jemenu. Moskva rovněž podporovala africké, vysloveně protiimperialistické státy jako Ghanu, Mali a Guineu. Podepsáním první obchodní smlouvy s Castrovou Kubou v roce 1960 došlo k obrovskému průlomů Sovětského svazu do Latinské Ameriky a následnému konfliktu s rozzlobenými Spojenými státy. Toto směřování pokračovalo i po pádu Chruščova. Moskva, která vedla britkou propagandu proti imperialismu, nabízela všem zemím, které se vymanily z koloniálního jha, zcela přirozeně „přátelské smlouvy“, obchodní úvěry, vojenské poradce a vše ostatní. Tak mohli mít Rusové na Středním východě prospěch z americké pomoci Izraeli (proto Moskva například v šedesátých letech rostoucí měrou podporovala Sýrii a Irák, stejně jako Egypt). Sovětský svaz se proslavil i svou nabídkou vojenské a ekonomické pomoci severnímu Vietnamu a závazky vůči národněosvobozeneckým hnutím mohl vyhlašovat dokonce i v daleké Latinské Americe. V celku se dalo říci, že v zápase o světový vliv ušel Sovětský svaz od časů Stalinova paranoidního podezírání notný kus cesty.¹³⁸

Ale přivádělo toto soutěžení Washingtonu a Moskvy o získávání náklonnosti zbytku světa, toto zápolení o vliv pomocí smluv, úvěrů a zbrojních dodávek bipolární svět skutečně do stavu, kdy by dvě *protivná těžiště* – Spojené státy a Sovětský svaz – opravdu všechno důležité v mezinárodních záležitostech přitahovala? Z pohledu Dullese nebo Molotova tomu tak bylo. A přece se tyto dva bloky, i když spolu po celém světě soutěžily a utkávaly se v oblastech pro ně v roce 1941 ještě neznámých, střetávaly s trendem naprosto odlišným. Neboť rozvojové země právě tehdy dospívaly a mnohé ze států, které teprve před nedávnem konečně odvrhly nadvládu tradičních evropských říší, rozhodně netoužily stát se pouhými satelity vzdálené supervelmoci, třebaže mohla poskytovat užitečnou ekonomickou i vojenskou pomoc.

Ve skutečnosti docházelo k tomu, že se jeden z hlavních trendů v mocenské politice dvacátého století, totiž vzestup supervelmocí, začínal prolínat s jiným trendem, a sice s politickou rozdrobeností světa. V atmosféře sociálního darwinismu a imperialismu, která charakterizovala dobu kolem roku 1900, mohl člověk snadno podlehnout dojmu, že se veškerá moc koncentruje do stále menšího

a menšího množství světových metropolí (viz dřívější zmínka na str. 243–244). A přece tento silně arogantní a ambiciózní západní imperialismus s sebou přinášel zárodky vlastní zkázy. Přemrštěný nacionalismus Cecila Rhodese, panslavismus i rakousko-uherský militarismus vyvolávaly reakce mezi Búry, Poláky, Srby i Finy. Myšlenky o právu národů na sebeurčení, jimiž se ospravedlňovalo sjednocení Německa a Itálie, nebo rozhodnutí Dohody z roku 1914 o pomoci Belgii prosakovaly neúprosně na východ a na jih, do Egypta, Indie, Indočíny. Protože v roce 1918 nad Ústředními mocnostmi zvítězily říše – britská, francouzská, italská a japonská – a v roce 1919 mohly korigovat Wilsonovy představy o novém světovém uspořádání, byla tato nacionalistická hnutí povzbuzována jenom v určitých oblastech. Zaručit národům východní Evropy právo na sebeurčení bylo chvályhodné, neboť se jednalo o Evropany, kteří byli považováni za „civilizované“. Nedoporučovalo se však tyto zásady uplatňovat na Středním východě, v Africe nebo Asii, kde imperialistické mocnosti rozšiřovaly svá teritoria a potlačovaly osvobozenecká hnutí. Rozpad koloniálních říší na Dálném východě po roce 1941, mobilizace ekonomik dalších závislých území a odvody tamních mužů do armád v důsledku pokračující války, ideologické působení Atlantické charty i samotný úpadek Evropy společně působily při uvolňování sil, které tato teritoria proměnily v tzv. třetí svět neboli rozvojové země, jak se jim od padesátých let dvacátého století začalo říkat.¹³⁹

Pojem „třetí“ svět byl zvolen právě proto, že tyto země trvaly na svém odlišení jak od amerického, tak od ruského bloku. To však neznamenalo, že by země, které se sešly na původní bandungské konferenci v dubnu 1955, byly prosty všech pout a závazků vůči supervelmocem. Tak například Turecko, Čína, Japonsko a Filipíny patřily mezi ony účastníky konference, na které se pojem „neangažované“ země nehodil.¹⁴⁰ Na druhé straně všechny tyto země naléhaly na urychlenou dekolonizaci a rovněž chtěly, aby OSN neřešila jen tlaky studené války, ale i jiné problémy. Také požadovaly taková opatření, která by vedla ke změně světa, ekonomicky stále ovládaného bílou rasou. Jakmile koncem padesátých a počátkem šedesátých let nastala druhá velká vlna dekolonizace, mohli se původní příslušníci hnutí třetího světa spojit s ohromným přílivem adeptů nových, vystavených po desetiletí (nebo staletí) cizí nadvládě, kteří se potýkali s nemilosrdnou skutečností, že je nezávislost zanechala s hromadou ekonomických problémů. Protože se je-

jich řady prudce rozrostly, počaly tyto země ovládat Valné shromáždění OSN, což bylo původně těleso složené z padesáti (převážně evropských a latinskoamerických) zemí. Nyní se OSN proměňovala v organizaci, ve které mělo zastoupení mnohem více než sto států včetně mnoha nových afrických a asijských. To sice akce silnějších mocností, které byly stálými členy Rady bezpečnosti a jež měly právo veta (na němž trval opatrný Stalin), neomezovalo, ale mělo za následek, že pokud se některá ze supervelmocí chtěla odvolat na „světové mínění“ (jak to učinily Spojené státy v roce 1950, když požádaly OSN o pomoc pro jižní Koreu), musely získat souhlas tělesa, jehož členové zájmy Washingtonu a Moskvě nesdíleli. Mínění třetího světa dostávalo zřetelně protizápadní zabarvení, neboť padesátými a šedesátými lety hýbaly především potíže rozvojových zemí s dekolonizací i jejich rostoucí volání po ukončení „zaostalosti“, čehož dokázali obratně využívat Rusové. To se ukázalo za suezské krize v roce 1956, během pozdější vietnamské války i za válek na Středním východě, v Latinské Americe a jižní Africe. Dokonce i na oficiálních konferencích neangažovaných zemí byl zvýšený důraz kladen na boj proti kolonialismu a samotné zeměpisné umístění těchto setkání (v roce 1961 v Bělehradě, v roce 1964 v Káhiře a v roce 1970 v Lusace) tento posun od evropských problémů naznačovalo. Agenda světové politiky už přestávala být výlučně v rukou oněch mocností, které oplývaly největším vojenským a ekonomickým potenciálem.¹⁴¹

Tuto změnu symbolizovali také nejprominentnější prvotní zastánci politiky neangažovanosti – Tito, Násir a Néhrú. Jugoslávie byla pozoruhodná svou roztržkou se Stalinem (počátkem roku 1948 došlo k jejímu vyloučení z Kominformy) a uhájením nezávislosti, aniž by došlo k ruské invazi. Této politiky se Jugoslávie přidržela i po smrti Stalinově, a proto nebylo náhodou, že se první konference neangažovaných zemí konala právě v Bělehradě.¹⁴² Násir se po roce 1956 v celém arabském světě proslavil bojem proti Británii, Francii a Izraeli, byl zuřivým kritikem západního imperialismu a ochotně přijímal sovětskou pomoc. Přesto se nestal loutkou Moskvě, „s domácími komunisty nakládal mizerně a v období mezi lety 1959 a 1961 proběhla mohutná protisovětská kampaň v rozhlase a tisku“.¹⁴³ Panarabismus a především muslimský fundamentalismus nebyly zrovna přirozenými partnery pro ateistický materialismus, i když se tamější marxističtí intelektuálové pokoušeli obojí nějak posleovat. Pokud jde o Indii, která po dlouhou

dobu představovala symbolického vůdce „umírněných“ neangažovaných zemí, nepřestal Néhrú ani po opakovaných injekcích sovětské ekonomické a vojenské pomoci, které po čínsko-indické a pákistáncko-indické válce nebývale zesílily, kritizovat nejrůznější ruské akce a nezbavil se ani silné nedůvěry vůči indické komunistické straně. Jeho odsouzení britské politiky v Suez souviselo s odmítáním zahraničních intervencí *veškerých* velmocí.

Protože v oněch letech vstoupila do mezinárodního společenství ohromná spousta nových států a protože si Rusko, aniž oplývalo přílišnými znalostmi místních poměrů, umínilo odklonit je od Západu, stávalo se, že jeho diplomatické „zisky“ bývaly ve svých důsledcích zhusta „ztrátami“. Toho nejokázalejším příkladem byla samotná Čína, o které se ještě zmíníme později, ale nezůstalo jenom při ní. Změna iráckého režimu v roce 1958 umožnila Rusku, aby se tvářilo jako přítel tohoto arabského státu a poskytlo mu půjčky. Jenže o čtyři roky později vedl puč strany BAAS ke krvavému potlačení tamější komunistické strany. Moskva pokračovala v podpoře Indie, což nevyhnutelně dráždilo Pákistán. Neexistoval způsob, jak si naklonit jednu stranu, a neztratit druhou. Slibné námluvy s Barmou ztroskotaly poté, co byli ze země vyhnáni *všichni* cizinci. Ještě horší situace nastala v Indonésii, neboť jakmile Sukarnova vláda získala ohromnou pomoc Ruska a východoevropských států, od Moskvě se v roce 1963 odvrátila a přiklonila se k Pekingu. O dva roky později zmasakrovala indonéská armáda tamější komunistickou stranu. Guinejský Sékou Touré poslal v roce 1961 domů ruského velvyslance, neboť se zapletl do místní stávkové, a během kubánské raketové krize nepovolil sovětským letadlům tankovat na letišti, které Rusové k tomuto účelu speciálně u Konakry rozšířili.¹⁴⁴ Lumumbovy vyhlídky za konžské krize v roce 1960 byly ruskou podporou zmařeny a jeho nástupce Mobutu uzavřel sovětské velvyslanectví. Za nejokázalejší příklad porážky tohoto druhu lze považovat chvíli, kdy Sadat vykázal v roce 1972 z Egypta 21 000 ruských poradců. Tím také zasadil sovětskému vlivu nejkrutější ránu.

Vztahy mezi třetím světem a „dvěma světy prvními“ měly vždy komplexní a proměnlivou povahu. Samozřejmě existovaly země, které byly proruské stále (jako Kuba a Angola), a země jiné, které byly silně proamerické (např. Tchaj-wan a Izrael), a to především proto, že se cítily ohrožovány svými sousedy. Některé další státy následovaly Titova prvotního příkladu a skutečně usilovaly o to,

aby se staly neangažovanými. Ještě jiné země se přidaly k jednomu z bloků, protože jim nabízel pomoc, ale za žádnou cenu nechtěly ztratit nezávislost. A v neposlední řadě docházelo ve třetím světě k četným revolucím, občanským válkám, změnám režimů a pohraničním konfliktům, kterým se Moskva a Washington nestačily divit. Místní nepřátelství na Kypru, v Ogadenu, na indicko-pákistánské hranici a v Kampučí (Kambodža) přiváděly supervelmoce do rozpaků, neboť každá z bojujících stran se dožadovala jejich pomoci. Podobně jako velmoci dřívější, potýkalo se i Rusko a Spojené státy s drsnou skutečností, že jejich „univerzalistická“ poselství nebyla ostatními společnostmi a kulturami přijímána automaticky.

Štěpení bipolárního světa

Na přelomu let šedesátých a sedmdesátých však stále existovalo mnoho důvodů, proč se mohlo zdát, že jsou vztahy mezi Washingtonem a Moskvou tím nejdůležitějším ze světových událostí. Sovětský svaz po vojenské stránce Spojené státy teprve doháněl, ale obě mocnosti byly mimo jakékoli srovnání. Spojené státy vydaly například v roce 1974 na obranu 85 miliard dolarů a Sovětský svaz 109 miliard dolarů, což byl trojnásobek až čtyřnásobek výdajů čínských (26 miliard dolarů) a osmi až desetinásobek vydání předních evropských států (Spojené království 9,7 miliard dolarů, Francie 9,9 miliard dolarů, západní Německo 13,7 dolarů).¹⁴⁵ Rovněž tak americké a ruské ozbrojené síly, čítající více než 2 000 000, resp. 3 000 000 mužů, byly mnohem větší než síly těchto evropských států a také měly mnohem lepší výzbroj než 3 000 000 mužů v čínských ozbrojených složkách. Obě supervelmoce měly každá přes 5000 bojových letadel, což byl více než desetinásobek letadel, která vlastnily velmoci bývalé.¹⁴⁶ Celkovou tonáží svých válečných lodí – v roce 1974 měly Spojené státy 2 800 000 tun, SSSR 2 100 000 tun – daleko předstihly Británii (370 000 tun), Francii (160 000 tun), Japonsko (180 000 tun) a Čínu (150 000 tun).¹⁴⁷ Ale největší rozdíly spočívaly v počtech jaderných zbraní umístěných na nosičích, jak ukazuje tabulka 38.

Tak měla každá supervelmoc dostatek prostředků ke zničení druhé (a ostatně jakékoli jiné) mocnosti. Tato situace byla poho-

Tabulka 38: Jaderné zbraně na nosičích ve vlastnictví jednotlivých mocností v roce 1974¹⁴⁸

	USA	SSSR	Británie	Francie	Čína
Interkontinentální balistické střely	1054	1575	–	–	–
Balistické střely středního doletu	–	600	–	18	asi 80
Balistické střely umístěné na ponorkách	656	720	64	48	–
Bombardéry dalekého doletu	437	140	–	–	–
Bombardéry středního doletu	66	800	50	52	100

tově pojmenována jako šílenství – MAD neboli Mutually Assured Destruction („vzájemně zaručená destrukce“), takže se nejrůznějším způsobem začalo s přípravou dohod o kontrole závodu v jaderném zbrojení. Po kubánské raketové krizi došlo k instalování „horké linky“, která oběma supervelmoce umožňovala rychlou komunikaci v případě další vážné situace. V roce 1963 byla podepsána smlouva o zákazu jaderných zkoušek, jejímž signatářem se stalo i Spojené království. Smlouva zakazovala provádění zkoušek v atmosféře, pod vodou a ve vesmíru. V roce 1972 došlo k dohodě o omezení strategických zbraní (SALT 1), kterou byl stanoven počet mezikontinentálních balistických střel, jež každá velmoc mohla vlastnit, a která zastavila ruskou konstrukci systému proti balistickým střelám. V roce 1975 došlo ve Vladivostoku k prodloužení této smlouvy a koncem sedmdesátých let se vedla jednání o smlouvě SALT II (podepsané v červnu 1979, kterou však americký Senát nikdy neratifikoval). Navzdory těmto různým smluvním opatřením a zejména navzdory ekonomickým, vnitropolitickým a zahraničněpolitickým motivům, které přivedly obě strany k jednání, k zastavení závodu ve zbrojení nedošlo. Jediná změna, která se odehrála, spočívala v tom, že po likvidaci nebo omezení jednoho systému zbraní byly prostředky přesměrovány do jiné oblasti. Od konce padesátých let Sovětský svaz trvale a neúprosně vydaje na ozbrojené složky zvyšoval. Harmonogram amerických výdajů na zbro-

jení byl sice narušen nákladnou vietnamskou válkou a posléze i reakcí veřejnosti na toto riskantní dobrodružství, ale dlouhodobý vývoj i zde směřoval k rostoucím výdajům. Každých několik let se objevil novější systém zbraní. Na rakety byly montovány další hlavice, loďstva obou stran obohatily ponorky s jadernými střelami na palubě. Patová situace na jaderné scéně ve strategických střelách (vyvolaná obavou Evropy, že by Spojené státy nemusely odpovědět na sovětský útok na Západ a neodpálily by střely dlouhého doletu proti Rusku, aby tak nevyprovokovaly nukleární úder proti americkým městům) vedla k novým typům zbraní středního doletu neboli jaderných „frontových“ zbraní, jako byly Pershing II a střely s plochou dráhou letu, zkonstruované jako odpověď na ruské SS-20. Závod ve zbrojení a jednání o kontrole zbraní nejrůznějšího druhu byly dvěma stranami téže mince, ale každá z nich držela Washington a Moskvu v centru světového dění.

Zdálo se, že i v ostatních oblastech je jejich soupeření středem pozornosti. Už dříve jsme uvedli, že jedním z nejvýznamnějších rysů sovětského dozbrojování po roce 1960 byl nebývalý rozmach hladinového loďstva, který se projevil jednak *fyzicky*, protože Rusové konstruovali stále mohutnější torpédoborce i křižníky vybavené střelami, dále středně velké letadlové lodě s helikoptéry na palubě a konečně i vlastní letadlové lodě.¹⁴⁹ Ale tento rozmach se projevil i *zeměpisně*, neboť sovětské námořnictvo začínalo vysílat více a více plavidel do Středozeří a ještě dále do Indického oceánu, západní Afriky, Indočíny a na Kubu, kde mohlo používat čím dál většího množství základen. Tento poslední vývoj odrážel velice významný rozmach soupeření obou supervelmocí ve třetím světě, a to především proto, že Západ chtěl zabránit dalšímu úspěšnému pronikání Moskvy do oblastí, kde se až dosud těšil monopolnímu postavení. Trvalé napětí na Středním východě a především arabsko-izraelské války z let 1967 a 1973 (ve kterých měly rozhodující slovo americké dodávky zbraní Izraeli) měly za následek, že různým arabským státům jako Sýrii, Libyi a Iráku nezbývalo nic jiného, než hledat pomoc v Moskvě. Marxistické režimy v Jihojemenické republice a Somálsku poskytly ruskému námořnictvu výhodu námořních základen, a tak mu umožnily přítomnost v Rudém moři. Ale jako obvykle byly výboje provázeny ztrátami. Zjevně ruské upřednostňování Etiopie vedlo v roce 1977 k vykázní sovětských vojáků a plavidel ze Somálska, což se opakovalo o několik let později v Egyptě, a ruskému průlomu do této oblasti čelily

Spojené státy zesílenou vojenskou přítomností v Ománu a Diegu Garcia, získáním práv na námořní základny v Keni a Somálsku, stejně jako zvýšením dodávek zbraní do Egypta, Saudské Arábie a Pákistánu. Dále na jih se však vlivem sovětsko-kubánské vojenské pomoci národněosvobozeným silám Angoly, četných pokusů libyjského, Sověty podporovaného režimu plukovníka Kaddáfího o export revolucí kamkoli do světa či vlivem existence marxistických vlád v Etiopii, Mozambiku, Guineji, Kongu a v dalších západoafrických zemích zdálo, že Sovětský svaz v boji o světový vliv vítězí. Ruský vojenský vpád do Afghánistánu v roce 1979 – což byla svého druhu první expanze (mimo do východní Evropy) od konce druhé světové války – a kubánská podpora levicových režimů v Nikaragui a Grenadě posilovaly dojem, že americko-ruské soupeření opravdu nezná hranic, a Washington jenom vyprovokovaly k dalším protiopatřením a ke zvýšení výdajů na zbrojení. Po nástupu nové republikánské vlády v roce 1980, jež označila Sovětský svaz za „říši zla“, na kterou platí jedině mohutné ozbrojené síly a tvrdá politika, se zdálo, že se od dob Johna Fostera Dullese příliš nezměnilo.¹⁵⁰

Přestože v období 1960 až 1980 byly ve středu pozornosti vztahy mezi Spojenými státy a Sovětským svazem a jejich četné vzestupy a pády, začaly ve světě působit i další události, které vedly k tomu, že se mezinárodní mocenský systém stával *méně* bipolární, než jak se jevil v období minulém. Nejenomže se objevily rozvojové země, které postavení velmocí zkomplikovaly, ale začaly být patrné i výrazné trhliny v obou dříve zdánlivě monolitických blocích ovládaných Moskvou a Washingtonem. Zdaleka nejdůležitější událostí, jejíž následky se nedají uspokojivě odhadnout ještě ani dnes, byla roztržka mezi Sovětským svazem a komunistickou Čínou. Při ohlednutí nazpět se může zdát samozřejmé, že domněle „vědecké“ a „univerzalistické“ cíle marxismu nemohly na úskalích místních poměrů, domácích kulturních sil a odlišných stupňů ekonomického vývoje než ztroskotat. Vždyť nakonec i sám Lenin se musel silně odchýlit od původní doktríny dialektického materialismu, aby revoluci z roku 1917 uchránil. Někteří zahraniční pozorovatelé Mao-va komunistického hnutí třicátých a čtyřicátých let si uvědomovali, že tento vůdce přinejmenším otrocky nelpí na dogmatickém stalinistickém názoru o relativní důležitosti dělníků a rolníků. Také si uvědomovali, že Moskva nepodporovala čínskou komunistickou stranu nikterak nadšeně a že se ji dokonce ještě v letech 1946

a 1948 pokoušela neutralizovat Čankajškovými nacionalisty. Podle názoru Moskvy se tak dalo zamezit vytvoření „nového silného komunistického režimu ustaveného bez pomoci Rudé armády v zemi, která byla téměř třikrát lidnatější než SSSR a která mu musela nevyhnutelně konkurovat při získávání stoupenců ve světovém komunistickém hnutí“.¹⁵¹

Nicméně samotný rozsah této roztržky většinu pozorovatelů překvapil a po spoustu let zůstal pro Spojené státy, které se stále více obávaly světového komunistického spiknutí, ne zcela čitelný. Korejská válka a následné čínsko-americké handrkování ohledně Tchaj-wanu ovšem pozornost od vlašných vztahů osy Moskva – Peking odvrátily a relativně nevelká Stalinova pomoc Číně bývala vždycky nabízena za cenu značných ruských privilegií v Mongolsku a Mandžusku. Mao dokázal sice v roce 1954 rovnováhu s Rusy upravit vyjednáváním, ale jeho nepřátelský postoj ke Spojeným státům kvůli pobřežním ostrůvkům Tin-men a Ma-cu a stále extrémnější lpění (alespoň v oné době) na víře v nevyhnutelnost srážky s kapitalismem způsobily, že k rané Chruščovově politice zmírňování napětí přistupoval s rozhořčeným podezřením. Z pohledu Moskvy se však zdálo pošetilé Američany koncem padesátých let zbytečně provokovat, zvláště když měli nesporný náskok v jaderných zbraních. Z diplomatického hlediska také nebylo vhodné Čínu v roce 1959 podporovat v pohraničních bojích s Indií, která byla pro ruskou politiku v rozvojovém světě nesmírně důležitá. Sklon Číny k nezávislým akcím byl také příčinou, proč se nezdálo rozumné jí pomáhat s jaderným programem bez možnosti ho kontrolovat. Z pohledu Maa se však jednalo o jednu zradu za druhou. V roce 1959 Chruščov zrušil atomovou smlouvu s Pekingem a poskytl Indii mnohem větší půjčku, než jakou kdy od Rusů dostala Čína. V příštím roce došla „roztržka“ zveřejnění před zraky všech účastníků světového setkání komunistických stran v Moskvě. V období 1962–1963 se poměry ještě zhoršily. Mao veřejně odsoudil Rusy za to, že na Kubě ustoupili, a posléze i za to, že se Spojenými státy a s Británií podepsali dílčí smlouvu o zákazu jaderných zkoušek. Poté Rusové zastavili veškerou pomoc Číně i jejímu spojenci Albánii a zvýšili podporu Indie. Také došlo k prvním čínsko-sovětským pohraničním srážkám (které však nebyly zdaleka tak vážné jako později v roce 1969). Ale všechny tyto události zastínila zpráva, že v roce 1964 explodovala první čínská atomová bomba a že Číňané usilovně pracují na systému nosičů.¹⁵²

Ze strategického hlediska byla tato roztržka sama o sobě nejvýznamnější událostí od roku 1945. V září 1964 byli čtenáři *Pravdy* šokováni zprávou, že Mao nejenom požaduje navrácení asijských území, o která bylo čínské císařství připraveno Ruskem v devatenáctém století, ale také pomlouvá SSSR kvůli držení Kurilských ostrovů, částí Polska, Východního Pruska a určité oblasti Rumunska. Podle Maova názoru by území Sovětského svazu mělo být vzhledem k čínským nárokům zmenšeno asi o 1 500 000 čtverečních kilometrů!¹⁵³ Těžko lze odhadnout, jak dalece se vlivný čínský vůdce nechal unést vlastní rétorikou, ale nebylo pochyb, že toto vše a navíc pohraniční boje a vývoj čínských atomových zbraní vyvolaly v Kremle pořádnou paniku. A je skutečně pravděpodobné, že dozbrojování ruských vojenských složek v šedesátých letech bylo zčásti prováděno i se zřetelem na toto nové nebezpečí na východě a nejenom jako odpověď na zvýšení zbrojních výdajů Kennedyho administrativy. „Počet sovětských divizí rozmístěných podél čínské hranice se zvýšil z patnácti v roce 1967 na jednadvacet v roce 1969 a na třicet v roce 1970,“ přičemž tento poslední nárůst byl způsoben vážnou srážkou u Damanského (Čen-pao) ostrova v březnu 1969. „V roce 1972 střežilo čtyřiačtyřicet sovětských divizí 7200 kilometrů dlouhou hranici s Čínou (ve srovnání s jedenatřiceti divizemi ve východní Evropě) a na východ byla také přesunuta čtvrtina sovětských vzdušných sil.“¹⁵⁴ Protože Čína teď vlastnila vodíkovou bombu, probleskovalo podezření, že Moskva zvažuje preventivní útok proti jadernému zařízení v Lop Nor, což přimělo Spojené státy, aby připravily vlastní plány pro výjimečnou situaci, neboť si uvědomovaly, že nemohou Rusku dovolit vymazat Čínu z mapy světa.¹⁵⁵ Washington tak ušel od roku 1964 ve svých úvahách hodný kus cesty a minulosti patřila doba, kdy zvažoval, zda se nepřipojí k sovětské „preventivní vojenské akci“, která měla zastavit rozvoj Číny jako jaderné mocnosti!¹⁵⁶

Sotva se však dalo tvrdit, že se maoistická Čína objevila jako zralá třetí supervelmoc. V ekonomické oblasti se potýkala s nesmírnými problémy, které se staly ještě palčivějšími, když se čínský vůdce rozhodl začít s „kulturní revolucí“, již provázely mnohé zákruty a četné nejistoty. Čína sice mohla postavit největší armádu světa, avšak její lidové milice by v boji se sovětskými motostřeleckými divizemi pravděpodobně neobstály. Válečné námořnictvo bylo ve srovnání s rostoucí ruskou flotilou zanedbatelné, vzdušné síly, třebaže početné, tvořila převážně starší letadla a čínský systém ja-

derných nosičů byl dosud v plenkách. Nicméně jestliže Sovětský svaz nechtěl riskovat odvetu Američanů nebo urazit světové veřejné mínění mohutným jaderným útokem proti Číně, zbývaly mu boje na *nižší úrovni*, které by rychle přivodily nesmírné ztráty. Číňané na ně byli zřejmě ochotni přistoupit, ale ruští politikové Brežněvovy éry už jimi nebyli zdaleka tak nadšeni. Proto ani nepřekvapilo, že jakmile se rusko-čínské vztahy zhoršily, Moskva nejenom projevila zájem jednat se Západem o omezení jaderných zbraní, ale také urychleně vylepšovala vztahy se zeměmi, jako byla třeba Spolková republika Německo, která se za Willyho Brandta stavěla ke sledování politiky zmírňování napětí mnohem vstřícněji než v době Adenauerově.

Na poli diplomatickém a politickém způsobila čínsko-sovětská roztržka Kremlu potíže ještě větší. Ačkoli byl Chruščov ochoten tolerovat „různé cesty k socialismu“ (vždycky se postaral o to, aby se příliš nerozcházel!), čelit veřejnému obvinění, že opustil ryzí marxistické zásady, bylo pro Sovětský svaz záležitostí zcela odlišnou. Jednak to satelitní a zákaznické státy Ruska povzbuzovalo ke svržení ruského „jha“, jednak konkurence Pekingu a jeho propaganda zkomplikovaly diplomatické úsilí Moskvy v rozvojových zemích, a to o to víc, že Maova představa komunistického státu opírajícího se o rolníky se často jevila přijatelnější než ruský důraz na průmyslový proletariát. To neznamenal, že by sovětská říše ve východní Evropě byla následováním čínského příkladu skutečně ohrožena, neboť čínskou cestou vyrazil pouze výstřední režim v Albánii.¹⁵⁷ Pro Moskvu však bylo nepříjemné, když ji Peking veřejně zostouzel za potlačení československých liberalizačních reforem v roce 1968 a za akce proti Afghánistánu v roce 1979. Navíc byla Čína v rozvojovém světě v poněkud lepším postavení, takže mohla hatit ruský vliv. Silně Rusům konkurovala v severním Jemenu, pro Tanzánii vypracovala většinu železničních plánů a kritizovala Moskvu za to, že neposkytla Vietminhu a Vietkongu potřebnou podporu v jejich boji proti Spojeným státům. Jakmile obnovila vztahy s Japonskem, varovala Tokio před těsnou ekonomickou spoluprací s Rusy na Sibiři. A opět nelze hovořit o vyrovnaném boji, neboť Rusko mohlo zpravidla, pokud se jednalo o úvěry a moderní zbraně, nabídnout rozvojovým zemím mnohem více a mohlo také šířit svůj vliv prostřednictvím Kuby a Libye. Ale protože musel Sovětský svaz soutěžit jak se soupeřnickou marxistickou zemí, tak se Spojenými státy, bylo jeho postavení mnohem

komplikovanější než zřetelné bipolární soupeření před dvěma desetiletími.

Důrazná a nezávislá čínská politika všemožně zkomplikovala a propletla již tak dost neprůhledné diplomatické vztahy, a to především v Asii. Číňané nevrátili na moskevské dvoření Indii a ještě víc je rozčilovalo, že SSSR v důsledku čínsko-indických hraničních srážek zasilá vojenský materiál do Dillí. Proto se nelze divit, že Peking zase podporoval Pákistán v bojích s Indií a silně brojil proti ruské invazi do Afghánistánu. Propast mezi Moskvou a Pekingem se ještě prohloubila, když Rusové koncem sedmdesátých let podpořili severovietnamskou expanzi, umožnili Vietnamu vstup do RVHP a jejich plavidla se začala ve větší míře vyskytovat ve vietnamských přístavech. Když Vietnam vpadl v prosinci 1978 do Kambodže, pustila se Čína se svým jižním sousedem do krvavých a nepříliš úspěšných pohraničních bojů, ve kterých byl její protivník vzápětí vydatně podpořen dodávkami ruských zbraní. Za těchto okolností Moskva dokonce pohlížela vstřícněji i na tchajwanský režim a Peking zase požadoval, aby Spojené státy zvýšily svou námořní sílu v Indickém oceánu a v západním Tichomoří, aby mohly čelit ruským flotilám. Tak pouhých dvacet let poté, co Čína kritizovala Sovětský svaz za váhavý postup vůči Západu, naléhala sama na Atlantickou alianci, aby zvýšila obranu a varovala jak Japonsko, tak země Evropského hospodářského společenství před upevněním ekonomických svazků s Ruskem!¹⁵⁸

Oproti tomu změny, které se udály od počátku šedesátých let v západním táboře a jež byly vyvolány především de Gaullovým tažením proti americké hegemonii, nebyly v žádném případě z dlouhodobého hlediska tak vážné, ačkoli i ony jistě přispěly k dojmu, že se oba bloky rozpadají. De Gaulle, který měl dosud na paměti události druhé světové války, vřel při pomýšlení, že s ním Spojené státy nenakládaly a nenakládají jako se sobě rovným. Nelíbila se mu americká politika za suezské krize v roce 1956 a už vůbec ne Dullesův zvyk vyhrožovat jaderným požárem kvůli takovým problémům, jako byl ostrůvek Tin-men. Třebaže měl de Gaulle několik let po roce 1958 plné ruce práce s vyvázáním Francie z Alžír-ska, i tehdy kritizoval západní Evropu za to, že (podle jeho názoru) podlézá americkým zájmům. Podobně jako Britové o deset let dříve viděl i on v jaderných zbraních příležitost k záchraně velmocenského statutu. Když ho v roce 1960 zastihla zpráva o první francouzské atomové zkoušce, zvolal: „Sláva Francii – neboť je od to-

hoto rána silnější a hrdější.¹⁵⁹ Rozhodnut, že Francie bude v jaderné výzbroji naprosto nezávislá, odmítl zlostně kvůli podmínkám, které k ní Kennedyho administrativa vázala, nabídku systému střel Polaris, jenž se podobal britskému. To sice znamenalo, že vlastní francouzský program výroby jaderných zbraní bude pohlcovat mnohem větší část celkového rozpočtu na obranu (asi až třicet procent) než kdekoli jinde, ale de Gaulle a jeho nástupci měli za to, že se to vyplatí. Ve stejné době začal generál vyvazovat Francii z vojenské struktury NATO, v roce 1966 z Paříže vypudil její hlavní štáb a uzavřel všechny americké základny na francouzské půdě. Souběžně s tím usiloval vylepšit francouzské vztahy s Moskvou – kde jeho akcím vřele aplaudovali – a neúnavně prohlašoval, že se Evropa potřebuje postavit na vlastní nohy.¹⁶⁰

Okázalé de Gaullovy akce nespočívaly pouze na galské rétorice a kulturní pýše. Francouzská ekonomika, podporovaná Marshallovým plánem a ostatními americkými půjčkami a těžicí z celkové evropské hospodářské obnovy, ke které docházelo od konce čtyřicátých let, rostla téměř po dvě desetiletí velice svižně.¹⁶¹ Koloniální války v Indočíně (1950–1954) a v Alžírsku (1956–1962) na čas francouzské prostředky přeměrovaly, nikoli však neodčinitelně. Protože v době vytváření Evropského hospodářského společenství v roce 1957 byly z hlediska francouzských národních zájmů sjednány velice výhodné podmínky, mohla Francie těžit ze svého rozšířeného trhu a zároveň restrukturalizovat zemědělství a modernizovat průmysl. De Gaulle byl sice kritický vůči Washingtonu a silně bránil britskému vstupu do Evropského hospodářského společenství, ale v roce 1963 se zasloužil o dramatické usmíření s adenauerovským Německem. A po celou dobu mluvil o potřebě Evropy postavit se na vlastní nohy, zbavit se nadvlády supervelmoci, rozpomenout se na svoji slavnou minulost a spolupracovat – samozřejmě pod vedením Francie – při naplňování neméně slavného osudu.¹⁶² Byla to pouhá opojná slova, ale vyvolávala odezvu na obou stranách železné opony a působila na mnohé, komu se nelíbila ani ruská, ani americká politická kultura, o jejich zahraniční politice nemluvě.

V roce 1968 však podkopaly de Gaullovu politickou kariéru studentské a dělnické bouře. Vyčerpanost způsobená modernizací a stále relativně nepřilíš výkonnou francouzskou ekonomikou (3,5 procenta objemu světové průmyslové výroby v roce 1963)¹⁶³ naznačovala, že země prostě není natolik silná, aby mohla hrát onu vý-

znamnou roli, kterou jí generál prorokoval. Západní Německo, jakkoli lákavé smlouvy mu de Gaulle nabízel, se neodvážilo přerušit své těsné svazky se Spojenými státy, neboť bonnští politikové dobře věděli, že jsou na nich konec konců silně závislí. A když navíc Rusové v roce 1968 bezohledně potlačili československé reformy, ukázalo se, že tato východní supervelmoc rozhodně nemá v úmyslu nechat země své zájmové sféry, aby pěstovaly vlastní politiku, natož aby se sama stala součástí široké evropské konfederace vedené Francií.

Navzdory své aroganci však de Gaulle jisté trendy symbolizoval a rovněž je uspíšil, takže se už nedaly zastavit. Ozbrojené složky západoevropských států – pomíneme-li jejich vojenskou slabost ve srovnání se Spojenými státy nebo Sovětským svazem – byly mnohem větší a silnější než v období po roce 1945. Dva z těchto států měly jaderné zbraně a vyvíjely systémy nosičů. Ekonomická „obnova Evropy“, jak dále uvedeme podrobněji, se dařila skvěle. A ještě důležitější bylo, že bez ohledu na ruskou invazi do Československa v roce 1968 se začínalo chýlit ke konci období, kdy byla Evropa v důsledku studené války rozdělena do hermeticky uzavřených bloků. Okázalá usmiřovací politika Willyho Brandta s ruským, polským, československým a především s východoněmeckým (zpočátku velice neochotným) režimem v období mezi lety 1969 až 1973, která v první řadě přistoupila na neměnnost hranic z roku 1945, zahájila období kvetoucích kontaktů mezi Východem a Západem. Západní investice a technika proudily přes železnou oponu a na toto „ekonomické uvolňování napětí“ navázaly výměny kulturní, helsinské dohody (1975) o lidských právech, pokusy odvrátit budoucí vojenská nedorozumění i oboustranně snížit ozbrojené síly. Obě supervelmoci měly dobré důvody, aby tomu všemu, byť s jistými nevyhnutelnými výhradami (především ze sovětské strany), požehnal. Nejvýznamnější však zřejmě bylo vytrvalé úsilí evropských států o *obnovu vzájemného přátelství*. A i když by vztahy mezi Moskvou a Washingtonem ochladly, bylo by v budoucnu jak pro Sovětský svaz, tak pro Spojené státy velice obtížné tento proces zastavit.¹⁶⁴

Američané se mohli vznikajícímu pluralistickému uspořádání mezinárodních vztahů přizpůsobit mnohem lépe než Rusové. Ať už byly de Gaullovy protiamerické výpady jakékoli, zdaleka nedosahovaly takové intenzity jako pohraniční boje mezi Čínou a Sovětským svazem, jako likvidace čínsko-sovětského vzájemného obcho-

du či ideologické osočování a diplomatické handrkování po celém světě, které v roce 1969 vedly některé pozorovatele k tvrzení, že je rusko-čínská válka nevyhnutelná.¹⁶⁵ Jakkoli byly spouště amerických vládních úředníků francouzské akce proti srsti, sotva kvůli nim potřebovali přesunovat své ozbrojené síly. V každém případě měla Severoatlantická aliance nadále povolen přelet nad francouzským územím, podržela si ropovod, který protínal Francii, Paříž si také uchovala speciální obranné dohody se západním Němcem, takže se v případě úderu vojsk Varšavského paktu na západ dalo počítat i s jejími jednotkami. Vždyť americká zahraniční politika po roce 1945 se nakonec držela základní zásady, že dlouhodobým zájmem Spojených států je silná a nezávislá Evropa (tj. nezávislá na ruské nadvládě), která pomůže odlehčit jejich obranným břemenům, byť se připouštělo, že taková Evropa by mohla být rovněž ekonomickým a možná i diplomatickým konkurentem. Proto také Washington podporoval veškeré směřování k evropské integraci a po Británii požadoval, aby vstoupila do Evropského hospodářského společenství. V případě Ruska tomu bylo jinak. Pokud by se na Západě objevila mocná evropská konfederace, mohlo se nejenom cítit ohroženo vojensky, ale také se mohlo začít obávat, aby se takové seskupení nestalo pro Rumunsko, Polsko a ostatní satelitní státy příliš silným magnetem. Politika výběrového zmírňování napětí a ekonomické spolupráce se západní Evropou, které se Moskva držela, však byla výhodná, protože mohla přinášet technické a obchodní zisky, zároveň mohla Evropu odklonit od Američanů a také kvůli čínskému nebezpečí na asijské hranici Ruska. Z dlouhodobé perspektivy však byla prosperující, znovuobrozená Evropa, která mohla zastínit Sovětský svaz ve všech ohledech s výjimkou vojenského (a možná nakonec i v této oblasti), sotva pro Rusko přijatelná.¹⁶⁶

A třebaže z dnešního pohledu měly Spojené státy lepší podmínky, aby se mohly přizpůsobit měnícímu se charakteru světové moci, ještě dlouho po roce 1960 to nebylo zřejmé. Především zde existovala chronická nenávist k „asijskému komunismu“, neboť podle mnohých Američanů převzala maoistická Čína od Ruska za Chruščova štafetu podněcovatele světové revoluce. Čínská pohraniční válka v roce 1962 s Indií, kterou si Washington (podobně jako Moskva) chtěl předcházet, jenom potvrdila dřívější agresivní obraz země, který pocházel ještě z dob bojů o Tin-men a Ma-cu. A tak bylo počátkem šedesátých let, kdy Maova propaganda pomlouvala Rusy,

že vycouvali z kubánské krize a že se Západem podepsali smlouvu o omezení jaderných zkoušek, uvolňování napětí mezi Spojenými státy a Čínou těžko představitelné. Ostatně celá země byla v období 1965 až 1968 zmítána Maovou kulturní revolucí, což mělo za následek, že se washingtonským vládám jevila jako trvale nestabilní a ideologicky ještě odpudivější. Nic z toho nenasvědčovalo, že by nastala „situace, kdy by bylo možno ve zlepšování vztahů se Spojenými státy významně pokročit“.¹⁶⁷

A navíc se Spojené státy v těchto letech stále více potýkaly s problémy spjatými s vietnamskou válkou. Severovietnamský režim a Vietkong na jihu země se většinou Američanů jevily jako nové projevy plíživého asijského komunismu, který je třeba násilím zadržet ještě dříve, než napáchá další škody. Protože Čína a Rusko tyto revoluční síly povzbuzovaly a podporovaly, nebylo možno na obě tyto mocnosti (a patrně zejména na žlučovitě kritický režim v Peking) nahlížet jinak, než jako na součást nepřátelské marxistické koalice namířené proti „svobodnému světu“. Když za Johnsona došlo k eskalaci války ve Vietnamu, washingtonské politiky zhusta znepokojovalo pomyšlení, jak daleko až mohou zajít, aniž vyprovokují čínskou intervenci obdobnou té, k jaké došlo za korejské války.¹⁶⁸ Čínská vláda zase v průběhu šedesátých let nepochybně zvažovala, zda jsou množící se srážky se Sověty na severu stejně hroživé, jako stále se stupňující americké pozemní a vzdušné operace na jihu. Ve skutečnosti vládla mezi Čínany a etnickými odlišnými Vietnamci tradiční rivalita a Peking byl silně podezřívavý vůči Rusku kvůli spoustě vojenského materiálu, který Sověti Hanoji dodávali. Tato pnutí však zůstávala většinou západních pozorovatelů za vlády Kennedyho a Johnsona skryta.

Doslova i obrazně už snad ani nelze dopad vleklých amerických bojů ve Vietnamu a ostatních částech jižní Asie na mezinárodní mocenský systém zveličit. Totéž se týká dopadu na psychiku samotných Američanů, z nichž většina stále ještě vnímá úlohu své země ve světě silně pod vlivem tohoto konfliktu, i když různým způsobem. Faktem bylo, že tuto válku vedla „otevřená společnost“, která se stala ještě otevřenější v důsledku odhalení, která zprostředkovaly pentagonské dokumenty a denní reportáže v televizi i tisku o krveprolití a zjevné marnosti všeho. Byla to první válka, kterou Spojené státy jednoznačně prohrály. Tato válka také zmařila vítězné zkušenosti druhé světové války a dalekosáhle poničila dobré jméno Ameriky, počínaje reputací čtyřhvězdičkových gene-

rálů až po pověst „nejbystřejších a nejlepších“ intelektuálů. Kryla se se vznikajícími rozpory v americké společnosti ohledně národních cílů a priorit a v nemalé míře je pomáhala i vytvářet. Byla doprovázena inflací, nebývalými studentskými protesty a nepokoji v chudinských čtvrtích. Aféra Watergate propukla vzápětí a načas zdiskreditovala i samotný prezidentský úřad. Mnoha Američanům se zdálo, že všechny tyto události stojí v hořkém a ironickém protikladu ke všemu, co zamýšleli otcové zakladatelé a že se Spojené státy staly ve většině světa nepopulární. A nakonec rozpačité a lhostejné zacházení s vietnamskými veterány vyprovokovalo o deset let později vlastní reakci, a tak se jen potvrdilo, že vzpomínka na tento konflikt bude i nadále ovlivňovat svědomí národa v podobě válečných pamětí, knih, televizních dokumentů a osobních tragédií. To všechno způsobilo, že ačkoli byla vietnamská válka z hlediska ztrát konfliktem mnohem omezenějším, zapůsobila na americký národ obdobně jako první světová válka na Evropany. Její vliv bylo možno pozorovat především v rovině *osobní a psychologické*, ze širšího hlediska pak byl interpretován jako krize americké civilizace a jejího ústavního zřízení. Jako takový mohl mít i nadále svůj význam zcela nezávisle na strategických a velmocenských dimenzích tohoto konfliktu.

Posledně uvedené aspekty jsou pro naši analýzu nejdůležitější a vyžadují, abychom se jimi dále zabývali. Musíme předeslat, že válka poskytla užitečnou a strážlivou připomínku, že rozsáhlá převaha ve vojenské technice a ekonomické produktivitě se nemusí vždy a automaticky převádět do vojenské *účinnosti*. To však nikterak nezpochybňuje naše analýzy, které zdůrazňují důležitost ekonomiky a techniky v rozsáhlých, zdlouhavých (a zpravidla koaličních) válkách mezi velmocemi, v nichž všechny bojující strany jsou rozhodnuty zvítězit. Z ekonomického hlediska byly zřejmě Spojené státy padesátkrát až stokrát výkonnější než severní Vietnam a z vojenského hlediska vlastnily palebnou sílu postačující k tomu, aby mohly nepříteli vybombardovat až na úroveň doby kamenné (jak někteří „jestřábové“ požadovali) – a jadernými zbraněmi by dokázaly vyhladit celou jihovýchodní Asii. Ale v této válce *nebylo* možné tyto přednosti efektivně využít. Obavy z domácího veřejného mínění a z odezvy ve světě zabránily použít proti nepříteli, který nemohl nikdy Spojené státy ohrozit *životně*, atomové zbraně. Obdobně měla americká vláda v tomto konfliktu, jehož legitimita a účinnost byla čím dál častěji zpochybňována, svazány ruce i v užití kon-

venčních metod válčení, neboť se obávala odporu americké veřejnosti vůči těžkým ztrátám na životech. Tak bylo omezováno bombardování, nebylo možno okupovat Ho Či Minovu cestu vedoucí neutrálním Laosem ani nemohla být zajímána ruská plavidla, která přivázela zbraně do haiphongského přístavu. Důležité bylo nevyprovokovat ke vstupu do války dva největší komunistické státy, a tak se boje v podstatě omezily na řadu drobných potyček v džungli a na rýžových polích, tedy v terénu, který omezoval americkou výhodu palebné síly a mobility (prostřednictvím helikoptér), a naopak kladl důraz na techniku boje v džungli a soudržnost jednotek, což bylo mnohem menším problémem pro elitní jednotky než pro rychle se střídající kontingenty nováčků. Ačkoli Johnson následoval Kennedyho příkladu a vysílal do Vietnamu stále další a další vojáky (v roce 1969 dosáhl vrcholu počtem 542 000 mužů), nebylo jich pořád tolik, aby uspokojili požadavky generála Westmorelanda. Protože vláda zastávala názor, že se stále ještě jedná o konflikt lokální, odmítala mobilizovat zálohy nebo přesměrovat ekonomiku na válečnou výrobu.¹⁶⁹

Potíže s vedením války v podmínkách, které skutečnou vojenskou sílu Spojených států znevýhodňovaly, odrážely rozsáhlejší politický problém – rozpor mezi prostředky a cíli (jak by to pojmenoval Clausewitz). Severní Vietnamci a Vietkong bojovali za něco, v co velice silně věřili, a ti co nevěřili, bojovali zcela nepochybně pod knutou disciplíny totalitárního, vášnivě nacionalistického režimu. Jihovietnamský vládní systém byl naopak zjevně zkorumpovaný, nepopulární a značně menšinový. Proti němu stáli buddhističtí mnichové i vyděšení, vykořisťovaní a válkou unavení rolníci. Domorodé oddíly věrné režimu, které často bojovaly dobře, nestačily tento vnitřní rozklad vyvážit. A jak válka eskalovala, stále více a více Američanů zpochybňovalo smysluplnost boje za saigonský režim a znepokojoval je obdobný rozklad amerických ozbrojených sil, který se projevoval poklesem morálky, rostoucím cynismem, neukázněností, drogovou závislostí, prostitucí, rasistickým pošklebováním „žlutým hubám“ a krutostí v poli. Slábnutí měny Spojených států nebo jejich významného strategického postavení ponecháváme stranou. Ho Či Min prohlašoval, že jeho síly jsou ochotny podstoupit ztráty v poměru deset ku jedné. A když opravdu projevíly tolik nerozvážnosti a vynořily se z džungle, aby zaútočily na města, jako tomu bylo v roce 1968 při Tetově ofenzivě, často jich i dosahovaly. Navzdory tomu chtěly v boji pokračovat,

dodával Ho Či Min. Obdobná vůle k boji jižnímu Vietnamu chyběla. Ale ani samotná americká společnost, kterou válečné protiklady stále více rozčilovaly, nebyla ochotna obětovat vítězství všechno. Vzhledem k tomu, co každá strana riskovala, byly její pocity naprosto pochopitelné, ale nakonec se ukázalo jako nemožné, aby zjevně demokratický režim úspěšně vedl polovičatou válku. To byl základní protiklad, který nemohla změnit ani systémová analýza McNamarova, ani bombardéry B-52 umístěné na Guamu.¹⁷⁰

Ani více než deset let po pádu Saigonu (v dubnu 1975) a s knihami pojednávajícími o všech aspektech tohoto konfliktu, které tiskárny stále chrlí, nelze stále ještě jasně stanovit, jak asi válka ve Vietnamu americké postavení ve světě ovlivnila. Je možné, že s větším časovým odstupem, třeba v roce 2000 nebo 2020, bude tento konflikt považován za zdravý šok americkému globálnímu sebevědomí (neboli tomu, co senátor Fulbright pojmenoval „arogance moci“), který zemi přinutil, aby se mnohem hlouběji zamyslela nad politickými a strategickými prioritami a mnohem citlivěji přizpůsobila světu, který se od roku 1945 hodně změnil. Jinými slovy může být považován za šok podobný tomu, jaký Rusové utrpěli v krymské válce nebo Britové ve válce búrské a jaký obratem vyvolal blahodárné reformy a sebereflexi.

Bezprostřední dopad války však nemohl být jiný než zhoubný. Mohutný nárůst válečných výdání právě v době, kdy prudce vzrostly i domácí výdaje na Johnsonovu „velkou společnost“, americkou ekonomiku krutě zasáhl, jak ještě uvidíme později (str. 524–526). Zatímco peníze Spojených států proudily do Vietnamu, vynakládal Sovětský svaz stále větší částky na jaderné zbraně, takže dosáhl přibližné strategické vyváženosti, a na námořnictvo, které se v těchto letech stalo hlavní silou ve světové diplomacii „dělových člunů“. Tato rostoucí nerovnováha se během sedmdesátých let ještě zhoršovala, protože američtí voliči v té době vojenským výdajům nepřáli. V roce 1978 činily „výdaje na národní bezpečnost“ pouhých pět procent hrubého národního produktu, což bylo nejméně za posledních třicet let.¹⁷¹ Morálka v ozbrojených složkách poklesla jednak v důsledku války samotné, jednak díky poválečným škrtům. Důkladná reorganizace CIA a dalších agentur, jakkoli nezbytné bylo čelit zlořádům, nepochybně poškodila jejich účinnost. Koncentrace Spojených států na Vietnam znepokojovala dokonce solidární spojence a boj na podporu zkorumpovaného režimu odrazil veřejné mínění v západní Evropě i v rozvojových zemích natolik,

že se staly hlavní příčinou amerického „odcizení“ podstatnému zbytku planety, jak tento jev označili někteří spisovatelé.¹⁷² Vedla také k zanedbávání Latinské Ameriky a k tendenci nahradit nadějně Kennedyho „spojenectví pokroku“ vojenskou podporou nedemokratických režimů a kontrarevolučními akcemi (jako byla intervence v Dominikánské republice v roce 1965). Po skončení vietnamské války nevyhnutelně následovala otevřená debata o oblastech světa, o které by Spojené státy měly nebo *neměly* v budoucnu bojovat, jež stávající spojence znepokojovala, nepřátele nepochybně povzbuzovala a neutrálové zvažovali, zda se nemají u druhé strany připojistit. Zdálo se, že v debatách Organizace spojených národů je americká delegace stále více terčem útoků a ocitá se v izolaci. Události urazily dlouhou cestu od doby, kdy Henry Luce tvrdil, že se Spojené státy stanou starším bratrem národů v bratrství lidstva.¹⁷³

Dalším mocenskopolitickým důsledkem vietnamské války bylo, že pravděpodobně na celé jedno desetiletí Washingtonu zakryla skutečný rozsah čínsko-sovětské roztržky, a tak ho i připravila o příležitost, aby prováděl takovou politiku, z níž by dokázal těžit. Zaráželo to o to více, že k takovému opomenutí došlo krátce poté, co do prezidentského úřadu nastoupil v lednu 1969 Richard Nixon, zavilý odpůrce komunismu. Ale Nixon oplýval – slovy profesora Gaddise – „jedinečným spojením ideologické rigidity a politického pragmatismu“,¹⁷⁴ přičemž tento pragmatismus se projevoval především v jeho jednáních s cizími velmocemi. Přestože Nixon neměl v lásce domácí radikály ani např. Allendovo Chile pro jeho socialistickou politiku, prohlašoval vždycky, že pokud jde o světovou diplomacii, musí jít ideologie stranou. A tak neviděl žádný velký rozpor mezi rozkazem k mohutnému rozšíření bombardování severního Vietnamu v roce 1972, čímž chtěl přinutit Hanoj, aby přistupovala k americkým podmínkám ohledně odchodu z jihu s větší vstřícností, a cestě do Číny, kde v témže roce zakopal válečnou sekeru s Mao Ce-tungem. Dokonce ještě významnější byla jeho volba Henryho Kissingera jako poradce pro národní bezpečnost (a později ministra). Kissingerův přístup ke světovým událostem byl historizující a relativistický. Události je podle něho třeba nahlížet v jejich širším kontextu a vzájemném vztahu, velmoci se mají posuzovat podle činů, a nikoli podle domácí ideologie. Je utopické hledat absolutní bezpečnost, neboť takové úsilí přinese všem ostatním absolutní nejistotu. Dosáhnout lze pouze bezpečnosti relativní,

založené na rozumné rovnováze sil ve světových událostech, což předpokládá moudré nahlédnutí, že světové dění nikdy nebude zcela harmonické, a ochotu k vyjednávání. Podobně jako státníci, o kterých psal (Metternich, Castlereagh a Bismarck), cítil i Kissinger, že „pravdivé poznání lidské bytosti, stejně jako mezinárodních událostí přichází teprve s jejich koncem“.¹⁷⁵ Řídil se zásadami palmerstonovskými („Nemáme žádné stálé nepřátele.“) a bismarckovskými („Nepřátelství mezi Čínou a Sovětským svazem poslouží našim účelům nejlépe tehdy, když dosáhneme s oběma stranami vztahů lepších, než mají ony spolu navzájem.“),¹⁷⁶ jaké od časů Kennanových neměly v americké diplomacii obdoby. Ale Kissinger měl mnohem větší příležitost řídit politiku, než měli jím obdivovaní kolegové státníci z Evropy devatenáctého století.¹⁷⁷

Kromě toho Kissinger nejenom rozpoznal omezení americké moci v tom smyslu, že Spojené státy si nemohou dovolit vést zdlouhavou válku v džunglích jihovýchodní Asie a současně hájit své další, mnohem důležitější zájmy, ale také si spolu s Nixonem uvědomil, že se světová rovnováha mění a že nové síly podkopávají dosud nízkým neohrožovanou nadvládu obou supervelmocí. Ty sice měly stále ještě náskok v síle vysloveně vojenské, ale v ostatních ohledech se svět stával čím dál více multipolární: „Z ekonomického hlediska,“ poznamenal v roce 1973, „zde existuje alespoň pět velkých seskupení. Z politického hlediska se objevilo mnoho dalších vlivných center...“ S odvoláním na Kennana (a jako jeho doplnění) identifikoval pět důležitých oblastí, kterými byly Spojené státy, Sovětský svaz, Čína, Japonsko a západní Evropa, a na rozdíl od mnohých politiků ve Washingtonu a (zřejmě) všech v Moskvě tuto změnu uvítal. Součinnost vzájemně se vyvažujících velmocí, kdy žádná nevládne druhé, vytvoří „bezpečnější a lepší svět“, než uspořádání bipolární, ve kterém „se zisk jedné strany projeví jako absolutní ztráta strany druhé“.¹⁷⁸ Protože si byl Kissinger jistý, že je schopen americké zájmy v tomto pluralistickém světě ubránit, požadoval fundamentální přetvoření americké diplomacie v nejširším slova smyslu.

Diplomatická revoluce vyvolaná zásadním *obnovením* čínsko-amerických styků po roce 1971 měla hluboký vliv na „globální korelaci sil“. Ačkoli bylo Japonsko pohybem Washingtonu překvapeno, cítilo, že bude konečně schopno navázat vztahy s Čínskou lidovou republikou, která se stane další vzpruhou pro jeho rozmáhající se asijský obchod. Studená válka v Asii zřejmě skončila, nebo

je možná vhodnější říci, že se stala poněkud složitější. Pákistán, který sloužil jako diplomatický kanál pro tajné zprávy mezi Washingtonem a Pekingem, podporovaly během jeho srážky s Indií v roce 1971 obě tyto mocnosti, a Moskva, jak se dalo čekat, vydatně podporovala Dillí. Rovněž v Evropě se rovnováha sil změnila. Kreml, který byl znepokojen čínským nepřátelstvím a zaražen Kissingerovou diplomacií, považoval za rozumné uzavřít smlouvu SALT I a podpořit různé další pokusy, které by zlepšily vztahy se zeměmi na druhé straně železné opony. Držel se zpátky i v důsledku silové konfrontace se Spojenými státy v době arabsko-izraelské války z roku 1973, kdy Kissinger započal se svou „kyvadlovou diplomacií“, aby usmířil Egypt s Izraelem, a tak zde prakticky Rusy vyřadil ze hry.

Těžko říci, jak dlouho by ještě mohl Kissinger provozovat své diplomatické lavírování v bismarckovském stylu, kdyby aféra Watergate nesmetla v srpnu 1974 Nixona z Bílého domu a ještě nepřiložila na misku vah podezíravosti mnoha Američanů vůči vlastní vládě. Tak se stalo, že sice na svém postu zůstal ještě za Fordova prezidentství, ale se stále menší svobodou manévrování. Požadované rozpočty na obranu Kongres často dramaticky krátil. V únoru 1975, několik měsíců předtím, než v těchto zemích došlo k převratům, byla zastavena veškerá další pomoc jižnímu Vietnamu, Kambodži a Laosu. Zákon o válečných pravomocích silně omezil možnosti prezidenta vysílat americké vojáky do bojů za hranice. Kongres CIA zakázal, aby angolským prozápadním frakcím vyslala finanční podporu a zbraně, takže nebylo možné čelit tamní sovětsko-kubánské intervenci. Protože republikánská pravice k tomuto úpadku americké moci v zahraničí tvrdošíjně přispívala a protože zostouzela Kissingera za odstoupení od národních zájmů (Panamský průplav) a starých přátel (Tchaj-wan), začal jeho vliv jako ministra zahraničí slábnout dokonce ještě dříve, než Forda zbavily moci volby v roce 1976.

Protože se Spojené státy potýkaly v sedmdesátých letech s vážnými sociálními a ekonomickými problémy a protože se různá politická seskupení pokoušela vyrovnat se svým oslabeným mezinárodním postavením, stávala se americká zahraniční politika zřejmě nevyhnutelně mnohem zmatenější než v dobách klidu. Přesto však došlo v politice následujících několika let k „výkyvům“, které by byly pozoruhodné v jakýchkoli poměrech. Prodchnut nejchvályhodnější gladstonovskou a wilsonovskou vírou v nutnost stvořit

„spravedlivější“ světový pořádek, vstoupil Carter bodře do mezinárodního systému, ve kterém mnoho ostatních aktérů (především v „nejbolestivějších oblastech“ světa) nemělo vůbec v úmyslu řídit se v politice židovsko-křesťanskými principy. Vzhledem k nespokojenosti rozvojových zemí s ekonomickou propastí mezi bohatými a chudými státy, která se během ropné krize v roce 1973 rozšířila, byla v jeho směřování k spolupráci mezi severem a jihem obsažena jak opatrnost, tak velkodušnost. Tak zvítězil zdravý rozum při obnovení smlouvy o Panamském průplavu a také už Carter nepodezíral každé latinskoamerické reformní hnutí z marxismu. Zároveň se Carter dočkal zaslouženého uznání za „zprostředkování“ smlouvy mezi Egyptem a Izraelem v Camp Davidu z roku 1978, ačkoli nemusel být tak překvapen kritickou reakcí ostatních arabských států, které vzápětí poskytly Rusům příležitost, aby utužili své svazky s radikálnějšími státy Středního východu. Přes veškeré chvályhodné záměry však Carterova vláda ztroskotala na útesech spletitosti světa, který zřejmě jevil stále menší ochotu řídit se americkými radami, a na vlastní rozporuplné politice (jejíž častou příčinou byly hádky ve vládě).¹⁷⁹ Na celém světě byly autoritativní pravicové režimy peskovány a vystaveny tlaku kvůli porušování lidských práv, a přesto Washington pokračoval v podpoře zairského prezidenta Mobuta, marockého krále Hassana i iránského šacha – přinejmenším do šachovy demise v roce 1979, která vedla ke krizi s rukojmími a následnému neúspěšnému pokusu o jejich vysvobození.¹⁸⁰ V jiných částech světa, od Nikaraguy po Angolu, vláda shledávala, že je velice obtížné objevit demokraticko-liberální síly hodné její podpory, a přesto se neodhodlala postavit se proti marxistickým revolucionářům. Carter rovněž doufal, že udrží výdaje na obranu na nízké úrovni a byl zjevně vyveden z míry skutečností, že uvolňování napětí se Sovětským svazem nezastavilo ani ruské výdaje na zbrojení, ani jeho aktivity v rozvojových zemích. Když koncem roku 1979 vpadly ruské jednotky do Afghánistánu, pustil se Washington do rozsáhlého dozbrojování, odstoupil od smlouvy SALT II, zrušil prodej obilí Moskvě a orientoval se – především prostřednictvím Brzezinského okázalé návštěvy Číny a Afghánistánu – na politiku „rovnováhy sil“, kterou prezident o pouhé čtyři roky dříve odsoudil k zániku.¹⁸¹

Carter se svou vládou nastoupil do úřadu s řadou jednoduchých zásad pro řešení spletitostí světa. Zásady jeho nástupce v roce 1980 byly stejně prosté, ale zcela odlišné. Reaganova vláda zamýšlela

nasměrovat státní loď naprosto novým směrem. Byla nazlobená na všechny, kdo v uplynulém dvacetiletí Spojené státy „vedli špatně“, k moci se dostala díky ohromnému přesunu voličských hlasů, jenž byl silně podmíněn pokořením v Íránu, a v jejím ideologickém pohledu se svět zdál občas naprosto manichejský. Politika uvolňování napětí skončila, neboť jenom sloužila za zástěrku ruskému expanzionismu. Na pořadu dne bylo všemožné rozšiřování zbrojního programu. Lidská práva byla smetena ze stolu a přízni se těšily „autoritativní vlády“. Překvapivě se stala podezřelou dokonce „čínská karta“, neboť republikánská pravice podporovala Tchaj-wan. Jak se dalo očekávat, i mnohé z těchto prostoduchostí narazily na složitou realitu okolního světa, nemluvě o odporu Kongresu a veřejnosti, kterým se sice líbil prezidentův domácí jednoduchý patriotismus, ale na jeho politiku studené války hleděly s podezřením. Intervence v Latinské Americe, popřípadě na jakémkoli místě obklopeném džunglí, které by připomínalo Vietnam, byly vytrvale blokovány. Eskalace jaderného zbrojního závodu vyvolávala rozsáhlé potíže a tlak na obnovení rozhovorů o odzbrojení vzrůstal, zvláště pak když přívrženci vlády hovořili o tom, že jsou schopni v nukleární konfrontaci nad Sovětským svazem „zvítězit“. Autoritativní režimy v tropech se hroutily a v souvislosti s vládou Spojených států se zhusta stávaly ještě neoblíbenějšími. Evropané byli zmateni logikou, která jim zakazovala kupovat od Sovětského svazu zemní plyn, ale dovolovala americkým farmářům, aby této zemi prodávali obilí. Neschopnost Reaganovy vlády vyvinout na Středním východě tlak na Beginův Izrael protiřechla její strategii sešikovat arabský svět do protiruské fronty. V Organizaci spojených národů byly Spojené státy zřejmě ještě izolovanější než kdy jindy, v roce 1984 opustily UNESCO, což byla situace, nad kterou by Franklin Roosevelt jistě žasl. Protože Spojené státy během pěti let více než zdvojnásobily svůj rozpočet na obranu, vlastnily samozřejmě větší objem vojenské techniky než v roce 1980, ale bylo stále spornější, zda Pentagon obdržel za své peníze odpovídající protihodnotu, stejně jako bylo otázkou, zda ještě zvládal soupeření mezi jednotlivými ozbrojenými složkami.¹⁸² Invaze do Grenady, která byla vydávána za ohromný úspěch, měla v různých operačních aspektech nebezpečně blízko Gilbertově a Sullivanově frašce. A v neposlední řadě byli zvědaví dokonce i sympatizující pozorovatelé, zda je tato vláda vůbec schopna vypracovat koherentní velmocenskou strategii, když se tolik jejích členů nedokáže spolu do-

mluvit (a to ani po odchodu ministra zahraničí Haiga), když její šéf zjevně věnuje malou pozornost klíčovým problémům a když (až na řídké výjimky) pohlíží na okolní svět etnocentrickými brýlemi.¹⁸³

K mnoha těmto problémům se ještě vrátíme v poslední kapitole. Podstatné však bylo, že všechny tyto potíže *společně* jak Cartarově, tak Reaganově vládě odvrátily pozornost od významných sil utvářejících světovou politiku, a především se nevěnovaly pohybu od bipolárního k multipolárnímu světu, který už mnohem dříve vysledoval Kissinger a začal se mu přizpůsobovat. (Jak uvidíme dále, výskyt tří dalších center politické a ekonomické moci – západní Evropy, Číny a Japonska – neznamenal, že by se jich problémy supervelmocí netýkaly, ale o to zde teď nejde.) Ještě důležitější bylo, že koncentrace Spojených států na vznikající problémy v Nikaragui, Íránu, Angole, Libyi a jinde zakryla skutečnost, že zemí nejvíce zasaženou proměnami, k nimž došlo ve světové politice v průběhu sedmdesátých let, byl pravděpodobně Sovětský svaz, což si ještě než tuto pasáž uzavřeme, zaslouží kratší zkoumání.

Není pochyb o tom, že Sovětský svaz v těchto letech svoji vojenskou sílu zvětšoval. A přesto v souvislosti s celkovým vývojem, jak dovozuje profesor Ulam, to znamenalo jen tolik, že

se vládcí Sovětského svazu ocitli v situaci, kdy si museli uvědomit tentýž nepříjemný fakt jako spousta Američanů ve čtyřicátých a padesátých letech, že totiž zvětšená moc zemi neskýtá automaticky větší bezpečnost, tím méně v nukleárním věku. Téměř v každém ohledu, ekonomickém i vojenském, v absolutním i v relativním měřítku byl za Brežněva Sovětský svaz mnohem mocnější než za Stalina. Ovšem s touto značně zvětšenou silou se měnil i nový mezinárodní vývoj a rostly závazky v zahraničí, které činily sovětský stát vůči zahraničnímu nebezpečí a zmatkům světové politiky mnohem bezbrannějším, než byl, dejme tomu, v roce 1952.¹⁸⁴

Nadto se ještě v posledních letech Carterovy vlády Spojené státy pustily do dozbrojování, které pokračovalo mohutným tempem za Reaganovy vlády a hrozilo, že obnoví vojenskou převahu USA ve strategických jaderných zbraních, posílí americkou námořní nadvládu a položí větší důraz na vyspělou techniku. Rozzlobená od-

pověď Sovětů, že se je nepodaří finančně vyčerpat ani uzbrojit, nemohla zakrýt mrzutou skutečnost, že nové výdaje na zbrojení silně zatížily jejich výrazně upadající ekonomiku (viz str. 519–523), jež nebyla v tak dobrém postavení, aby si mohla závod ve vyspělé technice dovolit.¹⁸⁵ Rusko se koncem sedmdesátých let nalézalo ve svízelné pozici, neboť potřebovalo dovážet ohromná množství zahraničního *obilí*, nehledě na techniku. V jeho satelitní říši ve východní Evropě rostla všeobecná nespokojenost. Jedinou výjimku tvořily vybrané komunistické kádry. Hrozivý problém představovaly především nepokoje v Polsku, kde by však opakování invaze do Československa z roku 1968 patrně příliš nepomohlo. Na vzdáleném jihu vyvolala hrozba ztráty afghánského nárazníkového státu v důsledku cizího (pravděpodobně čínského) působení v roce 1979 státní převrat, který Rusy nejenom dostal do zapeklité vojenské situace, ale měl také katastrofální vliv na postavení Sovětského svazu v zahraničí.¹⁸⁶ Ruské akce v Československu, Polsku a Afghánistánu podstatně snížily jeho pozici jako „vzoru“ pro ostatní státy, ať už v západní Evropě nebo Africe. Rušivým jevem byl muslimský fundamentalismus na Středním východě, který hrozil (jako v Íránu), že se obrátí jak proti místním komunistům, tak proti proamerickému seskupení. A navíc přetrvávalo nelítostné čínské nepřátelství, které díky afghánským a vietnamským problémům vypadalo mnohem hrozivěji koncem sedmdesátých let než na jejich počátku.¹⁸⁷ Pokud některá z obou supervelmocí „přišla o Čínu“, pak to bylo Rusko. K završení všeho etnocentrismus a chorobná podezíravost jeho stárnoucích vládců a soustavné obstrukce domácí elity, tzv. *nomenklatury*, proti radikálním reformám zřejmě způsobovaly, že schopnost Sovětského svazu přizpůsobit se nové světové rovnováze byla dokonce ještě horší než ve Spojených státech.

To všechno by mohlo být pro Washington jistým druhem útěchy a působit jako vodítko pro uvolněnější a promyšlenější pohled na zahraničněpolitické problémy, ať už byly jakkoli neočekávané a nepříjemné. Je pravda, že v některých otázkách, například v omezení dřívější podpory Tchaj-wanu, se Reaganova vláda skutečně stala pragmatičtější a smířlivější. Přesto pro ni nebylo snadné zbavit se jazyka volební kampaně z let 1979–1980, zřejmě i proto, že nebyl pouhou rétorikou, ale fundamentalistickým pohledem na světové uspořádání a místo, které v něm bylo předurčeno Spojeným státem. I v minulosti se často stávalo, že hájení takových stanovisek

svádělo politiky k tomu, že vnímali zahraniční události v podobě, v jaké je mít chtěli, a neřešili je takové, jaké ve skutečnosti byly.

Měnicí se ekonomická rovnováha v období 1950–1980

V červenci 1971 opakoval Richard Nixon skupině vlivných novinářů v Kansas City svůj názor o existenci pěti středisek světové ekonomické moci, čímž měl na mysli západní Evropu, Japonsko a Čínu vedle Sovětského svazu a Spojených států. „To je oněch pět, které budou určovat ekonomickou budoucnost, a protože se ekonomická moc stane klíčem k ostatním druhům moci, budou určovat budoucnost světa v poslední třetině tohoto století i v ohledech ostatních.“¹⁸⁸ Přijmeme-li tuto prezidentovu poznámku o důležitosti ekonomické moci za platnou, je nutné se dobrat hlubšího smyslu změn, které se ve světové ekonomice od prvních let studené války odehrály. Ačkoli mezinárodní obchod a prosperita se (především v sedmdesátých letech) potýkaly s určitými neobvyklými zmatky, je možné vysledovat jisté základní dlouhodobé trendy, které budou v blízké budoucnosti zřejmě utvářet obrysy světové politiky.

Podobně jako tomu bylo ve všech dřívějších obdobích, jimiž se naše kniha zabývá, nárok na přesnost si nemohou činit ani srovnávací ekonomické statistiky použité na tomto místě. Růst počtu profesionálních statistiků, zaměstnávaných vládami a mezinárodními organizacemi a vývoj mnohem důmyslnějších technik od doby Mulhallova *Statistického slovníku* (Dictionary of Statistics) však přinejmenším ukazují, jak je obtížné provádět správná srovnání. Odpor „uzavřených“ společností ke zveřejňování údajů, rozdílné způsoby zjišťování národního důchodu a hrubého národního produktu v jednotlivých zemích a pohyblivý směnný kurz (zejména po roce 1971, kdy bylo rozhodnuto opustit zlatý standard a přijmout pohyblivý směnný kurz) zpochybňovaly ve vzájemném spolupůsobení správnost jakéhokoli libovolného souboru ekonomických údajů.¹⁸⁹ Na druhé straně však můžeme s přiměřenou mírou spolehlivosti použít *značného množství* statistických ukazatelů pro porovnání a posléze z nich můžeme vyvodit obecnější trendy, které se v určitém období objevují.

První a daleko nejdůležitější rys tohoto období Bairoch výstižně popisuje jako „naprosto nevídané tempo růstu světové průmyslo-

vé výroby“¹⁹⁰ v desetiletích po druhé světové válce. Mezi lety 1953 a 1975 dosahovalo toto tempo růstu v průměru celkově pozoruhodných šest procent ročně (čtyři procenta na obyvatele) a dokonce v období 1973–1980 byl průměrný roční přírůstek 2,4 procenta, což bylo podle historických standardů velice slušné. Vlastní Bairochovy propočty „produkce světového zpracovatelského průmyslu“ jsou v podstatě potvrzovány Rostowovými ukazateli „světové průmyslové výroby“¹⁹¹ a dávají tomuto závratnému růstu jistý smysl (viz tabulka 39).

Tabulka 39: Produkce světového zpracovatelského průmyslu v období 1830–1980¹⁹² (1900 = 100)

	<i>Celková výroba</i>	<i>Roční tempo růstu</i>
1830	34,1	(0,8)
1860	41,8	0,7
1880	59,4	1,8
1900	100,0	2,6
1913	172,4	4,3
1928	250,8	2,5
1938	311,4	2,2
1953	567,7	4,1
1963	950,1	5,3
1973	1730,6	6,2
1980	3041,6	2,4

Bairoch dále dovozuje, že „celkový objem světové průmyslové výroby mezi lety 1953 a 1975 odpovídal objemu výroby celého půl-druhého století, které dělilo rok 1953 od roku 1800.“¹⁹³ K této dramatické změně přispěla obnova válkou poškozených ekonomik, rozvoj nových technologií, trvalý odklon od zemědělství k průmyslu, zapřažení státních zdrojů do „plánovaných ekonomik“ a šíření industrializace do rozvojových zemí.

Po roce 1945 v protikladu k poklesu v období mezi dvěma světovými válkami rostl také okázale a dokonce ještě výrazněji objem světového obchodu, přičemž důvody byly obdobné:

Tabulka 40: Objem světového obchodu v období 1850–1971¹⁹⁴
(1913 = 100)

1850	10,1	1938	103,0
1896–1900	57,0	1948	103,0
1913	100,0	1953	142,0
1921–1925	82,0	1963	269,0
1930	113,0	1968	407,0
1931–1935	93,0	1971	520,0

Ashworth zdůrazňuje, že ještě povzbudivější bylo, když roku 1957 předčil světový obchod s průmyslovým zbožím dokonce poprvé obchod s primárními produkty, což samo o sobě bylo důsledkem skutečnosti, že nárůst celkového objemu zpracovatelského průmyslu byl v těchto desetiletích výrazně vyšší než (velice značné) navýšení zemědělských produktů a těžby nerostů (viz tabulka 41).

Tabulka 41: Zvýšení objemu světové výroby v období 1948–1968¹⁹⁵
(v procentech)

	1948–1958	1958–1968
Zemědělské výrobky	32	30
Nerosty	40	58
Průmyslové zboží	60	100

Do určité míry lze tuto rozdílnost vysvětlit značným rozšířením výroby a obchodu vyspělých průmyslových zemí (především těch, které náležely k Evropskému hospodářskému společenství). Ale jejich rostoucí poptávka po primárních produktech a počínající industrializace stále většího počtu zemí třetího světa také způsobily, že i většina ekonomik rozvojových zemí rostla v oněch desetiletích rychleji než kdykoli jindy během dvacátého století.¹⁹⁶ Bez ohledu na škody, které západní imperialismus mnoha společnostem v ostatních částech světa způsobil, dařilo se zřejmě jak vývozu, tak celkovému ekonomickému růstu těchto společností nejvíce tehdy, když průmyslové státy procházely konjunkturou. Foreman-Peck tvrdí, že méně rozvinuté země rostly rychle ve století devatenáctém, kdy

se „otevřené“ ekonomiky, jako např. britská, prudce rozvíjely – a nejkřutěji byly zasaženy ve třicátých letech dvacátého století, když upadl průmyslový svět do hospodářské krize. Během padesátých a šedesátých let se rozvojové země opět mohly těšit z rychlejšího tempa růstu, neboť se vyspělé země prudce vzrýaly, poptávka po surovinách rostla a industrializace se šířila.¹⁹⁷ Bairoch ukazuje, že poté, co rozvojové země dosáhly v roce 1953 svého vrcholu (6,5 procent), jejich podíl na objemu světové průmyslové výroby stále vzrůstá, v roce 1963 na 8,5 procent, pak na 9,9 procent (1973) a nakonec na 12,0 procent (1980).¹⁹⁸ Podle odhadů CIA se podíl méně rozvinutých zemí na „hrubém světovém produktu“ zvýšil z 11,1 procent (1960) na 12,3 procent (1970) a na 14,8 procent (1980).¹⁹⁹

Vzhledem k ohromnému množství obyvatel rozvojových zemí byl však jejich podíl na světovém produktu stále nepřiměřeně nízký – a jejich chudoba nabyla strašlivých rozměrů. V roce 1980 činil hrubý národní produkt na obyvatele v industrializovaných zemích 10 660 dolarů, ale představoval pouhých 1580 dolarů na obyvatele v zemích, jejichž příjmy patří mezi střední, jako je třeba Brazílie, a dosahoval naprosto šokujících 250 dolarů na obyvatele v nejchudších rozvojových zemích, například v Zaire.²⁰⁰ Ačkoli podíl rozvojových zemí na světovém produktu a průmyslové výrobě celkově rostl, nebyl tento zisk sdílen všemi rozvojovými zeměmi v odpovídajícím poměru. Rozdíly v bohatství některých tropických zemí byly značné dokonce i v době po odchodu kolonialistů, podobně jako tomu bylo v mnoha případech i v době před jejich příchodem. Tyto země se potýkaly s nestejnou poptávkou po svých produktech, s proměnlivou úrovní pomoci, kterou se každý ze států pokoušel zajistit pro sebe, se změnami klimatickými i politickými, s poškozováním životního prostředí a ekonomickými silami, jež se zcela vymykaly jejich kontrole. Na celá léta mohlo zemi poničit sucho. Občanské války, partyzánské aktivity nebo násilné přesídlování rolníků vedly často k poklesu zemědělské výroby a obchodu. Klesající světové ceny například burských oříšků nebo cínu mohly znamenat pro ekonomiku orientovanou na primární produkty bezmála pohromu. Kruté rány představovaly i rostoucí úrokové míry nebo vzestup hodnoty amerického dolaru. Obrovský nárůst obyvatelstva, o který se zasloužily úspěchy západní lékařské vědy při potírání chorob, zvyšoval tlak na zásoby potravin a hrozil, že zcela odčerpá veškeré zisky z celkového národního důchodu. Existovaly však také státy, které prošly „zelenou revolucí“ a v nichž díky zlep-

šeným pěstitelským technikám a novým druhům plodin prudce vzrůstala zemědělská výroba. Také ohromné zisky rozvojových zemí, jež byly šťastnými vlastníky ropy, je přesunuly v sedmdesátých letech do zcela odlišné ekonomické kategorie. Ovšem i tyto země sdružené v Organizaci vývozců ropy (OPEC) utrpěly počátkem osmdesátých let, když ceny ropy prudce poklesly, ztráty. Nejpozoruhodnější však bylo, že mezi rozvojovými státy se objevila skupina zemí, kterou Rosecrance nazývá „obchodními státy“ (Jižní Korea, Tchaj-wan, Singapur a Malajsie) a která v podnikatelském duchu a v odhodlání vyrábět průmyslové výrobky pro světový trh následuje Japonsko, západní Německo a Švýcarsko.²⁰¹

Tato nerovnoměrnost ve vývoji méně rozvinutých zemí poukazuje na druhý hlavní rys makroekonomických změn uplynulých dvou desetiletí, totiž na rozdílné tempo růstu různých zemí světa, které se týkalo jak větších industrializovaných zemí, tak zemí menších. Protože tento trend – podle svědectví předchozích století – měl nakonec na mezinárodní rovnováhu sil největší vliv, je třeba detailně zkoumat, jak v těchto desetiletích ovlivnil jednotlivé mocnosti.

Nemůže být pochyb o tom, že ekonomická transformace Japonska po roce 1945 poskytla nejokázalejší příklad vytrvalé modernizace těchto desetiletí. V jejich průběhu Japonsko vyřadilo jako obchodní i technologické konkurenty téměř všechny stávající „vyspělé“ země a poskytlo užitečný příklad ostatním asijským „obchodním státům“. Je třeba si však uvědomit, že se Japonsko už téměř před sto lety odlišovalo tím, že se stalo první asijskou zemí, která začala Západ napodobovat jak v oblasti ekonomické, tak i v oblasti vojenské a imperiální (což se mu stalo osudným). Ačkoli bylo válečným obdobím 1937–1945 těžce poškozeno a bylo odříznuto od tradičních trhů a dodavatelů, vlastnilo obnovitelnou průmyslovou infrastrukturu i nadanou, vzdělanou a sociálně soudržnou populaci, jejíž vůle ke zdokonalování teď mohla být nasměrována do mírové obchodní činnosti. Po roce 1945 bylo Japonsko po několik málo let pokořenou, okupovanou zemí, závislou na americké pomoci. V roce 1950 se ironií osudu karta obrátila, čemuž do značné míry napomohly obrovské americké zbrojní nákupy za korejské války, které vzpružily japonské vývozní společnosti. Například Toyota stála před krachem, než ji zachránila první ze zakázek ministerstva obrany Spojených států na nákladní automobily, a podobně tomu bylo i s mnoha dalšími společnostmi.²⁰²

O „japonský zázrak“ se samozřejmě nezasloužily pouze povzbu-

zující americké nákupy za korejské války a později za války vietnamské. Vždyť jen úsilí vysvětlit, jak se země sama transformovala a jak její úspěchy mohou napodobit další státy, se proměnilo samo o sobě v úspěšný miniaturní průmysl.²⁰³ Jednou z nejpodstatnějších příčin tohoto zázraku byl naprosto fanatický důraz na dosažení špičkové úrovně kontroly kvality a na přebírání (a následně vylepšování) promyšlených technik řízení a výrobních metod ze Západu. Japonsko těžilo z toho, že se zaměřilo na důkladné a kvalitní všeobecné vzdělání, a také z toho, že mělo obrovské množství inženýrů, nadšenců zaměřených na elektroniku a automobily, spoustu malých, ale čilých dílen i obří skupinu bohatých finančníků. Zemi byl vlastní sociální étos, který si vážil těžké práce, vyznával věrnost společností a vyvažoval rozdíly mezi vedením firem a dělníky směsicí kompromisů a vzájemné úcty. Ekonomika potřebovala k trvalému růstu ohromnou spoustu kapitálu a skutečně ho získala. Jednak proto, že se tato „demilitarizovaná“ země schovala pod americký vojenský deštník, a tak na obranu vydávala jen nepatrné částky, ale především díky své fiskální a daňové politice, která národ podněcovala k nezvykle vysoké míře osobních úspor, jichž pak mohlo být použito na investice. Japonsko mělo také prospěch z role, kterou hrálo jeho ministerstvo zahraničního obchodu a průmyslu (MITI) při „úzkostlivé péči o nová průmyslová odvětví a technický rozvoj, zatímco současně koordinovalo ukázněný útlum zastaralých a upadajících průmyslových odvětví“,²⁰⁴ a to vše provádělo způsobem naprosto odlišným od amerického, který byl určován principy laissez-faire.

Ať už je vysvětlení jakékoli – přičemž jiní odborníci na Japonsko by mohli třeba klást silnější důraz na kulturní a sociologické příčiny, popřípadě na nedefinovatelný „kladný faktor“ národního sebevědomí a touhy po moci u národa, jehož čas nadešel – nedá se popřít samotný rozsah japonského ekonomického úspěchu. Mezi lety 1950 až 1973 rostl jeho hrubý národní produkt v průměru o fantastických 10,5 procent ročně, a tak daleko předstihl růst hrubého národního produktu jakékoli jiné industrializované země. Dokonce ani ropná krize z období 1973–1974, která světovému rozvoji zasadila hlubokou ránu, nezabránila, aby se tempo japonského růstu v následujících letech oproti hlavním soupeřům skoro nezdvojnásobilo. Množství průmyslových výrobků, ve kterých Japonsko natrvalo získávalo prvenství, prudce narůstalo a patřily k nim ka-

mery, fotoaparáty, kuchyňské zboží, elektrotechnické výrobky, hudební nástroje, skútry a celá řada dalších. Japonské výrobky konkurovaly švýcarskému hodinářskému průmyslu, zastínily německý optický průmysl a zničily britský i americký motocyklový průmysl. Během jediného desetiletí spustily japonské loděnice na vodu více než polovinu světové tonáže. V sedmdesátých letech jejich mnohem modernější ocelárny prakticky vyřadily americký ocelářský průmysl. Transformace automobilového průmyslu probíhala ještě dramatičtěji. V období 1960 až 1984 vzrostl podíl Japonska na světové výrobě automobilů z jednoho procenta na třiadvacet, a tak se začaly jeho osobní a nákladní auta po milionech vyvážet do celého světa. Země vytrvale a neúprosně směřovala od tradičních výrobků k výrobkům vyspělé techniky např. v oboru počítačů, telekomunikací, letectví a kosmonautiky, robotiky i biotechniky. Vytrvale a neúprosně se zvyšovaly japonské obchodní zisky, a tak se země změnila jak ve finančního, tak v průmyslového giganta a její podíl na světové výrobě a trzích se prudce zvětšoval. Když v roce 1952 spojenecká okupace skončila, „byl japonský hrubý národní produkt o něco málo větší než jedna třetina francouzského nebo britského. Koncem sedmdesátých let už byl japonský hrubý národní produkt tak velký jako francouzský a britský *dohromady* a větší než polovina amerického“.²⁰⁵ Během jedné generace vzrostl jeho podíl na objemu světové průmyslové výroby a na světovém hrubém národním produktu z přibližně dvou až tří procent na přibližně deset procent – a nezastavil se. Pouze Sovětský svaz dosáhl v letech po roce 1928 obdobného tempa růstu, ale Japonsku se to podařilo méně bolestivou cestou a na daleko impozantnější a širší základně.

Ve srovnání s Japonskem musí *jakákoli* jiná velmoc vyhlížet jako ekonomický loudal. Nicméně když začala Čínská lidová republika v období po svém ustavení v roce 1949 upevňovat svoje postavení, existovalo jen málo pozorovatelů, kteří by ji nebrali vážně. To se dá částečně vysvětlit tradiční obavou ze „žlutého nebezpečí“, neboť východní spící obr se mohl samozřejmě stát důležitou silou světového dění v okamžiku, kdy by se mu podařilo jeho 800 000 000 obyvatel zmobilizovat pro národní cíle. Daleko důležitější však byla velice nápadná, neřkuli agresivní role, kterou ČLR takřka od svého vzniku vůči cizím mocnostem zastávala, i když to mohla být nervózní odpověď na obklíčení, jehož si její vůdci byli vědomi. Srážky se Spojenými státy ohledně Koreje a ostrovů Tin-men a Ma-cu, okupace Tibetu, hraniční boje s Indií, zuřivá roztržka se Sovětským

svazem a vojenské konfrontace ve sporných oblastech, krvavý střet se severním Vietnamem a celkově útočný tón čínské propagandy (především za Maa), kdy byl kritizován západní imperialismus a „ruský hegemonismus“, a povzbuzování národněosvobozeneckých hnutí celého světa ji činily ještě důležitějším, ale také mnohem nevyzpytatelnějším aktérem světového dění než tajemné a subtilní Japonsko.²⁰⁶ Už jenom proto, že v Číně žila jedna čtvrtina světové populace, musely být její politické výkyvy v jednom nebo druhém směru brány vážně.

Podle vysloveně ekonomických kritérií však byla ČLR klasickou ukázkou ekonomicky zaostalé země. Například v roce 1953 se na objemu světové průmyslové výroby podílela pouhými 2,3 procenty a její „celkový průmyslový potenciál“ se rovnal pouze jednademdesáti procentům Británie z roku 1900!²⁰⁷ Čínská populace, jež se každoročně rozrůstala o desítky milionů krků, se převážně skládala z chudých rolníků, jejichž objem výroby na obyvatele byl děsivě nízký, a co se „přidané hodnoty“ týkalo, odváděli rolníci státu pramálo. Rozklad, který způsobili vojenští diktátoři, japonská invaze a nakonec občanská válka z konce čtyřicátých let, neustal ani poté, co rolnická družstva vystřídala po roce 1949 statkáře. Přesto nebyly ekonomické vyhlídky zcela beznadějně. Čína skutečně měla základní infrastrukturu silnic a úzkokolejných železnic, patřil jí významný textilní průmysl, čínská města a přístavy byly středisky podnikatelských aktivit a ve třicátých letech dvacátého století se za japonské okupace rozvíjela zejména mandžuská oblast.²⁰⁸ Pokud chtěla Čína začít s industrializací, pak potřebovala dlouhé období stability a mohutné kapitálové investice. Obě podmínky byly vzhledem k vládě komunistické strany a přílivu ruské pomoci počátkem padesátých let do jisté míry splněny. Pětiletka z roku 1953 vědomě napodobovala stalinské priority rozvoje těžkého průmyslu a zvyšování výroby oceli, železa a těžby uhlí. V roce 1957 se průmyslová výroba zdvojnásobila.²⁰⁹ Na druhé straně však bylo množství volného kapitálu pro průmyslové investice, ať už získaného doma, nebo vypůjčeného z Ruska, pro zemi s ekonomickými požadavky, jaké měla Čína, naprosto nedostatečné, a navíc čínsko-sovětská roztržka ruskou finanční a technickou pomoc rázně zastavila. K tomu ještě rozvoj země značně zpomalilo Maovo nesmyslné rozhodnutí dosáhnout „velkého skoku“ podporou tisíců drobných oceláren a jeho horování pro „kulturní revoluci“ (která vedla k zos-touzení technických expertů, profesionálních manažerů a zkuše-

ných ekonomů). Nakonec během padesátých a šedesátých let způsobila konfrontační diplomacie Čínské lidové republiky a její vojenské srážky s téměř veškerými sousedy, že byl na ozbrojené síly vydáván zdaleka největší podíl jejích skrovných zdrojů.

Období kulturní revoluce však z ekonomického hlediska úplně špatné nebylo, neboť alespoň zdůraznilo důležitost venkovských oblastí, podněcovalo drobný průmysl, vylepšilo pěstitelské techniky a vneslo na vesnice základní lékařskou a sociální péči.²¹⁰ Přesto se však mohlo k výraznému zvýšení národního produktu dospět pouze další industrializací, zlepšením infrastruktury a dlouhodobými investicemi, čemuž napomohlo až odeznění kulturní revoluce a nárůst obchodu se Spojenými státy, Japonskem a ostatními vyspělými zeměmi. Čína začala rychle využívat svých uhelných a ropných zdrojů i zásob mnoha vzácných nerostů. V roce 1980 dosáhla čínská výroba oceli 37 000 000 tun, a tak výrazně předčila výrobu britskou nebo francouzskou, a její spotřeba energie z moderních zdrojů byla dvakrát větší než jakéhokoli důležitého evropského státu.²¹¹ Téhož roku také vzrostl na pět procent (z 3,9 v roce 1973) podíl Číny na objemu světové průmyslové výroby a přibližoval se podílu západoněmeckému.²¹² Tento nedávný mohutný nárůst se neobešel bez problémů a stranické vedení muselo slevit ze svých cílů pro „čtvrtou modernizaci“ země. Rovněž je třeba si připomenout, že jsou-li jakékoli čínské statistiky, týkající se bohatství země nebo objemu výroby uváděny v přepočtu na obyvatele, vyjde jasně najevo relativní ekonomická zaostalost země. Avšak bez ohledu na tyto nedostatky bylo po čase jasné, že se tento asijský obr dal konečně do pohybu a rozhodl se vybudovat ekonomickou základnu odpovídající velmocenské roli, kterou si určil.²¹³

Pátou oblastí ekonomické moci, kterou Nixon ve svém projevu z července 1971 uvádí, byla „západní Evropa“. Samozřejmě tím měl na mysli daleko spíš označení zeměpisné než sjednocenou a průraznou mocnost typu Číny, SSSR nebo Spojených států. Avšak ani toto označení nemuselo být zcela jednoznačné, neboť si pod ním bylo možno představit všechny země mimo oblast ovládanou Rusy (a tudíž včetně Skandinávie, Řecka a Turecka), nebo se mohlo také jednat o původní (nebo rozšířené) Evropské hospodářské společenství, které mělo přinejmenším institucionální strukturu. Také se pojmu „západní Evropa“ často užívalo jako zkratky pro skupinu bývalých silných států (Británii, Francii, Německo, Itálii), se kterými muselo například americké ministerstvo zahraničí vést kon-

zultace, než zahájilo novou politiku vůči Rusku nebo na Středním východě. Avšak ani tím se možnost sémantických zmatků nevyčerpávala, neboť po větší část tohoto období považovali Britové za „Evropu“ území, které začínalo na druhé straně kanálu La Manche. Navíc existovalo mnoho politiků usilujících o evropskou integraci (o německých nacionalistech nemluvě), kteří považovali rozdělení kontinentu po roce 1945 pouze za přechodný stav, jenž bude později nahrazen spojením zemí obou bloků do nějakého většího celku. Tak bylo používání pojmu „Evropa“ nebo dokonce „západní Evropa“ jinak než jako pouhého řečnického obratu nebo mlhavého kulturně-geografického pojmu politicky i konstitučně obtížné.²¹⁴

V rovině ekonomické se však zdálo, že celá Evropa zřejmě v těchto letech prodělávala obdobnou zkušenost. Nejvýraznějším jejím rysem byla „trvalá a vysoká úroveň ekonomického růstu“.²¹⁵ V období 1949–1950 se většina zemí dostala opět na předválečnou úroveň výroby a některé státy (samozřejmě především váleční neutrálové) byly o poznání napřed. Poté však začal objem průmyslové výroby rok od roku narůstat a stejně nebývale rostl i vývoz. Nastal také pozoruhodný stav plné zaměstnanosti a objevila se nezvykle vysoká úroveň čistého příjmu stejně jako kapitálových investic. To všechno způsobilo, že se Evropa stala nejrychleji rostoucí oblastí světa, nepočítáme-li Japonsko. „V období mezi lety 1950 a 1970 vzrostl evropský hrubý národní produkt v průměru o 5,5 procent ročně a o 4,4 procenta v přepočtu na obyvatele, což bylo lepší než odpovídající světové průměrné hodnoty, které činily pět procent, resp. tři procenta. Průmyslová výroba stoupala dokonce ještě rychleji, a sice na 7,1 procent ve srovnání se světovým průměrem, který činil 5,9 procent. Tak byla i výroba na obyvatele v roce 1970 skoro dvaapůlkrát vyšší než v roce 1950.“²¹⁶ Je pozoruhodné, že tento růst byl patrný ve všech částech kontinentu, v jeho průmyslovém jádru na severozápadě, ve středomořských zemích, ve východní Evropě a dokonce i loudavá britská ekonomika rostla v tomto období rychleji než v desetiletích předchozích. Proto nebylo žádným překvapením, že relativní místo Evropy ve světové ekonomice, které od přelomu století upadalo, začalo opět stoupat. „Během období 1950 až 1970 její podíl na světové výrobě zboží a na službách (hrubý národní produkt) vzrostl ze sedmatřiceti na jednačtyřicet procent, zatímco v průmyslové výrobě došlo k nárůstu ještě většímu, z devětatřiceti na osmačtyřicet procent.“²¹⁷ Jak v roce 1960, tak v roce 1970 vykazovaly údaje CIA (jejichž statistická hodnota

je ovšem zpochybnitelná),²¹⁸ že „Evropskému společenství“ přináležel dokonce větší podíl na hrubém světovém produktu než Spojeným státům a že byl dvakrát větší, než podíl Sovětského svazu.

Zamyslíme-li se nad příčinami evropské ekonomické obnovy, neshledáme na ní nic neobvyklého. Příliš dlouho byla značná část kontinentu vystavena invazím, zdlouhavým bojům a cizí okupaci, bombardování měst, továren, silnic a železnic, v důsledku blokády trpěla nedostatkem potravin a surovin, postihla ji mobilizace mnoha milionů mužů a pobití mnoha milionů zvířat. Dokonce ještě před zahájením bojů byl „přirozený“ ekonomický rozvoj Evropy, tj. růst, který se šířil od oblasti k oblasti a byl doprovázen poznáváním nových zdrojů energie a výroby, vznikem nových trhů a rozšiřováním moderní techniky, zničením akcemi nacionalisticky zaměřeného státu, usilujícího o moc.²¹⁹ Stále vyšší celní bariéry oddělovaly dodavatele od jejich trhů. Vládními subwencemi byly udržovány nevykonné firmy a zemědělci byli ochraňováni před cizí konkurencí. Místo na obchodní podnikání se vydávaly stále větší podíly národního důchodu na zbrojení. V této „atmosféře překážek a vynucené soběstačnosti, ekonomického nacionalismu a získávání výhod poškozováním druhých“²²⁰ nebylo možné evropský ekonomický růst zvyšovat. Po roce 1945 se však objevili nejenom „noví Evropané“, jako byli Monnet, Spaak a Hallstein, kteří byli rozhodnuti vytvořit takové ekonomické struktury, jež se vyhnou chybám minulosti, ale byly zde i nápomocné a prospěšné Spojené státy, ochotné (prostřednictvím Marshallova plánu a dalších projektů) pomoci financovat evropskou obnovu za předpokladu, že se bude postupovat ve vzájemné shodě.

A tak měli Evropané, jejichž ekonomický potenciál byl narušen a zneužit válkou a politikou, příležitost tyto nedostatky napravit. Existovalo mohutné odhodlání „k novému budování“ jak ve východní, tak v západní části kontinentu, a ochota poučit se z pošetilostí let třicátých. Státní plánování, lhostejno zda keynesovské nebo socialistické, tuto touhu po sociálním a ekonomickém zlepšení silně zdůrazňovalo a zhroucení (nebo diskreditace) starších struktur otevíralo cestu novotám. Spojené státy nejenom vypomáhaly prostřednictvím Marshallova plánu, který byl příhodně popsán jako „výstřel v klíčovém okamžiku boje“,²²¹ miliardami dolarů, ale také poskytly obranný deštník, pod který se evropské státy mohly ukrýt. (Je sice pravda, že jak Británie, tak Francie vydávaly na zbrojení v době korejské války a v období před vlastní de-

kolonizací značné částky, ale jak ony, tak všichni jejich sousedé by museli na zbrojení ze svých skrovných státních prostředků vydávat mnohem více, kdyby nebyli pod ochranou Spojených států.) Protože v Evropě ubylo obchodních bariér, mohli jednotlivci i firmy prosperovat na značně rozšířených trzích. Bylo tomu především proto, že obchod mezi rozvinutými zeměmi (v tomto případě mezi samotnými evropskými státy) byl vždycky mnohem výnosnější než obchod kdekoli jinde, protože vzájemná poptávka byla větší. Jestliže rostl „zahraniční“ obchod Evropy v těchto dekádách rychleji než cokoli jiného, bylo to především proto, že sousedé spolu obchodovali mnohem více. Během jedné generace po roce 1950 vzrostl příjem na obyvatele stejně jako během půldruhého století před tímto rokem!²²² Sociálně-ekonomické tempo této změny bylo opravdu pozoruhodné: podíl západoněmecké pracující populace zastoupené v zemědělství, lesnictví a rybolovu poklesl z 24,6 procent v roce 1950 na 7,5 procent v roce 1973 a ve Francii se v témže období snížil z 28,2 procent na 12,2 procent (a na 8,8 procent v roce 1980). Čisté příjmy s rozvojem industrializace prudce rostly, v západním Německu vylétl příjem na obyvatele z 320 dolarů v roce 1949 na 9131 dolarů v roce 1978 a v Itálii vyskočil z 638 dolarů v roce 1960 na 5142 dolarů v roce 1979. Počet automobilů na tisíc obyvatel vzrostl v západním Německu z 6,3 (1948) na 227 (1970) a ve Francii z 37 na 252.²²³ Ať se na věc podíváme z kteréhokoli úhlu a ať jsou rozdíly jednotlivých oblastí jakékoli, je skutečný růst nabíledni.

Propojení celkového ekonomického růstu s rozsáhlými výkyvy jak v tempu změn, tak v jejich účincích se stane zjevným, když se podíváme, co se s každou z bývalých velmocí událo. Na jih od Alp došlo k něčemu, co novináři nadneseně označovali jako „italský zážrak“, neboť hrubý národní produkt země rostl po roce 1948 v reálných číslech téměř třikrát rychleji než v meziválečných letech. A skutečně až do roku 1963, kdy se vzestup zpomalil, rostla italská ekonomika rychleji než ekonomika jakékoli jiné země s výjimkou Japonska a západního Německa. Avšak ani toto při ohlédnutí nazpět zřejmě nepřekvapí. V případě Itálie se totiž vždycky jednalo o nejméně rozvinutou zemi evropské „velké čtyřky“, čímž je jinými slovy řečeno, že její růstový potenciál nebyl nikdy plně využit. Jakmile se osvobodila od absurdit fašistické ekonomické politiky a mohla plně profitovat z americké pomoci, byli italští výrobci schopni využít nižších mzdových nákladů a výborné pověsti v ná-

vrhárství a překvapivě rychlým tempem prudce zvýšit vývoz, a to především do zemí Společného trhu. Elektrina z vodních zdrojů a levně dovážená ropa vynahradily nedostatečné domácí zásoby uhlí. Úžasným stimulem byla konstrukce motorů. Protože hladina místní spotřeby prudce stoupla, udržel si Fiat, tamější výrobce automobilů, po mnoho let neotřesitelné postavení na domácím trhu a ještě se postaral o exportní tažení na sever od Alp. Tradiční výrobky jako boty a luxusní oblečení byly nyní doplněny výrobky moderními. Italské ledničky vytěsnily v šedesátých letech z evropského trhu všechny ostatní. V žádném případě se však nejednalo o bezvýhradný úspěch. Propast mezi italským severem a jihem přetrvávala i nadále. Sociální podmínky jak v chudinských čtvrtích velkoměst, tak v chudších venkovských oblastech byly mnohem horší než v severní Evropě. Vládní nestabilita, rozsáhlá „černá ekonomika“ a vysoký státní schodek spolu s nadprůměrnou mírou inflace ovlivňovaly hodnotu liry a naznačovaly, že italská ekonomická obnova je velice křehká. V jakémkoli srovnání příjmu nebo industrializace v Evropě Itálie vedle svých vyspělejších sousedů neobstála příliš dobře. Když však přišlo na porovnávání tempa *růstu*, vypadaly věci mnohem lépe. Tím je jinými slovy řečeno, že ekonomický růst Itálie měl na svém počátku daleko ke startovní čáře.²²⁴

Naopak Velká Británie byla v roce 1945 notný kus cesty napřed, přinejmenším ve srovnání s většími evropskými státy. To by mohlo být i částečné vysvětlení jejího relativního ekonomického úpadku v následujících čtyřech desetiletích. Protože nebyla (podobně jako Spojené státy) válkou tak krutě poškozena, nemusela zřejmě růst tak rychle jako země, které se zotavovaly z let vojenské okupace a válečných škod. Rovněž z psychologického hlediska, jak už o tom byla řeč dříve,²²⁵ by bylo obtížné vysvětlovat britskému národu potřebu drastických reforem ekonomického systému už jenom proto, že země zůstala neporažena, byla jedním z členů „velké trojky“ z Postupimi a získala zpět celé svoje rozsáhlé impérium. Británii byla tvorba modernějších struktur naprosto cizí, neboť válka uchovala tradiční instituce, jako byly odborové svazy, státní správa a starodávné univerzity. Ačkoli se labouristická vláda pustila v období 1945–1951 s vervou do přípravy znárodnování a tvorby „státu blahobytu“, nedošlo k žádné podstatnější přestavbě ekonomické praxe a přístupů k práci. Británie stále důvěřovala svému zvláštnímu postavení ve světě a nadále spoléhala na bohaté koloniální trhy. Marně usilovala zachovat starou paritu libry, vydržovala

značné posádky v zámoří (což pouštělo silně žilou měně), odmítala se podílet na počátečním úsilí o sjednocení Evropy a vydávala na obranu mnohem více než jakýkoli jiný členský stát NATO s výjimkou Spojených států.

Křehkost britského mezinárodního a ekonomického postavení se na počátku poválečného období zčásti skryla za ještě větší slabost států ostatních, za moudré vyklizení Indie a Palestiny, krátkodobý vzestup vývozu i za udržování impéria na Středním východě a v Africe.²²⁶ O to větším šokem bylo pokoření v oblasti Suez v roce 1956, neboť odhalilo nejenom slabost libry, ale také zřejmý fakt, že Británie není schopna v rozvojových zemích operovat vojensky bez americké podpory. Nicméně lze tvrdit, že podstata britského úpadku zůstávala i *nadále* skryta. V oblasti vojenské spočívala totiž v tom, že se Británie po roce 1957 uchýlila k politice nukleárního zastrašování, jež bylo mnohem levnější než ohromné konvenční síly, které až dosud byly atributem trvalého velmocenského statutu, a v oblasti ekonomické maskovala úpadek skutečnost, že se i Británie podílela na celkové konjunktuře let padesátých a šedesátých. Přestože britské tempo růstu patřilo v Evropě zřejmě k nejnižším, bylo vyšší než v obdobích rozmachu v minulých desetiletích, a tak Macmillan mohl britským voličům tvrdit: „Nikdy jste se ještě neměli tak dobře!“ Pokud by se blahobyť poměřoval toliko čistým příjmem nebo počtem praček a automobilů, bylo by takové tvrzení historicky správné.

Avšak vzhledem k mnohem rychlejšímu vývoji v ostatních částech Evropy se zdálo, že je země postižena tím, co Němci neomalene nazvali „anglickou nemocí“, čímž mínili směsici bojovných odborových svazů, bídného vedení firem, kolísavé vládní politiky a zažitého negativního přístupu k fyzické práci a podnikání. Nový blahobyť byl provázen mohutnou vlnou dovezených, kvalitnějších evropských výrobků a levnějšího asijského zboží, která vzápětí vyvolala platební nerovnováhu, krizi libry a devalvaci, což zase vedlo k růstu inflace a k vyšším mzdovým požadavkům. Britské vlády se uchýlovaly k cenové kontrole, legislativě zabývající se zvyšováním mezd a fiskální deflací jako k nástrojům, které měly zabrzdit inflaci a vytvořit zdravé prostředí pro trvalý růst. Zřídka však pomohly dlouhodoběji. Britský automobilový průmysl byl trvale ohrožován zahraniční konkurencí, kdysi kvetoucí lodní průmysl se stával čím dál závislejší pouze na objednávkách admirality, výrobci elektrotechnického zboží a motocyklů shledávali, že už přestávají být konkurenceschopní. Ně-

kteře společnosti (např. ICI) byly v tomto trendu pozoruhodnými výjimkami, dobrou pověst si uchovaly rovněž finanční služby londýnského City a také maloobchod zůstal silný. Slábnutí britské *průmyslové* základny však bylo nemilosrdné. Připojení k Evropskému hospodářskému společenství v roce 1971 zázračný všelék nepřineslo, neboť britský trh vystavilo ještě větší konkurenci výrobků a navíc Británii připoutalo k nákladné cenové politice EHS v oblasti zemědělství. Ani ropa ze Severního moře nebyla zdaleka požehnáním, neboť zemi sice přinášela ohromné zisky v cizí měně, ale tím byla zase vyhnána hodnota libry tak vysoko, že poškodila vývoz britského průmyslového zboží.²²⁷

Ekonomické statistiky ukazují rozsah toho, co Bairoch nazval „akcelerace průmyslového úpadku Velké Británie“.²²⁸ Její podíl na objemu světové průmyslové výroby se smrskl z 8,6 procent v roce 1953 na čtyři procenta v roce 1980. Rovněž se prudce snížil britský podíl na světovém obchodu, z 19,8 procent (1955) na 8,7 procent (1976). Britský hrubý národní produkt, který byl v roce 1945 třetí největší na světě, byl předstížen hrubým produktem západoněmeckým, posléze japonským a nakonec francouzským. Britský čistý příjem na obyvatele byl neustále překračován spoustou menších, ale bohatších evropských zemí, a tak se koncem sedmdesátých let blížil spíše k čistému příjmu na obyvatele států středomořských, než příjmu západního Německa, Francie nebo zemí Beneluxu.²²⁹ Je však třeba předeslat, že značná část tohoto poklesu britských podílů (lhostejno zda na světovém obchodu nebo na světovém hrubém produktu) byla způsobena faktem, že mimořádné technické a historické podmínky umožnily Británii, aby v předchozích desetiletích získala nesrovnatelně větší podíl na světovém bohatství a obchodu. Teď však ony mimořádné podmínky pominuly, ostatní země byly schopny využít svého potenciálu pro industrializaci, a bylo tudíž přirozené, že britské relativní postavení začalo upadat. Lze se však ptát, zda bylo nutné, aby země klesla tak hluboko a upadala takovým tempem, a rovněž lze těžko určit, zda bude vzhledem ke svým evropským sousedům upadat i nadále. Počátkem osmdesátých let se zdálo, že se podařilo tento úpadek stabilizovat, přičemž si Británie udržela šesté místo mezi největšími světovými ekonomikami a velice významné ozbrojené síly. Na rozdíl od doby Lloyda George a dokonce ještě od roku 1945 za Clementa Attleeho však Británie byla nyní obyčejnou, prostředně silnou mocností, zdaleka už ne velmocí.

Zatímco britská ekonomika ztrácela na síle v relativním úpadku, ekonomika západoněmecká zažívala *wirtschaftswunder* neboli „ekonomický zázrak“. A opět je třeba zdůraznit, jak „přirozený“ (v relativním měřítku) tento vývoj byl. Dokonce ve své okleštěné podobě měla Spolková republika nejvyspělejší infrastrukturu v Evropě, vlastnila významné domácí zdroje (od uhlí po továrny na výrobu obráběcích strojů) a její vysoce vzdělaná populace, oplývající patrně především manažery, inženýry a vědci, byla ještě posilována emigrací talentovaných lidí z Východu. V uplynulých nejméně padesáti letech byla německá ekonomická síla podlamována požadavky válečné mašinerie. Nyní se však mohla národní energie (podobně jako tomu bylo v Japonsku) zaměřit pouze na obchodní úspěch a jediný problém tkvěl v rozsahu poválečné obnovy. Obří německé podniky, které se velice snadno přizpůsobily druhé říši, výmarské republice a posléze i období nacistické vlády, nyní pružně zareagovaly na okolnosti nové a opět se, v souladu s předpoklady amerického vedení, postavily na nohy.²³⁰ Velké banky byly znovu schopny hrát významnou roli při řízení průmyslu. Průmysl chemický i elektrotechnický se brzy stal nejsilnějším v Evropě. Mimořádně úspěšné automobilové společnosti jako Volkswagen a Mercedes měly nevyhnutelně dalekosáhlý vliv na stovky malých dodavatelských firem. Protože export procházel konjunkturou a Německo se dostalo ve světovém vývozním obchodu na druhé místo hned za Spojené státy, rostl také počet firem a místních společenství, které potřebovaly zaměstnávat „gastarbeitery“, aby pokryly rostoucí poptávku po nekvalifikované práci. A tak se potřetí během jednoho století stala německá ekonomika motorem evropského ekonomického růstu.²³¹

Ze statistického hlediska připomíná tento vývoj ničím nezkalený úspěch. Dokonce v období mezi lety 1948 až 1952 vzrostla německá průmyslová výroba o deset procent a reálný hrubý národní produkt o sedmašedesát procent.²³² Protože mělo Německo nejvyšší úroveň hrubých investic v Evropě, těžily z nesmírně snadného přístupu ke kapitálu nemálo i jeho firmy. Výroba oceli, která v roce 1946 prakticky neexistovala, se brzy stala v Evropě největší (více než 34 000 000 tun v roce 1960) a obdobně tomu bylo i s většinou ostatních průmyslových odvětví. Rok co rok se země těšila největšímu nárůstu hrubého národního produktu. Německý hrubý národní produkt, který činil v roce 1952 pouhých 32 miliard, se o deset let později stal největším v Evropě (s 89 miliardami) a koncem

sedmdesátých let obnášel přes 600 miliard dolarů. Čistý příjem na obyvatele představoval v roce 1960 skrovných 1186 dolarů (zatímco ve Spojených státech to bylo 2491 dolarů), ale vzrostl na impozantních 10 837 dolarů v roce 1979, a tak předčil americký průměr 9595 dolarů.²³³ Rovněž obchodní bilance vykazovala rok co rok přebytek, takže kurz německé marky rostl a marka se skutečně stávala jakousi rezervní měnou. Ačkoli se západní Německo samozřejmě obávalo konkurence ještě výkonnějšího Japonska, bylo bezesporu mezi velkými „obchodními státy“ druhým nejúspěšnějším. Tento úspěch byl o to úžasnější, uvážíme-li, že země byla připravena o čtyřicet procent území a o více než pětatřicet procent populace. Paradoxně i Německá demokratická republika brzy ukázala, že je navzdory úniku milionů talentovaných pracovních sil na Západ v přepočtu na obyvatele ze všech východoevropských zemí (včetně Sovětského svazu) nejvýkonnější a nejprůmyslovnější. Kdyby bylo možné se navrátit do hranic z roku 1937, bylo by sjednocené Německo opět daleko předstihlo jakéhokoli ekonomického soupeře v Evropě a ocitlo by se zřejmě těsně za mnohem větším Sovětským svazem.

Protože však bylo Německo poraženo a rozděleno a protože jeho mezinárodní statut (a statut Berlína) byl i nadále určován „smluvními mocnostmi“, nemohla se jeho síla ekonomická promítnout do moci politické. Protože Spolková republika pocítovala přirozenou zodpovědnost za Němce na východě, vnímala velice citlivě každé oteplení nebo ochlazení vztahů mezi NATO a Varšavským paktem. Měla největší obchod s východní Evropou a Sovětským svazem, nicméně bylo zřejmé, že kdyby mělo dojít k nové válce, byla by frontovou linií. Sovětské a (pouze nepatrně slabší) francouzské znepokojení z jakéhokoli oživení „německého militarismu“ mělo za následek, že se Spolková republika nemohla nikdy stát jadernou mocností. Protože se cítila provinile vůči svým polským a českým sousedům, byla zranitelná ze strany Ruska a silně závislá na Spojených státech, přivítala s povděkem zvláštní francouzsko-německé spojení, se kterým přišel de Gaulle, ale sotva kdy byla schopna využít své ekonomické síly k ovládnutí mnohem průraznější francouzské politiky. Západní Němci, kteří se pustili do důkladné intelektuální konfrontace s vlastní minulostí, byli velice rádi, že jsou považováni v mezinárodních záležitostech za sehrané mužstvo, *nikoli* za rozhodné vůdce.²³⁴

To bylo ve výrazném protikladu k úloze Francie v poválečném

světě, nebo přesněji řečeno ve světě po roce 1958, kdy de Gaulle převzal řízení státu. Jak jsme už uvedli dříve (str. 485–486), ekonomický pokrok, o který usilovali po roce 1945 lidé kolem Monnetta, byl poznamenán koloniálními válkami, nestabilitou politických stran a slabostí franku. A přesto i v době bojů v Indočíně a Alžírsku rostla francouzská ekonomika rychle. Poprvé po mnoha desetiletích začalo přibývat obyvatelstva, a tak i narůstala domácí poptávka. Francie byla bohatá, rozmanitá, ale napůl rozvinutá země, jejíž ekonomika od počátku třicátých let stagnovala. Ekonomický růst umožnil až příchod míru, příliv americké pomoci, znárodněné služby a stimul zvětšujícího se trhu. Nadto měla Francie (podobně jako Itálie), kde převažovala malá města a ekonomika orientovaná silně na zemědělský sektor, relativně nízkou úroveň industrializace na osobu. Vzhledem k těmto okolnostem byl její růst zcela mimořádný. Z ukazatele 95 v roce 1953 se vyhoupla na číslo 167 v roce 1963 a na 259 v roce 1973 (přičemž ukazatel Spojeného království v roce 1900 = 100).²³⁵ Roční tempo růstu dosahovalo v padesátých letech průměru 4,6 procent a zásluhou členství Francie v EHS vylétlo v šedesátých letech na 5,8 procent. Zvláštní úmluvy v EHS nejenom ochraňovaly francouzské zemědělství před světovými tržními cenami, ale rovněž mu rozšířily v rámci Evropy trh. Celkový ekonomický růst Západu pomohl exportu tradičního francouzského zboží s vysokou přidanou hodnotou (látky, oděvy, boty, víno, šperky), který teď ještě doplnily letadla a automobily. V období mezi lety 1949 až 1969 vzrostla výroba automobilů desetkrát, hliníku šestkrát, traktorů a cementu čtyřikrát a železa a oceli dvaapůlkrát.²³⁶ I když nebyla Francie plně industrializovaná, relativně bohatá byla vždycky, a v sedmdesátých letech byla dokonce velice bohatá a také působila mnohem modernějším dojmem.

Přesto nebyl ekonomický růst Francie nikdy založen tak široce jako růst souseda za Rýnem, a tak naděje prezidenta Pompidoua, že jeho země brzy předstihne západní Německo, měly k realitě daleko. Až na několik významných výjimek v elektrotechnickém, automobilovém a leteckém průmyslu byla většina francouzských podniků malá a trpěla nedostatkem kapitálu. Také ceny jejich výrobků byly ve srovnání s německými cenami příliš vysoké. Navzdory „racionalizaci“ zemědělství přežívalo mnoho drobných hospodářství, která byla v podstatě závislá na subvenční politice EHS. Přesto však tlaky na zemědělskou Francii spolu se sociální zátěží způsobenou modernizací průmyslu (zavírání starých oceláren apod.)

vyvolaly vlnu nesouhlasu dělnictva, přičemž nejvýznamnější byly nepokoje v roce 1968. Francie, jejíž zásoby vlastních pohonných hmot byly nedostatečné, se stávala silně závislou na dovážené ropě a její platební rovnováha byla (navzdory ambicióznímu jadernému programu) silně rozkolísána světovými cenami ropy. Obchodní schodek se západním Německem stále narůstal a vyvolal nezbytnou regulérní (i když komplikovanou) devaluaci franku vůči německé marce, což byl pravděpodobně spolehlivější ukazatel skutečného francouzského ekonomického postavení než prudké výkyvy ve směnném kurzu mezi dolarem a frankem. Dokonce i v obdobích trvalého ekonomického růstu se k francouzské ekonomice přistupovalo s jistou opatrností, která v případě otřesu vyhnala za švýcarskou hranici spoustu rozšafných měšťanů s rodinnými úsporami.

Přesto však měla Francie na světové dění vliv mnohem větší, než se dalo očekávat od země s pouhými čtyřmi procenty podílu na hrubém světovém produktu, což neplatilo pouze o období, kdy byl prezidentem de Gaulle. To bylo zřejmě důsledkem samotné národně-kulturní průbojnosti²³⁷ a shodovalo se to s dobou, kdy anglo-americký vliv slábl, ruská přitažlivost povážlivě ochabovala a Německo se chovalo uctivě. Pokud by západní Evropa opravdu *potřebovala* vůdce a mluvčího, pak přicházela do úvahy Francie mnohem spíše než izolacionistická Británie nebo ujařmené Německo. Jednotlivé francouzské vlády také rychle rozpoznaly, že skrovná reálná síla jejich země by mohla vzrůst, pokud by se jim podařilo přesvědčit EHS, aby přijalo určitou zvláštní linii (týkající se zemědělských cel, vyspělé techniky, zámořské pomoci, spolupráce v OSN, politiky vůči arabsko-izraelskému konfliktu a podobně), která by účinně využila tohoto seskupení, jež se stalo největším světovým obchodním blokem, k prosazování francouzských cílů. Nic z toho ovšem Francii neodradilo od čistě jednostranných akcí, pokud se zdálo, že se k nim naskytla příležitost.

Jakkoli všechny čtyři velké evropské státy v těchto desetiletích bohatly a zvyšovaly výrobu, a s nimi i jejich menší sousedé, trvalé štěstí zaručeno neměly. Počáteční naděje vkládané do čím dál těsnější politické a ústavní integrace narážely na neochabující nacionalistické citění jednotlivých zemí, což se projevilo nejdříve u de Gaullovy Francie a později i u oněch států, které vstoupily do EHS teprve později a mnohem opatrněji (Británie, Dánsko, Řecko). Ekonomické spory, které se točily především kolem peněz na subvencování zemědělství, často dění v Bruselu i Štrasburku paralyzo-

valy. Protože členem Evropského hospodářského společenství bylo i neutrální Irsko, nebylo možno v rámci EHS vytvářet společnou obrannou politiku, která musela být ponechána Severoatlantické alianci (z jejíž velitelských struktur teď Francouzi vystoupili). V sedmdesátých letech Evropu zřejmě mimořádně těžce zkušil ropný cenový šok a zchladil její dřívější optimismus. Navzdory silnému znepokojení a dalekosáhlým plánům v Bruselu bylo pro EHS zřejmě obtížné sledovat program rozvoje vyspělé technologie, a tak čelit japonské a americké konkurenci. Nehledě na spoustu takových problémů však samotná ekonomická síla Evropského hospodářského společenství způsobila, že se teď mezinárodní terén výrazně lišil od situace v roce 1945 nebo v roce 1948. EHS bylo daleko největším dovozcem a vývozcem zboží na světě (byť značnou část tvořil vnitroeuropský obchod) a v roce 1983 mělo zdaleka největší rezervy cizí měny a zlata, vyrábělo více automobilů (čtyřiatřicet procent) než Japonsko (čtyřicet procent) nebo Spojené státy (třicet procent) a také více cementu než kdokoli jiný na světě. Ve výrobě surové oceli zaujímalo druhé místo hned za Sovětským svazem.²³⁸ S celkovou populací, která v roce 1983 výrazně převyšovala populaci Spojených států a téměř se rovnala ruské – obě čítaly přibližně 272 000 000 obyvatel – vytvářelo deset členských zemí EHS podstatně větší hrubý národní produkt a mělo podstatně větší podíl na objemu světové průmyslové výroby než Sovětský svaz, ba celý blok RVHP. Evropské společenství bylo sice dosud nevyzrálé politicky a vojensky, ale hrálo v této době ve světové ekonomice mnohem významnější roli než v roce 1956.

O Sovětském svazu a jeho vývoji od padesátých do osmdesátých let lze říci téměř pravý opak. Jak jsme již dříve uvedli (str. 466–473), hovoříme o desetiletích, ve kterých Sověti nejenom vybudovali silnou armádu, ale také dosáhli nukleárně-strategické parity se Spojenými státy, postavili zámořskou flotilu a rozšířili svůj vliv do různých světových oblastí. Avšak vytrvalé ruské úsilí vyrovnat se na světové scéně Američanům nebylo provázeno úspěchy v ekonomické oblasti. Je ironií (vzhledem k Marxovu důrazu na důležitost výrobní základny pro předurčování událostí), že země, která se prohlašovala za první komunistický stát světa, trpěla zřejmě s postupem času stále většími ekonomickými problémy.

To však nikterak nepopírá naprosto mimořádný ekonomický pokrok, kterého Sovětský svaz a s ním i celý jeho blok od Stalinových posledních let dosáhl. V mnoha ohledech se tato oblast během oněch

pár desetiletí proměnila dokonce ještě více než západní Evropa, ačkoli tomu asi bylo především proto, že na jejich počátku byla daleko chudší a mnohem méně „rozvinutá“. V každém případě však byly podle přibližných statistických údajů úspěchy zcela mimořádné. Výroba oceli, která v Rusku v roce 1945 představovala jen 12 300 000 tun, vyskočila v roce 1960 na 65 300 000 tun a na 148 000 000 tun v roce 1980 (a tak se SSSR stal jejím největším světovým výrobcem). Výroba elektřiny ve stejném období vzrostla ze 43 200 000 kilowatthodin na 292 000 000 a nakonec na 1,294 miliard kilowatthodin, výroba automobilů vylétla ze 74 000 na 524 000 a na 2 200 000 kusů. V tomto výčtu úspěchů ve výrobě by bylo možno pokračovat takřka do nekonečna.²³⁹ Celkový objem průmyslové výroby, který v padesátých letech rostl v průměru o deset procent ročně, se zvýšil z nominální hodnoty 100 v roce 1953 na 421 v roce 1964,²⁴⁰ což byl výkon naprosto mimořádný, stejně jako byly zřejmými projevy ruské zdatnosti *Sputnik*, kosmický výzkum a vojenská technika. V době Chruščovova pádu měla země mnohem výkonnější a ukotvenější ekonomiku než za Stalina a tento absolutní úspěch stále narůstal.

Existovaly však dva vážné nedostatky, které počínaly tyto úspěchy zastiňovat. Prvním byl trvalý a dlouhodobý *pokles* tempa růstu, neboť růst objemu průmyslové výroby počínaje rokem 1959 každoročně klesal z původně dvouciferných hodnot na hodnoty stále nižší a nižší, takže koncem sedmdesátých let dosahoval tří až čtyř procent ročně a ve svém poklesu se nezastavil. Při ohlédnutí nazpět zjistíme, že se jednalo o vývoj zcela přirozený, neboť vyšlo najevo, že počáteční impozantní každoroční navýšení bylo způsobeno především mohutným přílivem pracovních sil a kapitálu. Jakmile začal být dostupný lidský potenciál plně využíván (a domáhaly se ho rovněž ozbrojené síly a zemědělství), nemohlo tempo růstu než klesat. Kapitálové investice byly převážně směřovány do těžkého průmyslu a výroby související s vojenským sektorem, které také kladly důraz spíše na růst kvantitativní než kvalitativní, a tak zůstávala spousta dalších ekonomických odvětví bez dostatečného kapitálu. Životní úroveň průměrného Rusa za Chruščova a jeho nástupců se sice zlepšila, nicméně spotřebitelská poptávka nemohla (jako na Západě) podněcovat růst ekonomiky, ve které byla osobní spotřeba záměrně držena nízko, aby se tak zajistily národní zdroje pro těžký průmysl a vojenskou sféru. A dále zřejmě přežívaly vleklé strukturální nedostatky, stejně jako nepřítel klimatu,

které zavinily, že čistý objem výroby sovětského zemědělství rostl v padesátých letech každoročně o 4,8 procenta, ale o pouhá tři procenta v letech šedesátých a jenom o 1,8 procent v letech sedmdesátých, a to přes veškerou péči a kapitálovou štedrost sklíčených sovětských plánovačů a jejich ministrů.²⁴¹ Když uvážíme velikost zemědělského sektoru a skutečnost, že sovětská populace vzrostla ve třech desetiletích po roce 1950 o 84 000 000, pak bylo celkové navýšení hrubého národního produktu na obyvatele výrazně nižší než nárůst *průmyslové výroby*, a tudíž se jednalo o úspěch poněkud pochybný.

Druhý vážný nedostatek, jenž se ostatně dal předvídat, se týkal relativního ekonomického postavení Sovětského svazu. Během padesátých a na počátku šedesátých let, kdy se jeho podíl jak na světové průmyslové výrobě, tak na světovém obchodě zvyšoval, působil Chruščovův výrok, že marxistický výrobní způsob je kapitalistickému nadřazený a jednoho dne „kapitalismus pohrbí“, v určitém ohledu věrohodně. Pozdější ekonomický vývoj už však v Kremlu takový optimismus nevyvolával. Evropské společenství, v čele se svým průmyslovým poloobrem západním Německem, se stávalo mnohem bohatším a daleko výkonnějším než Sovětský svaz. Malý ostrovní stát Japonsko rostl tak rychle, že bylo jen otázkou času, kdy předstihne celkový ruský hrubý národní produkt. A Spojené státy, navzdory relativnímu průmyslovému poklesu, stále vedly v celkovém objemu výroby a nabytém bohatství. Životní úroveň průměrného Rusa a jeho východoevropských souvěrců se nepřehoupla přes propast, dělicí je od životní úrovně západní Evropy, ke které tyto národy s marxistickou ekonomikou se závistí vzhlížely. Vyspělejší technika a počítače, robotika i telekomunikace byly oblastmi, kde SSSR a jeho satelity nemohly soupeřit. A zemědělství zůstávalo ve své výkonnosti slabé jako vždy. V roce 1980 vyráběl americký zemědělský dělník tolik potravin, že jimi nasýtil pětadesát lidí, zatímco jeho ruský protějšek uživil osob pouze osm.²⁴² To Rusům působilo značné problémy, neboť byli nuceni dovážet stále větší a větší množství potravin.

Mnoho ruských satelitů se po vysokém tempu růstu v padesátých letech a na počátku let šedesátých potýkalo se stejnými ekonomickými problémy jako Sovětský svaz. Obdobně však také začínaly na úrovni, která byla se západní sotva srovnatelná a stejně tak se zaměřily na centrální plánování, těžký průmysl a kolektivizaci zemědělství.²⁴³ Mezi východoevropskými státy se sice obje-

vily (a stále se ještě objevují) významné rozdíly v bohatství a růstu, ale obecně lze jejich vývoj charakterizovat jako počáteční rozmach následovaný pomalým úpadkem, který postavil komunistické plánovače před obtížné rozhodování. V případě Ruska bylo možno získávat další zemědělskou půdu kultivací, byť toto řešení naráželo na drsné zimní podmínky na severu a pouště na jihu (a mnohým připomínalo, jak Chruščovovo sebevědomé využívání „panenské půdy“ krajinu brzy obrátilo v prach a písek).²⁴⁴ Podobně hrozilo, že bezstarostné plýtvání surovinami vyvolá jejich zoufalý nedostatek (např. zásob ropy),²⁴⁵ přičemž jakmile se těžba rozšířila do oblastí věčně zmrzlé půdy, náklady prudce vzrůstaly. Do průmyslu a nové techniky bylo možno investovat více kapitálu jenom za cenu, že budou omezeny výdaje buď na obranu, které navzdory všem změnám v politickém vedení zůstávaly sovětskou prioritou číslo jedna, nebo na spotřební zboží, což bylo považováno v době, kdy větší informovanost o Západu přispěla k zvýraznění jeho relativního blahobytu, za opatření značně nepopulární (především ve východní Evropě). A konečně mohlo Rusko a komunistické režimy s ním spřízněné zvažovat celou řadu reforem, zaměřených nejenom na nemilosrdné vykořevení korupce a důkladnou reorganizaci byrokracie, ale také na systém samotný. Poskytnout prostor osobní iniciativě, zavést realističtější cenové mechanismy, povolit rozšiřování soukromého zemědělství, podporovat otevřené diskuse a povzbuzovat zájem o zacházení s vyspělejší technikou apod. Jinými slovy přistoupit na „plíživý kapitalismus“ tak, jak ho obratně provozovali Maďaři v sedmdesátých letech. Problém této strategie, jak ukázala československá zkušenost z roku 1968, spočíval v tom, že „liberalizační“ opatření zpochybňovala samotný *dirigistický* komunistický režim, a proto byla za podezřívavé brežněvovské éry přijímána stranickými ideology a vojáky s nelibostí.²⁴⁶ Tak bylo možno relativní ekonomický úpadek odvracet jen velice opatrně, což zase prakticky vylučovalo výrazný úspěch.

Jedinou útěchou kremelských politiků bylo asi to, že zřejmě i jejich úhlavní nepřítel Spojené státy se od šedesátých let potýkal s ekonomickými problémy a že se rychle zmenšoval jejich *relativní* podíl na světovém bohatství, výrobě a obchodu, který měly v roce 1945. Pro porozumění relativnímu úpadku Spojených států je ovšem nejdůležitější zmínka o tomto letopočtu. Jak již bylo řečeno, jejich skvělé ekonomické postavení v tomto historickém okamžiku bylo nebývalé a nepřírozené. Spojené státy se ocitly na svě-

tové špici částečně díky svému úžasnému výrobnímu tempu, ale také v důsledku dočasné slabosti ostatních zemí. Tato situace se však začala měnit v jejich neprospěch, jakmile Evropa a Japonsko dosáhly znovu své předválečné úrovně průmyslové výroby, a s celkovým rozmachem světové průmyslové výroby (která v období 1953 až 1973 vzrostla více než trojnásobně) se měnila i nadále. Po celém světě se zakládaly nové továrny a průmyslové závody, a tak nebylo možné, aby Spojené státy udržely svůj padesátiprocentní podíl na objemu světové výroby z roku 1945. Podle Bairochových výpočtů klesl v roce 1953 americký podíl na 44,7 procent, v roce 1980 na 31,5 procent a klesá stále dál.²⁴⁷ Ze stejného důvodu vykazují ekonomické ukazatele CIA pokles amerického podílu na hrubém světovém produktu z 25,9 procent v roce 1960 na 21,5 procent v roce 1980 (ačkoli krátkodobý vzestup dolaru na peněžních trzích by mohl znamenat, že se tento podíl v příštích několika letech zvýší).²⁴⁸ Potíž nebyla v tom, že by Američané vyráběli podstatně méně (vyjma v těch odvětvích, která upadala na Západě všeobecně), ale že ostatní vyráběli mnohem více. Výroba automobilů je zřejmě nejnázornějším příkladem dvou trendů, které se na tomto vývoji podepsaly nejvýrazněji. V roce 1960 Spojené státy vyrobily 6 650 000 automobilů, což bylo úžasných dvaapadesát procent světové výroby představující 12 800 000 vozů. V roce 1980 se však na světové výrobě automobilů podílely pouhými třiadvaceti procenty, ale protože ta se zvýšila na 30 000 000 kusů, zvýšila se i celková americká produkce na 6 900 000 kusů.

Navzdory této napůl konejšivé myšlence (obdobně se utěšovali i Britové o sedmdesát let dříve, když jejich podíl na světové produkci začal klesat), měl tento trend i aspekty nepříznivé. Správně položenou otázkou nebylo, zda musely Spojené státy relativně upadat, ale zda musely upadat *tak rychle*. Neboť faktem bylo, že dokonce již v době rozkvětu „*pax americana*“ byla konkurenční schopnost Spojených států podemílána znepokojivě nízkým průměrným ročním tempem růstu výroby na obyvatele, a to především ve srovnání s předchozími dekády (viz tabulka 42).

A opět je možno dokazovat, že se jednalo o historicky „přirozený“ vývoj. Jak Michael Balfour poznamenává, zvyšovaly Spojené státy v desetiletích před rokem 1950 svoji výrobu rychleji než kdokoli jiný proto, že byly největšími novátory na poli standardizace a hromadné výroby. Výsledkem bylo, že „pokročily ze všech zemí nejvíce v uspokojování lidských potřeb a pracovaly s vysokým stupněm

Tabulka 42: Průměrné roční tempo růstu výroby v přepočtu na obyvatele v období 1948–1962²⁴⁹

	(1913–1950)	1948–1962
Spojené státy	(1,7)	1,6
Spojené království	(1,3)	2,4
Belgie	(0,7)	2,2
Francie	(0,7)	3,4
Německo/SRN	(0,4)	6,8
Itálie	(0,6)	5,6

efektivitu (z hlediska hodinové produkce na osobu), takže možnost zvyšovat výrobu pomocí lepších metod nebo lepších strojů byla ve srovnání se zbytkem světa menší²⁵⁰. Této nezpochybnitelné skutečnosti určitě nepomohly ani další trvalé trendy, které se v ekonomice Spojených států objevily. Fiskální a daňová politika podporovala zvýšenou spotřebu, ale vedla k nízké míře osobních úspor. Investice do vědy a výzkumu (s výjimkou investic do oborů souvisejících s armádou) ve srovnání s ostatními zeměmi pomalu klesaly a samotné výdaje na obranu jako podíl národního produktu byly vyšší než v kterékoli jiné zemi západního bloku. A navíc se rostoucí podíl americké populace přesunoval z průmyslu do služeb, tedy do oblasti s nízkou produktivitou.²⁵¹

Mnohé z toho zůstalo během padesátých a šedesátých let zastíněno oslnivým rozvojem vyspělé americké techniky (především v oblasti letectví), značným blahobytem, který podnítil spotřebitelskou poptávku po okázalých autech a barevných televizorech, a také zjevným odlivem dolarů ze Spojených států do chudších oblastí světa v podobě zahraniční pomoci, vojenských půjček nebo investic bank a podniků. V této souvislosti stojí za povšimnutí nebývalý poplach v polovině šedesátých let, nazvaný Servan-Schreiberem *le défi américain*, který způsobil obrovský příliv amerických investic do Evropy (a vlastně kamkoli) a který cílové země domněle proměňoval v ekonomické satelity. Jeho součástí byla úcta či nenávisť, se kterými bylo pohlíženo na nadnárodní kolosy, jako byly Exxon a General Motors, a také zjevný respekt, jenž vyvolávaly promyšlené techniky řízení, vycházející z americké obchodní školy.²⁵² Z jisté ekonomické perspektivy byl tento přesun investic a výroby ze Spojených států skutečně ukazatelem ekonomické síly a vyspělosti. Využíval nižší výrobní náklady na pracovní sílu a zajišťoval větší pří-

stup na zámořské trhy. Časem však toto plynutí kapitálu tak zesílilo, že začalo zastiňovat zisk, který Američané exportem výrobků, potravin a „neviditelných“ služeb vydělávali. Tento rostoucí platební schodek sice na konci padesátých let odčerpával část zlatých rezerv ze Spojených států, ale většina cizích vlád se spokojila s větší zásobou dolarů (jež se staly hlavní rezervní měnou), než aby požadovala platby ve zlatě.

Během šedesátých let se však tato idyla vytratila. Jak Kennedy, tak (ještě více) Johnson byli ochotni zvyšovat vojenské výdaje v zámoří, a to nejen ve Vietnamu, byť tento konflikt přeměnil proud dolarů v záplavu. Stejně tak oba (a Johnson v tom vedl) připustili zvýšení domácích výdajů, k čemuž ostatně docházelo již před rokem 1960. Žádné z vlád však nepřipadalo politicky průchodné potírat neviditelnou inflaci zvýšenými daněmi. Výsledkem byl každoroční deficit federální vlády, prudký nárůst cen, úbytek konkurenceschopnosti v průmyslové výrobě, což zase vedlo k rostoucí platební nerovnováze, pozastavení (Johnsonovou vládou) zahraničních investic amerických firem a posléze nasměrování těchto společností k novému nástroji, eurodolaru. V témže období povážlivě poklesl podíl Spojených států na světových (vyjma RVHP) zlatých rezervách z osmašedesáti procent (1950) na pouhých sedmadvacet procent (1973). Vzhledem k tomu, že tyto spleť problémy deformovaly rozsáhlý mezinárodní platební systém toku peněz a že zuřivé výpady de Gaulla proti tomu, co považoval za americký „export inflace“, dále oslabily dolar, shledala Nixonova vláda, že není zbylí a je třeba ukončit krytí dolaru zlatem na soukromých trzích a posléze uvolnit kurz dolaru vůči ostatním měnám. Systém ustavený v Bretton Woods se jako dítě období finanční nadvlády Spojených států zhroutil, neboť jeho hlavní pilíř nebyl s to dále snášet zátěž.²⁵³

Nebudeme se zde zabývat podrobnou historií vzestupu a propadu dolaru v sedmdesátých letech, kdy měl volně pohyblivý kurz, ani zde nebudeme sledovat křivolakou cestu snah amerických vlád zabrzdit inflaci a povzbudit hospodářský růst bez velkých politických škod. Nadprůměrná inflace ve Spojených státech celkově přivedla v průběhu sedmdesátých let oslabení dolaru vůči německé a japonské měně. Ropná krize, která poškodila státy závislejší na zemích vyvážejících ropu sdružených v OPEC (např. Japonsko a Francii), politický neklid v různých částech světa a vysoké americké úrokové míry dolar na počátku osmdesátých let naopak pozvedly. Ačkoli měly tyto oscilace svůj význam a přispívaly ke globální ekonomické neji-

stotě, jsou zřejmě pro naše účely méně důležité než nemilosrdné dlouhodobé trendy, jako klesající růst produktivity, který se v soukromém sektoru snížil z 2,4 procent (1965–1972) na 1,6 procent (1972–1977) a na 0,2 procent (1977–1982),²⁵⁴ nebo rostoucí federální schodek. Ten sice může být považován za keynesiánský stimul ekonomice, ale za cenu odsávání spousty hotovosti ze zahraničí (které bylo přitahováno vyšší americkou úrokovou mírou), takže vyháněl cenu dolaru na nepřírozeně vysokou úroveň a měnil zemi z největšího půjčovatele na největšího dlužníka. Domácí výrobci stále obtížněji čelili konkurenci dovážených automobilů, elektrotechnického i kuchyňského zboží a ostatních výrobků. Proto nepřekvapí, že americký hrubý národní produkt na obyvatele, který kdysi býval nejvyšší na světě, se postupně propadal na místa nižší.²⁵⁵

Přesto se ti, kdo byli schopni nahlédnout americkou ekonomiku a její potřeby v souvislostech širších, než byla omezená srovnání se švýcarskými příjmy nebo japonskou produktivitou, stále ještě mohli utěšovat. Calleo ukazuje, že americká politika po roce 1945 opravdu dosáhla některých velice podstatných a významných cílů: domácího blahobytu jako protikladu k poklesu třicátých let, zastavení sovětského expanzionismu bez války, oživení ekonomiky – a demokratických tradic – v západní Evropě a vytvoření (později i za součinnosti Japonska) „stále integrovanějšího ekonomického bloku“ s „impozantním souborem mnohostranných institucí... k společnému řízení ekonomiky stejně jako vojenských záležitostí“ a konečně „přeměny starých koloniálních říší do nezávislých států, které se stále více začleňovaly do světové ekonomiky“.²⁵⁶ V kostce řečeno: Spojeným státům se podařilo udržet liberální mezinárodní uspořádání, na kterém byly rovněž samy stále závislejší. Jejich podíl na světové výrobě a bohatství se sice smrškl, zřejmě rychleji než bylo záhodno, ale přerozdělování světové ekonomické rovnováhy se opíralo stále ještě o mechanismy, které nebyly svobodnému trhu a kapitalistickým tradicím nikterak nepřátelské. A konečně i když byly Spojené státy svědky toho, jak jejich vedoucí postavení světového výrobce je podemíláno některými rychleji rostoucími ekonomikami, stále si udržovaly takřka ve všech oblastech skutečné národní moci velice výraznou převahu nad Sovětským svazem – a díky lpění na vlastním podnikatelském krédu zůstávaly otevřené podnikům tvořivé iniciativy a technických změn, s jejichž přijímáním měl jejich komunistický rival podstatně větší obtíže.

Podrobnější rozbor důsledků těchto ekonomických pohybů po-

nechme závěrečné kapitole. Zřejmě však bude užitečné podat ve statistické formě (viz tabulka 43) podstatu výše uvedených trendů, neboť se týkají světové ekonomické rovnováhy, konkrétně částečné obnovy podílu světové výroby méně vyspělých zemí, pozoruhodného růstu Japonska a v menší míře i Čínské lidové republiky, zmenšování podílu Evropského hospodářského společenství, byť zůstal největším ekonomickým blokem světa, dále stabilizace a následného pomalého ubývání podílu Sovětského svazu a konečně mnohem rychlejšího poklesu Spojených států, které nicméně stále disponovaly daleko větší ekonomickou silou.

Tabulka 43: Podíly na hrubém světovém produktu v období 1960–1980²⁵⁷ (v procentech)

	1960	1970	1980
Méně rozvinuté země	11,1	12,3	14,8
Japonsko	4,5	7,7	9,0
Čína	3,1	3,4	4,5
EHS	26,0	24,7	22,5
Spojené státy	25,9	23,0	21,5
Ostatní rozvinuté země	10,1	10,3	9,7
SSSR	12,5	12,4	11,4
Ostatní komunistické země	6,8	6,2	6,1

Tabulka 44: Populace, hrubý národní produkt (HNP) na obyvatele a celkový hrubý národní produkt v roce 1980²⁵⁸

	Populace (v milionech)	HNP na obyvatele (v dolarech)	HNP (v miliardách dolarů)
Spojené státy	228	11 360	2 590
SSSR	265	4 550	1 205
Japonsko	117	9 890	1 157
EHS (12 zemí)	317	–	2 907
z nich			
západní Německo	61	13 590	838
Francie	54	11 730	633
Spojené království	56	7 920	443
Itálie	57	6 480	369
západní a východní Německo dohromady	78	–	950
Čína ²⁵⁹	980	290 nebo 450	284 nebo 441

Nakonec nebude marné si připomenout, že tyto dlouhodobé přesuny ve výrobní rovnováze nejsou ani tak důležité samy o sobě, jako vzhledem ke svým mocenskopolitickým důsledkům. Vždyť i Lenin si někdy v letech 1917–1918 povšiml, že to byla právě nestejná tempa ekonomického růstu jednotlivých zemí, která nevyhnutelně vedla k vzestupu určitých mocností a úpadku jiných:

Před půlstoletím bylo Německo, co se jeho kapitalistické síly týče, ve srovnání se silou tehdejší Anglie zuboženou, bezvýznamnou zemí. Japonsko v porovnání s Ruskem bylo podobně nedůležité. Je „myslitelné“, aby po deseti nebo dvaceti letech zůstala relativní síla těchto imperialistických mocností nezměněna? Ne, to je absolutně nemyslitelné.²⁶⁰

A pokud jde o vlastní Leninův zájem o kapitalistické, potažmo imperialistické státy, zdá se pravidlo, že nestejně tempo ekonomického růstu dříve nebo později povede k přesunům ve světové politické a vojenské rovnováze stejně platné pro všechny druhy států, bez ohledu na to, jakou politickou ekonomii vyznávají. Tato zásada nás provázela po čtyři století velmocenského vývoje, který jsme v naší knize sledovali. Z toho tedy vyplývá, že neobvykle rychlé přesuny v centrech světové výroby během dvou nebo tří uplynulých desetiletí nevyhnutelně ovlivní velmocenskou strategickou budoucnost dnešních vedoucích mocností, a proto si zaslouží pozornost závěrečné kapitoly.